

KULTURNO DRUŠTVO
IVAN TRINKO
ČEDAD

1996

Trinkov
Koledar

Zadruga Lipa
Špeter

TRINKOV KOLEDAR za leto 1996

Izdalo kulturno društvo "Ivan Trinko" - Čedad

Založila Zadruga "Lipa" s.r.l. - Špeter

Uredili: Živa Gruden, Lucia Trusgnach, Marino Vertovec

Slika na platnici: Cerkev Sv. Jakoba pri Bijačah (Foto M. Voncini)

Likovni vložki: rezbarska in druga dela Giovannija Vogriča
ob desetletnici njegove smrti.

Fotografije: Pavel Petričič

Tisk: Juliagraf (Premariacco) - 1995

KULTURNO DRUŠTVO
IVAN TRINKO
ČEDAD

*Trinkov
koledar*

ZA LETO 1996

Zadruga Lipa
Špeter

KOLEDARJU NA POT

Dati ljudem dostojanstvo pomeni priznati jim pravice, ki jih ti lahko zahtevajo. Pravice so za demokracijo prav tako pomembne kot dolžnosti državljanov. Zato postaja vse bolj jasno, da mora država zagotoviti svojim državljanom osnovne pravice, kot so delo, kultura in storitve. Kjer ti trije elementi niso priznani, tam sta demokracija in svoboda pomanjkljivi. Kjer manjka eden od teh treh elementov, je pomanjkljiva tudi omika.

Krajevni upravitelji Nadiških dolin, občutljivi za probleme jezika in kulture, si morajo zato prizadevati, da od italijanske države in od dežele Furlanija-Juljska Krajina jasno in odločno zahtevajo spoštovanje in izvajanje 6. člena italijanske ustave in 3. člena statuta avtonomne dežele Furlanije-Juljske Krajine. Italijanski državljan slovenskega jezika mora imeti najboljše pogoje za varstvo in ovrednotenje svojega jezikovnega in kulturnega premoženja. Občina Špeter že leta zahteva izvajanje italijanske zakonodaje. Gorska skupnost Nadiških dolin je pred kratkim odobrila statut, kjer se podčrtujejo posebnosti in jezikovna specifičnost slovenskega narečja na njenem teritoriju. Na ta način je bil jasno izpostavljen pomemben aspekt: zaščita

bogatega izročila in običajev teh krajev, ki v splošnem le bogati kulturno sliko celotne dežele.

To je pomemben korak na poti k dokončnemu priznanju osnovnih, svetih človeških in državljanskih pravic brez jezikovne, verske ali rasne diskriminacije.

Giuseppe Firmino Marinig

Točen kot ponavadi, prihaja med nas vsako leto Trinkov kalendar, da nas spomni na pretakanje letnih časov in let.

Letošnja publikacija mi nudi priložnost, da vsem vam obnovim iskrena voščila ob 40. obletnici ustanovitve slovenskega kulturnega društva Ivan Trinko z željo, da bomo še vnaprej skupaj gradili dialog in sodelovanje, se tako bolje spoznavali in skupaj rasli v medsebojnem spoštovanju.

Poznavanje lastne zgodovine je edina pot, da odkrijemo svojo identiteto, da se izognemo nerazumevanju v sedanjosti in da gradimo bodočnost na odkrivanju mednarodne vloge naše dežele, ki je most, duhovna vez, stičišče narodov, ki so nosilci italške, slovanske in germanske civilizacije. Da ta "most" ne ostane zgolj utopija, se te skupine ne bodo smele zapirati v svoje probleme, temveč se odpirati v neko evropsko dimenzijo in razširjati vrednote, katerih nosilci so.

Sama sem rasla v Trstu, v tem čudovitem mestu, kjer je anahronizem vsakdanjost, kjer je navezanost na lastno etnijo bolj kot kjerkoli drugje način, da se človek reši "večnega potapljanja bivanja", da se reši dejstva, da ne ve, kdo je, od kod prihaja in kam gre, ali pa odgovor na protislovno soobstajanje habsburškega cesarstva, fašizma in leta '45, nacionalizma in independentizma, italijanskih patriotov s slovanskimi priimki in narobe, spomin na istrski eksodus in nestrpnosti do njegovih žrtev.

V tem "papirnatem" mestu sem razumela, da mora krščansko navdahnjena kultura, v kateri se prepoznavam, sprejeti izziv zgodovine in dalekovidno vlagati energije in sredstva v izdelavo in uresničitev novega kulturnega projekta, ki naj iz miselnosti izključi spopad in naj se zavzame za ohranjanje posebnosti vsake etnije.

Družba bodočnosti bo solidarna in multietnična ali pa je sploh ne bo. Želim si, da bi se skupaj z vami lahko veselila take bodočnosti.

Elisa Sinosich

Vitrina 1986

SODELOVANJE IN PRIJATELJSTVO OB MEJI

ZDRAVKO LIKAR

Deželica ob Zgornji Soči in deželice ob Nadiži, Teru, Reziji in Kanalski dolini so bile od pamtiveka tesno povezane. Zgodovina je te kraje zaznamovala z burnimi in krvavimi dogodki. Mednje je zarezala tudi sto kilometrov državne meje. Vendar so kljub temu ljudje ob njej bili obsojeni na skupno življenje. Med sabo so se ženili, krvavo pretepali za pašnike in gozdove, kupčevali in prekupčevali, tihotapili, se skupaj veselili in žalostili...

9

Tako tudi danes. Sedanja doba je doba miru ob meji in zgledne medsebojne pozornosti. Rabimo eden drugega. Prihajamo prijatelj k prijatelju, znanec k znancu, kupec k trgovcu, vasovalec k zaročenki. Meja ni ovira. Tudi jezik ne. Enako žubori govorica Livčana in Mašerovca, enako zavija Robiščan in Črnovršan. Širok je izgovor Breginjca in Plestiščana, Žagarji lepo zastopijo Rezijane...

Še najbolj vredne pa so pristne človeške vezi. Beseda "sodelo-

vanje" ima uraden, trd zvok. Beseda "prijateljstvo" pa pomeni zaupanje.

Kaj je lepšega, če Aldo iz Hlocja z livškimi prijatelji ponovno vtira že davno zarasle stezice med Topolovim in Livkom; če tipanski Sandro z breginjsko Vido razveseljuje otroke; če si kobariški župnik in njegovi beneški sobrat iskreno sežeta v roke; če beneški šindaki brez protokolarnih zadreg zaupajo pomembne zadeve krajevnim upraviteljem Soške doline; če se livška Tanja poda na novo življenjsko pot k izvoljencu beneškemu Petru; če bovški alpinisti in rezijanski "polhi" čez goro Kaninovo vlečejo nove poti; če se vrh gore srečata beneški Miha in kobariška planinka Marička in ne nazadnje, če Ado iz Čenebole in njegov prijatelj iz Soške doline Boris popijeta kvartin vina v pristni beneški oštariji?

10

To je tista prava kvaliteta, ki briše meje in predsodke, ki iz tujcev ustvarja prijatelje ali vsaj dobre znance. In ko iz teh pristnih zvez nastanejo koristne gospodarske pobude, lepe kulturne prireditve, viteške športne igre, šolska tekmovanja, se lahko reče: sedaj smo na pravi poti. Starejšim sledijo mlajši. Govorjenje "po našim" se nadaljuje.

Dvajset let podrobneje spremljam življenje ob meji. Mnogo stvari se je spremenilo. Donedavni strah je izginil. Na eni in drugi strani meje. Predvsem opažam, da se je krog znancev, prijateljev, sodelavcev in poslovnih partnerjev zelo zelo povečal.

Naj le bežno naštejem nekatere pobude zadnjih let.

Sodelovanje obmejnih občin in gorskih skupnosti je zgledno. V zadnjem času upravitelji z obeh strani meje pripravljajo skupne

načrte za programe investiranja iz skladov Evropske unije. Nastalo je precej mešanih podjetij. Še vedno je živa ideja o prosti carinski coni ob meji. Urejajo se cestne povezave ter mejni prehodi. Snujejo se načrti ob zgornji Nadiži.

Zelo dejavni so kulturniki. Beneško gledališče in zbori so nastopali v marsikateri vasi Soške doline, zbori te doline so pogosti gost za Matajurjem in Kaninom. Šolarji med sabo pogosto tekmujejo in se veselijo. Še največ v breginjskem in tipanskem koncu. Športniki iz Soške doline branijo barve beneških klubov. Planinska družina Benečije ima prijatelje v vseh obsoških planinskih društvih. Še najbolj vidne so skupne manifestacije: verske, športne, teki in pohodi čez mejo, gasilske veselice...

Trdim, da tako razvejanega in pristrčnega sodelovanja, kot je ob naši meji, ni nikjer ob državnih mejah Slovenije: ne na Goriškem in Tržaškem, ne z Avstrijo, Madžarsko ali Hrvaško.

11

V tej pristrčnosti pa me moti predvsem slabo poznavanje in diskriminatorni odnos državnih institucij Slovenije do zamejskih ljudi in prostora od Nadiže do Kanalske doline. Ljubljana najprej vidi Trst, potem Gorico in daleč, daleč zadaj Čedad. Prikazovanje tega ozemlja in slovenske manjšine kot folklorne in eksotične posebnosti ne pomaga k ohranitvi slovenske kulture. Preživetje dvojezične šole v Špetru, slovenskih institucij, časopisov in društev ni možno le z dobro besedo, marveč z materialno pomočjo slovenske države. To je njena dolžnost.

K boljšemu poznavanju bi vsekakor pripomogli medsebojni obiski, prireditve, gostovanja in ne nazadnje tudi vključitev italijanskih organizacij in vplivnih posameznikov.

Želja nas, ki živimo ob meji je, da se uredijo odnosi Slovenije z Italijo. Obe državi se morata prej ali slej dogovoriti o učinkovitem varstvu in podpori svojim manjšinam v duhu in na osnovi načel evropskih listin o pravicah manjšin.

V srednji in zahodni Evropi je zavlдалo ugodno vzdušje, kjer se narodnosti in manjšine obravnavajo kot tvorni element evropskega združevanja. Zato naj bo pot evropskega združevanja tudi lepša prihodnost za prebivalstvo ob naši meji!!

KOLEDAR
LETO 1996
LJUDSKA MODROST
EMIL CENCIG

*Trinbov
koledar*

JANUAR

1	P	Mati Božja Marija - Novo leto	
2	T	Bazilij	
3	S	Presveto Jezusovo ime	
4	Č	Angela Folinjska	○
5	P	Telesfor	
6	S	Sveti trije kralji	
7	N	Jezusov krst - Lucijan	
8	P	Severin	
9	T	Julijan	
10	S	Aldo	
11	Č	Pavlin Oglejski, apostol Slovencev	
12	P	Tatjana	☾
13	S	Hilarij	
14	N	2. nav. nedelja - Odorik iz Pordenona	
15	P	Pavel Puščavnik	
16	T	Marcel	
17	S	Anton Puščavnik	
18	Č	Priska	●
19	P	Marij- Knut	
20	S	Fabijan - Sebastijan	
21	N	3. nav. nedelja - Neža (Jana)	
22	P	Vincencij	
23	T	Ildefonz	
24	S	Frančišek Sal.	
25	Č	Spreobrnitev sv. Pavla	
26	P	Timotej - Tit	☾
27	S	Angela Merici	
28	N	4. nav. nedelja - Tomaž Akvinski	
29	P	Konstanc	
30	T	Hijacinta	
31	S	Janez Bosco - Marcela	

FEBRUAR

1	Č	Brigita Irska	
2	P	Svečnica - Darovanje Jezusa	
3	S	Blaž - Oskar	
4	N	5. nav. nedelja - Andrej Corsini	○
5	P	Agata	
6	T	Pavel Miki in tov.	
7	S	Rihard - Koleta	
8	Č	Hieronim Emiliani	
9	P	Apolonija	
10	S	Sholastika	
11	N	6. nav. nedelja - Lurška Mati Božja	
12	P	Eulalija	☾
13	T	Fosca in Maura	
14	S	Valentin (Zdravko)	
15	Č	Favstin	
16	P	Onezim	
17	S	Sedem ustanov. Servitov - Silvin	
18	N	7. nav. nedelja - Simeon Jeruz. debelinca	●
19	P	Konrad	
20	T	Ulrih - pust	
21	S	Peter Damiani - pepelnica	
22	Č	Sedež ap. Petra - Marjeta Kortonska	
23	P	Polikarp - Romana	
24	S	Lucij - Sergij	
25	N	1. post. nedelja - Valburga	
26	P	Matilda	☾
27	T	Gabrijel	
28	S	Roman	
29	Č	Osvald	

MAREC

1	P	Svibert - Albin	
2	S	Simplicijan - Henrik	
3	N	2. post. nedelja - kvatrnica	
4	P	Kazimir - Marin	
5	T	Janez od Križa	○
6	S	Fridolin	
7	Č	Felicita in Perpetua	
8	P	Janez od Boga	
9	S	Frančiška Rimska	
10	N	3. post. nedelja - 40 mučencev iz Sebaste	
11	P	Sofronij - Evlogij	
12	T	Maksimilijan	☾
13	S	Nikefor	
14	Č	Matilda - Florentina	
15	P	Klemen - Luisa	
16	S	Hilarij in Tacijan	
17	N	4. post. nedelja - Patrik	
18	P	Ciril Jeruzalemski	
19	T	Sveti Jožef, mož Device Marije	●
20	S	Klavdija	
21	Č	Nikola iz Flue	
22	P	Katarina Gen. - Lea	
23	S	Turibij iz Mongr.	
24	N	5. post. nedelja - tiha nedelja	
25	P	Gospodovo oznanenje - Dizma	
26	T	Evgenija	
27	S	Rupert	☾
28	Č	Sikst III.	
29	P	Sekund - Bertold	
30	S	Amedej Savojski	
31	N	Cvetna (olična) nedelja	

APRIL

1	P	Hugo	
2	T	Teodozija	
3	S	Rihard	
4	Č	veliki četrtek	○
5	P	veliki petek	
6	S	velika sobota	
7	N	Velika noč - Jezusovo vstajenje	
8	P	Velikonočni ponedeljek - Valter	
9	T	Demetrij	
10	S	Ezekijel prerok - Terencij	☾
11	Č	Stanislav	
12	P	Julij	
13	S	Martin	
14	N	2. velik. nedelja - bela nedelja	
15	P	Valerijan	
16	T	Bernadeta S.	
17	S	Anicet - Robert	●
18	Č	Elevterij - Cir	
19	P	Ema - Teotim	
20	S	Sara	
21	N	2. velik. nedelja - Anzelm	
22	P	Leonid	
23	T	Jurij	
24	S	Fidelis iz Sigm.	
25	Č	Marko Evangelist - dan osvoboditve	☾
26	P	Marija, Mati Dobrega Sveta - Klet	
27	S	Hozana - Cita	
28	N	4. velik. nedelja - Peter Chanel	
29	P	Katarina Sienska	
30	T	Pij V. - Jožef Cottolengo	

MAJ

1	S	Jožef delavec - praznik dela	
2	Č	Atanazij	
3	P	Filip in Jakob apostola	○
4	S	Florijan (Cvetko)	
5	N	5. velik. nedelja - Gotard	
6	P	Dominik Savio	
7	T	Flavij	
8	S	Viktor - Ida	
9	Č	Pahomij	
10	P	Katald - Antonin	☾
11	S	Mamert - Antimo	
12	N	6. velik. nedelja - Leopold Mandič	
13	P	Fatimska Mati Božja - Servacij	
14	T	Matija ap.	
15	S	Zofija (Sonia)	
16	Č	Janez Nepomuk	
17	P	Pashal Baylon	●
18	S	Janez I.	
19	N	Vnebohod - Velik križ - Ivo	
20	P	Bernardin Sienski	
21	T	Evtihij	
22	S	Rita da Cascia	
23	Č	Deziderij - Janez Rossi	
24	P	Marija pomočnica kristjanov	
25	S	Urban - Beda	☾
26	N	Majenca - Filip Neri	
27	P	Avguštin Cant.	
28	T	Emilij - German	
29	S	Maksimian	
30	Č	Kancij in tov.	
31	P	Marijino Obiskanje	

JUNIJ

1	S	Justin	○
2	N	Presveta Trojica - kvatrnica	
3	P	Karel Lwanga in tov.	
4	T	Kvirin	
5	S	Bonifacij - Sancij (Svetko)	
6	Č	Norbert - Bertrand	
7	P	Robert	
8	S	Medard - Amelija	☾
9	N	Presveto Rešnje telo - Primož in Felicijan	
10	P	Bogumil	
11	T	Barnaba ap.	
12	S	Onofrij	
13	Č	Anton Padovanski	
14	P	Elizej prerok - Presv. Jezusovo Srce	
15	S	Vid - Marijino Brezmadežno Srce	
16	N	11. nav. nedelja - Avrelijan	●
17	P	Gregorij Barb.	
18	T	Marina	
19	S	Gervazij in Protazij	
20	Č	Mihelina	
21	P	Alojzij Gonzaga	
22	S	Pavlin Nol.	
23	N	12. nav. nedelja - Jožef Cafasso	
24	P	Rojstvo Janeza Krstnika	☾
25	T	Viljem	
26	S	Vigilij	
27	Č	Ciril Aleks.	
28	P	Irenej - Ada	
29	S	Peter in Pavel ap.	
30	N	13. nav. nedelja - Prvi rimski mučenci	

JULIJ

1	P	Teobald	○
2	T	Oton	
3	S	Tomaž ap.	
4	Č	Elizabeta Port. - Urh	
5	P	Ciril in Metod	
6	S	Marija Goretti	
7	N	14. nav. nedelja - Vilibald	
8	P	Hadrijan	
9	T	Veronika Giuliani	☾
10	S	Amalija (Alma - Ljuba)	
11	Č	Benedikt	
12	P	Mohor in Fortunat	
13	S	Henrik	
14	N	15. nav. nedelja - Kamil de Lellis	
15	P	Bonaventura (Bogdan)	●
16	T	Karmelska Mati božja	
17	S	Aleš	
18	Č	Fridrik - Arnulf	
19	P	Aurea (Zlatka) - Arsen	
20	S	Marjeta - Avrelji	
21	N	16. nav. nedelja - Lovrenc iz Brind.	
22	P	Marija Magdalena	
23	T	Brigita	☾
24	S	Kristina	
25	Č	Jakob Starejši ap. - Krištof	
26	P	Joahim in Ana	
27	S	Gorazd in Kliment	
28	N	17. nav. nedelja - Viktor I.	
29	P	Marta - Olaf	
30	T	Peter Krizolog	○
31	S	Ignacij Lojolski	

AVGUST

1	Č	Alfonz M. Liguori	
2	P	Evzebij - Porcijunkula	
3	S	Lidija	
4	N	18. nav. nedelja - Janez M. Vianney	
5	P	Marija Snežnica (Nives)	
6	T	Jezusovo spremenitev na gori Tabor - Jordan	☾
7	S	Gaetan	
8	Č	Dominik	
9	P	Fermo - Peter Faber	
10	S	Lovrenc	
11	N	19. nav. nedelja - Klara (Jasna)	
12	P	Ercolan	
13	T	Poncijan in Hipolit	
14	S	Maksimilijan Kolbe	●
15	Č	Marijino Vnebovzetje - rožinca	
16	P	Rok - Štefan Ogrski	
17	S	Hijacint	
18	N	20. nav. nedelja - Helena	
19	P	Janez Eudes - Marijan	
20	T	Bernard	
21	S	Pij X.	
22	Č	Devica Marija Kraljica	☾
23	P	Roza iz Lime	
24	S	Jernej ap. (Bartolomej)	
25	N	21. nav. nedelja - Ludvik IX.	
26	P	Aleksander - Zefirin	
27	T	Monika, mati sv. Avgušтина	
28	S	Avguštin	○
29	Č	Janez Glavosek - Sabina	
30	P	Feliks (Srečko)	
31	S	Rajmund (Rajko) - Aristid	

SEPTEMBER

1	N	22. nav. nedelja - Egidij (Tilh)	
2	P	Liciniј	
3	T	Gregor Veliki	
4	S	Rozalija (Žalka)	☾
5	Č	Lovrenc Giustiniani	
6	P	Eva - Zaharija prerok	
7	S	Regina	
8	N	23. nav. nedelja - Rojstvo Device Marije (Bandimica)	
9	P	Peter Klaver	
10	T	Nikolaj tol.	
11	S	Emilijan (Milko)	
12	Č	Marijino ime	●
13	P	Janez Križ. Zlatousti	
14	S	Povišanje svetega Križa	
15	N	24. nav. nedelja - Žalostna Mati Božja	
16	P	Kornelij in Ciprijan	
17	T	Robert Bellarmino	
18	S	Jožef Kupert	
19	Č	Januarij	
20	P	Suzana	☾
21	S	Matej (Matevž) ap. in ev.	
22	N	25. nav. nedelja - Mavricij - kvatrnica	
23	P	Lin - Tekla	
24	T	Marija rešiteljica jetnikov	
25	S	Avrelija (Zlatka)	
26	Č	Kozma in Damijan	
27	P	Vincencij Pavelski	○
28	S	Venčeslav (Vaklav)	
29	N	26. nav. nedelja - Mihael, Gabrijel, Rafael nad.	
30	P	Hieronim	

OKTOBER

1	T	Terezija Deteta Jezusa	
2	S	Angeli Varuhi	
3	Č	Evald - Gerard	
4	P	Frančišek Asiški	☾
5	S	Justina	
6	N	27. nav. nedelja - Bruno	
7	P	Rožarska Devica Marija	
8	T	Simeon	
9	S	Dionizij	
10	Č	Frančišek Borgia	
11	P	Placida	
12	S	Serafin	●
13	N	28. nav. nedelja - Edvard	
14	P	Kalist I.	
15	T	Terezija Velika, Avilska	
16	S	Hedvika	
17	Č	Ignacij Antiohijski	
18	P	Luka evangelist	
19	S	Izak Jogues - Laura	☾
20	N	29. nav. nedelja - Vendelin - Misijonska	
21	P	Uršula	
22	T	Marija Saloma	
23	S	Janez Kap.	
24	Č	Anton M. Claret	
25	P	Krizant in Darija	
26	S	Evarist	○
27	N	30. nav. nedelja - Frumencij	
28	P	Simon in Juda Tadej ap.	
29	T	Narcis	
30	S	Alfonz Rodriguez	
31	Č	Volkgang	

NOVEMBER

1	P	Vsi sveti	
2	S	Verne duše	
3	N	31. nav. nedelja - Just	☾
4	P	Karel Borom. (Drago)	
5	T	Zaharija in Elizabeta, starša Janeza Krst.	
6	S	Lenart	
7	Č	Engelbert	
8	P	Deodat (Bogdan) - Bogomir	
9	S	posvetitev lateranske bazilike	
10	N	32. nav. nedelja - Leon Veliki	
11	P	Martin I.	●
12	T	Jozafat	
13	S	Stanislav Kostka (Slavko)	
14	Č	Nikola Tavelič	
15	P	Albert Veliki	
16	S	Marjeta Škotska - Jedert	
17	N	33. nav. nedelja - Elizabeta Ogrska	
18	P	posvetitev bazilike Sv. Petra	☾
19	T	Epimak	
20	S	Korejski mučenci	
21	Č	Edmund - Darovanje Device Marije	
22	P	Cecilija	
23	S	Klement I. - Kolumban	
24	N	34. nav. nedelja - Kristus kralj vesoljstva	
25	P	Katarina Aleksandrijska	○
26	T	Konrad	
27	S	Virgil - Valerijan Oglejski	
28	Č	Sostene	
29	P	Saturnin	
30	S	Andrej ap. (Štandrež)	

DECEMBER

1	N	1. adv. nedelja - Eligij	
2	P	Bibijana (Živa)	☾
3	T	Frančišek Ksaver	
4	S	Barbara	
5	Č	Saba	
6	P	Miklavž	
7	S	Ambrož	
8	N	2. adv. nedelja - Brezmadežno spočetje D. Marije	
9	P	Valerija	
10	T	Loretska Mati božja	●
11	S	Damaz I.	
12	Č	Ivana Frančiška de Chantal	
13	P	Lucija	
14	S	Janez od Križa	
15	N	3. adv. nedelja - Silvija	
16	P	Adelhajda (Adelija)	
17	T	Lazar iz Betanije	☾
18	S	Adele	
19	Č	Urban V	
20	P	Evgenij in Makarij	
21	S	Peter Kanizij	
22	N	4. adv. nedelja - kvatrnica	
23	P	Viktorija (Vika)	
24	T	Sveti večer	○
25	S	Božič	
26	Č	Štefan	
27	P	Janez ap. - Fabiola	
28	S	Nedolžni otroci, mučenci	
29	N	Sveta družina - Tomaž Becket	
30	P	Ruggero	
31	T	Silvester	

LETO 1996

26

Leto 1996 je prestopno leto, ima 366 dni, začne v ponedeljek in konča v soboto. Februar ima 29 dni.

Cerkveno leto začne s prvo nedeljo Adventa, 3. decembra 1995, in traja do prve Adventne nedelje, 1. decembra 1996.

Letni časi:

Pomlad: 21. marca. Sonce stopi v znamenje Ovna ob 9.01.

Pomladni ekvinocij. Začne pomlad.

Poletje: 21. junija. Sonce stopi v znamenje Raka ob 3.04.

Poletni solsticij. Začne poletje.

Jesen: 22. septembra. Sonce stopi v znamenje Tehtnice ob 18.09. Jesenski ekvinocij. Začne jesen.

Zima: 21. decembra. Sonce stopi v znamenje Kozoroga ob 15.01.

Zimski solsticij. Začne zima.

Na "poletni čas" (kazalce na uri premaknemo eno uro naprej) stopimo v noči pred zadnjo nedeljo v marcu (30. marca); na "sončni čas" pa se vrnemo v noči pred zadnjo nedeljo v septem-

bru (29. septembra), ko premaknemo kazalce za eno uro nazaj.

Premakljivi prazniki v novem letu:

Pepelnica: 21. februarja; Prva kvatrna nedelja: 3. marca; Velika noč: 7. aprila; Majenca: 26. maja; Druga kvatrna nedelja: 2. junija; Presveta Trojica: 2. junija; Presveto Telo: 9. junija; Tretja kvatrna nedelja: 22. septembra; Prva adventna nedelja: 1. decembra; Četrta kvatrna nedelja: 21. december.

Leto 1996 je pod znamenjem Sonca.

Sonce je za nas ljudi na svetu najvažnejše nebesno telo, ker brez njega bi ne mogli živeti. Njegova površina je 12.548 krat večja kot naša Zemlja.

Sončna leta so suha, srednje topla in rodovitna.

Pomlad bo topla in prej mokra, posebno meseca aprila, ki se odlikuje z zelo spremenljivim vremenom, gredè ki je mesec maj lep in suh, proti koncu je v njem mraz, ki nastopi včasih meseca junija.

Poletje. Celo meseca junija se je bati slane in mraza. Mesec julij je v začetku grd, viharen, pa v kratkem se zjasni in potem je lep. Poletni dnevi so vroči, noči pa so hladne.

Jesen in zima sta prijetni, suhi in jasni, pa zgodaj začne padati slana in je mraz. Po mrzloti in po neugodnem vremenu pa se kmalu obrne na bolje. Februar se začne z zelo lepim vremenom, konča pa se z veliko zimo, ki traja do marca.

LJUDSKA MODROST

28

V čistem životu pokojno srce je posebna podlaga trdnemu zdravju in dolgemu prijetnemu življenju.

Kdor spoštuje svoje telo, ga ohranja v sposobnosti in skrbno varuje vsega tega, kar bi se sramoval če bi njegovi starši in drugi poštenci ljudje zvedeli o tem, ta je pameten človek. V nedolžni, presrečni mladosti je podoben drevesu, ki je ob vodi vsajen, ki močno raste, se razvija od dne do dne močnejše, ker ima dovolj mokrote.

Podoben je ves njegov život beli liliji, katere se še ni dotaknila umazana roka.

Čista, zdrava kri teče po njegovih žilah, njegove kosti, napolnjene z nepokvarjenem mozgom, vedno bolj postajajo trde, kite in živci bolj močni, želodec dobro prebavlja, prsi, rebra se širijo in so rešeni tistih škodljivih žlez, ki so večkrat začetek prsne vodenice in drugih nevarnih boleznih kot rak.

Njegove oči so svetle in bistre; pogled je naraven in vesel; sramežljivost se mu sveti na obrazu, ves je poln življenja in je podoben angelu božjemu v človeški podobi.

Če ta nedolžni fant, mladenič ali pa nedolžna čeča, deklica zmeraj živi v strahu božjem in se vedno dobro obnaša in zvesto hrani v svojem srcu ljubezen božjo in veselje Svetega Duha in v sebi z vso močjo zatira vsako hudo poželenje, prešernost, lakomnost, nevoščljivost, jezo in se ne vda prevelikim skrbem, žalosti, jezi, strahu in vsemu kar napravi človeka presilno nepokojnega, ta presrečni mladenič in tista presrečna deklica si smeta pričakovati veliko zdravih dni in dolgega veselega življenja, če se jima na drug način kaj ne zgodi ali če jima previdnost božja iz svetih namenov ne pošlje bolezní ali pa ju ne vzame iz srede zapeljivega sveta in nevarnosti tega življenja v drugo boljše življenje, za katero sta bila zrela že v mladosti.

Nesposodobna dejanja, sladkosti tega sveta zdravje izpodkopavajo, življenje grene in pred cajtam človeku izkopajo jamo.

Grda, slaba navada je začeti kaj nespodobnega, ker to slabi život, ga počasi suši in posuši, kakor se posuši drevo v peščeni zemlji, ker nima mokrote, in tega konec so velikokrat hude bolezní in prezgodnja smrt.

29

- *Prešernost, prevzetnost, častilačnost*, če jih človek ne kroti, ga napravijo nepokojnega. Če ga kdo poniža al pa če ne doseže tiste časti, po kateri toliko hrepeni, človeku krajša življenje.

- *Lačnan biti po blagu* je tudi huda pregreha, ki stiska starega človeka in mu ne daje miru ne podnevi ne ponoči, ker vedno misli, kje in kako bi kaj pridobil in pridobljeno prihranu. Tajkšen človek se še najesti ne upa. Kako bi bil tak nepokojen človek trdega zdravja?

- *Nevoščljivost, zavist* je trn v srcu, ki človeka bode, ko se drugim ljudem dobro godi. Ta huda bolezen se že kaže na bledorumenem obrazu, licih.

- *Jeza* človeka vzdigne in podkuri, da se kri po njem močno

pretaka in žolč razlije: od tega se rodijo zlatenica, bolezni na jetrih, kap.

- *Ukoreninjeno sovraštvo, želja maščevanja* je črv v človeku, ki mu grize srce in izpoječa zdravje.

- *Prevelika občutljivost*, če človeka zbode in močno zaboli vsaka reč, prinaša hude bolezni, posebno na živcih.

- *Pekoča vest* vedno slabi človeka, da zmeraj bolj hira, včasih mu celo pamet zmeša.

- *Žalost, otožnost, dolgčas* in *skrbi* človeka mamijo, povzročajo veliko nevarnih bolezni in prinesejo prezgodnjo smrt.

- *Velik strah*, kakor tudi *naglo veselje* švignejo tako skozi človeške živce, da lahko omedli in da se ga loti skrnina (gotta, artrite) ali božjast; včasih tudi naglo umre.

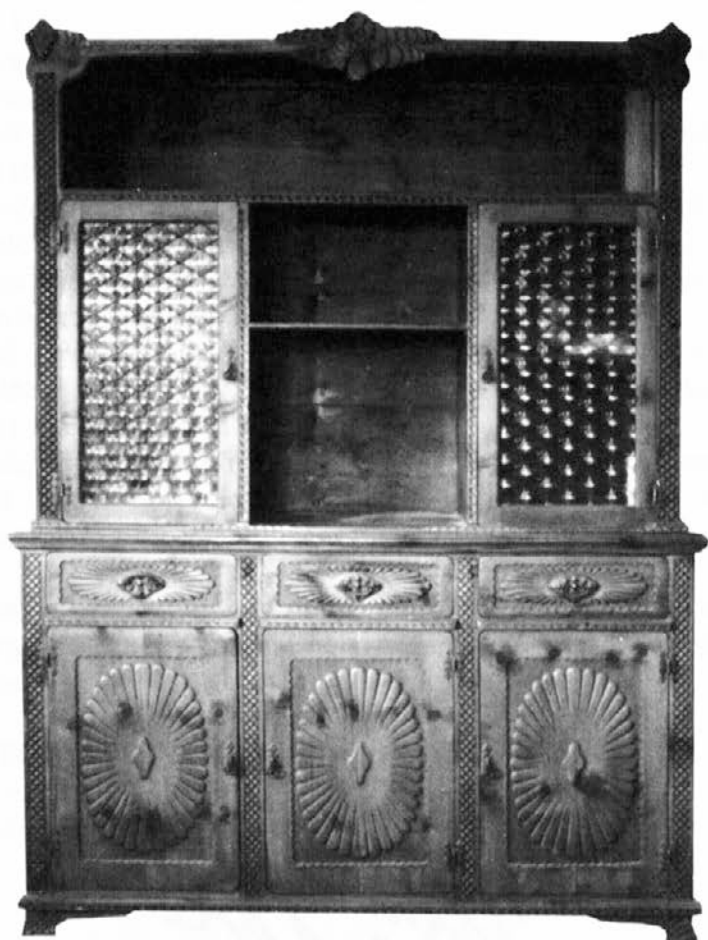
Človek, ki je vdan takšnim nagnjenjem, naj si prizadeva z vso močjo, s pomočjo svojega spovednika, da jih zatre v srcu, to pa, kar ga naglo presune, naj kolikor mogoče hitro zaduši v sebi.

- *Pokojno srce* ima še to korist, da človeku zdravila v hudih in nevarnih boleznih pomagajo bolj; nepokojno srce pa zadržuje njih moč.

BODI VEDNO MIRNEGA IN VESELEGA SRCA!!!

NAŠA ZGODOVINA

*Trinbov
Koledar*

Vitrina 1975

OD STRAHU DO PONOSA

JOLE NAMOR

*S strani Matajurja nebo se jasni,
po temnih oblakih spet sonce žari.
Pokonci, Slovenci, stopimo na dan,
veselo zapojmo, saj noč je za nam.*

(Izidor Predan)

33

Od strahu do ponosa. Pod tem geslom je 2. oktobra 1995 potekalo v Čedadu praznovanje 40-letnice ustanovitve kulturnega društva Ivan Trinko, s katerim so Beneški Slovenci postavili temelje kulturnega delovanja slovenske skupnosti v Furlaniji in torej ustvarili tisto celico, iz katere so nastala vsa kasnejša slovenska društva in organizacije.

“Ko smo se vračali s pogreba msgr. Trinka, smo odločili, da bomo ustanovili društvo, ki bo nosilo njegovo ime. Dali smo mu življenje bivši partizani, zavedni Slovenci in prvi beneški študentje, ki so obiskovali slovenske šole v Gorici. Prvi predsednik je bil Vojmir Tedoldi, tajnik pa Viljem Černo, takrat dijak

v *goriški slovenski šoli*," je povedal Izidor Predan, eden izmed ustanoviteljev društva in njegov dolgoletni predsednik (v šestdesetih in v začetku sedemdesetih letih). Korenine društva Ivan Trinko gre torej iskati v delovanju zavednih beneških Slovencev že med vojno in po njej, najprej v okviru Demokratične fronte Slovencev (občni zbor katere je ob množični prisotnosti bil 1. maja 1949 v kinu Impero v Čedadu) in v kasnejših organizacijah, ki so imele prvenstveno politično vlogo in so postavljale v ospredje zahtevo po kulturnih in socialnih pravicah Slovencev na Videmskem.

"Želja, ki smo jo skušali uresničevati z našim delom, je bila najprej vzbuditi v naših ljudeh zavest za slovenski jezik, pa tudi splošno zavest, da ne bi bili vedno hlapci tako slabih gospodarjev. Moramo povedati, da smo takoj po koncu vojne zagovarjali priključitev k Jugoslaviji, od leta 1947 pa smo postali lojalni državljani Italije," dodaja Mario Cont, ki je po Tedoldiju prevzel vodstvo društva.

V prvih povojnih letih si je torej le omejena skupina ljudi, politično levo usmerjenih, prizadevala za uveljavitev pravic slovenske narodne skupnosti. Slovenski duhovniki, ki imajo največ zaslug, da se je slovenščina skozi stoletja ohranila med beneškimi Slovenci, so bili pod zelo strogo kontrolo, saj se je nasprotnik zelo dobro zavedal, kaj pomeni slovenska beseda v cerkvi. Bili so tudi preganjani, kot dokazuje primer Artura Blasutta. Ozračje je bilo svinčeno. Ne smemo namreč pozabiti, da to so bila leta velike konfliktnosti in napetosti zaradi nerešenega vprašanja meje, v tem času se je odvijal proces za poboj v Porčinjcu in proti Beneški četi, ljudje so množično zapuščali Istro, v Benečiji pa se je od konca vojne naprej vse bolj stopnjeval odkrit in podtalen nasilni pritisk na Slovence, ki so bili vseskozi tarča nacionalističnih in paravojaških tajnih struktur. In med ljudmi je vladal strah. Razumljivo je torej, kako je bilo delikatno postavljati vprašanje pravic slovenske

manjšine, pa čeprav na osnovi besede in duha Ustave. Kljub temu pa niso Slovenci popustili. Čeprav so bili šibki, so vedeli, da niso sami, da je na njihovi strani msgr. Ivan Trinko, duhovnik, intelektualec in politik, ki je zagovarjal pravico beneških ljudi ohranяти slovenski jezik in kulturo in si obenem prizadeval (in to že kot pokrajinski svetovalec) za socialni napredek svojega ljudstva. In prav iz velike praznine, ki je nastala po Trinkovi smrti, iz obupa in dezorientacije, se je rodila zamisel, da bi ustanovili kulturno društvo, ki bo po njegovih sledeh skrbelo za kulturni in socialni napredek beneških ljudi.

“Organizirali smo izlete, marsikatero prireditev in veliko skrb smo polagali vpisovanju otrok v slovenske šole in poletne kolonije,” je nadaljeval svoje pripovedovanje Izidor Predan. *“Najpomembnejša pa je bila socialna dejavnost: prošnje za pokojnine, pisma oblastem in podobno. To delo je bilo pomembno ne samo, ker smo našemu človeku ponujali oporo in podporo in mu seveda omogočili, da se je do nas obrnil v domačem jeziku, pač pa tudi, ker smo po tej poti približali ljudi našemu kulturnemu delovanju”.* Vredno je še posebej poudariti, da je bilo prav izobraževanje v slovenskem jeziku v ospredju prizadevanj slovenskih organizacij v vsej povojni zgodovini Benečije. Prvi kulturni delavci so se dobro zavedali pomena šole za ohranjanje slovenskega jezika, za kulturno in vsesplošno rast Beneške Slovenije. Te “nevarnosti” so se zavedali tudi nacionalisti in precej zgovorne so v tem smislu izkušnje tistih beneških staršev, ki so se morali braniti pred orožniki in sodniki, samo zato, ker so pošiljali svoje otroke v slovenske šole, ali pa nasilna kampanija krajevnih časopisov proti tisti, ki so jo dobesedno imenovali “trgovina nedolžnih” (tratta degli innocenti).

Stvari so se začele premikati v začetku sedemdesetih let, ko je začel v vsej Evropi pihljati nov veter demokracije. Viljem Černo, ki je bil še kot študent prvi tajnik kulturnega društva

Ivan Trinko in vseskozi v njem aktiven, je prevzel vodstvo društva leta 1973 in ga je vodil več kot deset let. Njegovo predsednikovanje je sovpadalo z najbolj živahnim in vsestranskim razmahom dejavnosti in organiziranosti slovenske manjšine na Videmskem. Očitno so bili časi zreli za to, prav v tistih letih so namreč želi sadove vsega dotakratnega dela in krog zavednih Slovencev se je širil. Nedvomno pa je, da je odigral zelo pomembno vlogo mladi in navdušeni profesor iz Barda, ki se je znal prijazno približati ljudem, jih povezovati ne glede na različne idejne usmeritve. Ob kulturnem delu pa je vztrajno in dosledno iskal tudi stik z oblastmi in predstavniki inštitucij, ki so začeli sprejemati slovensko prisotnost v Furlaniji.

Tudi takrat so bile v ospredju pobude za slovenski jezik, namenjene v prvi vrsti otrokom. Torej skrb za slovensko šolo, v taki ali drugačni obliki, se kot rdeča nit vleče skozi vso zgodovino društva. Ob zahtevi po slovenskih šolah v Benečiji in vpisovanjem otrok v goriške in tržaške zavode, se je začela razvijati cela vrsta pobud na teritorju.

"V ta okvir sodi pošolski pouk, ki je potekal dve leti v Gorenjem Tarbiju, kjer sta poučevali prej Iris Battaino in kasneje Vilma Martinig," pravi Černo. "Nato smo poskusili vstopiti v javno šolo. Preko šolskega patronata smo dosegli, da bomo za otroke iz Barda imeli v Teru eno uro tečaja od narečja do jezika. Na prvo lekcijo so prišli starši, učiteljice, otroci in so bli vsi zadovoljni. Že naslednji teden smo dobili iz prefektуре in občine sporočilo, da tečaja ne sme biti. Mi pa smo le naprej vztrajali in priredili tečaj slovenščine, tokrat na špetrskem učiteljskišču. Vodil ga je prof. Sirk iz Gorice. Ravnatelj nam je dal dovoljenje tudi v prepričanju, da zanimanja ne bo, pa odziv je bil dober, čeprav so nacionalisti takrat sprožili ostro kampanijo. Naslednje leto dovoljenja nismo dobili, tečaj se je nadaljeval v hotelu Belvedere, ampak po navadi se take stvari v gostilni ne končajo dobro in tako je bilo tudi tokrat.

Drugo pobudo smo dali v osnovni šoli v Mašerah. Župan Peter Zuanella nam je bil dal dovoljenje, za to je bil učitelj Remo Ciccone, pristal je tudi ravnatelj Londero, ki pa je želel predhodno srečanje s starši. Povedali smo, da bomo na tečaju pomagali otrokom pri nalogah in potem poučevali slovenščino po principu od narečja do jezika. Vsi starši so to sprejeli in tečaj je vodila Lucia Costaperaria. Prve tri, štiri lekcije je šlo vse v redu, nakar se je začelo ustrahovanje družin in naenkrat je zmanjkalo pol otrok. Takrat je gaspuod Gujon vozil otroke iz Matajurja v Mašero. Še orožniki so ga ustavili in ga vprašali, kam jih vozi. Na vse načine so nas skušali ustaviti. Potem je prišel potres in šola se je zaprla. In že takrat smo začeli razmišljati, tudi na osnovi posveta, ki ga je organiziral Slori, na osnovi izkušenj in pobud, kot so bile Mlada brieza in Moja vas, da bi ustanovili nekaj privatnega”.

“Zelo smo si prizadevali,” dodaja Černo, “za konferenco o manjšinah v Vidmu, ki jo je po večletnih vzpodbudah tudi s pomočjo takratnega pokrajinskega svetovalca Pavla Petričiča organizirala pokrajinska uprava leta 1978. Na njej so aktivno in zelo kvalitetno sodelovala vsa naša kulturna društva. Začeli smo prirejati vaške praznike, kot je bil Burnjak v Tarbiju, še naprej smo se srečevali na Dnevu emigranta in na Kamenici. Začeli smo obiskovati stranke, ki nas sprva niso hotele niti sprejeti. Pa se je le premaknilo. In vsa naša stvarnost je počasi začela.”

V osemdesetih letih je vodil društvo Ivan Trinko profesor Beppino Crisetig, ki je danes odbornik za kulturo in šolstvo v vodstvu Gorske skupnosti Nadiških dolin, prav tako kot njegov predhodnik Viljem Černo, ki ima enako zadolžitev v okviru Gorske skupnosti Terskih dolin. In že sam ta podatek je jasen dokaz o tem, kako se je kulturna in politična stvarnost med Slovenci v Furlaniji korenito spremenila.

Tudi obdobje Beppina Crisetiga je bilo težavno, pa ne zaradi

zunanjih okoliščin, saj je bilo vedno več ljudi, mladih intelektualcev, ki so sicer prihajali iz špeterskega učiteljišča, so se pa zavedali svoje narodnosti in se ne le otresli strahu, temveč postajali ponosni na svoj slovenski izvor. K krepitvi zavesti je močno prispevala tudi solidarnostna pomoč, ki so nam jo ob potresu izkazali Slovenci v deželi, pa tudi republika Slovenija, ki se je morda takrat prvič pojavila v našem prostoru s svojimi izredno kvalitetnimi strokovnjaki in tudi s svojimi avantgardnimi rešitvami v popotresni obnovi. Težave so bile notranjega značaja, v smislu, da je to bilo obdobje, ko je bila naša stvarnost precej vitalna, kulturno društvo Ivan Trinko pa je prehajalo v novo fazo življenja, iskalo je nove poti in predvsem novo identiteto.

Drugi aspekt, ki ga je prof. Crisetig izpostavil na srečanju ob 40-letnici društva, je bilo prizadevanje za ustvarjanje gospodarske osnove slovenske manjšine v Furlaniji, ki je obrodilo dobre sadove, saj so v tistih letih nastala slovenska oziroma mešana podjetja v naših dolinah.

Nadaljevalo se je delo na terenu in je obsegalo tako kulturno kot politično področje. Osemdeseta leta predstavljajo pomemben mejnik v naši zgodovini, saj se prav takrat močneje in prepričljiveje začnejo uveljavljati napredne občinske liste s svojimi programi, usmerjenimi v iskanje poti za izhod iz socialne in ekonomske marginalnosti, ki so se zavzemale za široko demokratično participacijo ljudi in so se vedno trudile za uveljavitev in priznanje slovenske manjšine in njenih pravic.

Vsak predsednik je dal svoj pečat kulturnemu društvu Ivan Trinko in to seveda velja tudi za sedanjega, prof. Marina Vertovca, ki vodi društvo od leta 1991. *“Moj prvi namen,”* je dejal, *“je bil ustvariti pogoje za ploden dialog med različnimi idejnimi usmeritvami v okviru slovenske skupnosti v Furlaniji. Precejšnjo pozornost pa smo namenili vzpostavitvi stikov in ustvarjanju povezav s čedajsko in širšo furlansko stvarnostjo z*

željo, da po sledih msgr. Ivana Trinka uveljavljamo vlogo posrednika in povezovalca med dvema narodoma, med dvema kulturama, da prispevamo k boljšemu medsebojnemu poznavanju in spoštovanju. Tako imamo v našem programu dela srečanja z avtorji, predstavitve knjig, ki pritegnejo pozornost tako slovenskega kot italijanskega oziroma furlanskega občinstva. Obogatili smo izdajateljsko dejavnost in začeli ponovno izdajati tudi Trinkov koledar, ki je bil v polovici osemdesetih let prenehal izhajati in se je zdelo, da je izčrpal svoje poslanstvo. S to publikacijo pa želimo danes spregovoriti širši slovenski javnosti o stvarnosti, pogledih in načrtih slovenske skupnosti v Furlaniji." Obogatitev dialoga, večja zasidranost v mestu Čedad, poglobitev kulturnih in drugih vprašanj z idajateljsko dejavnostjo, s posveti in srečanji s kulturniki, ki delujejo na obmejnem območju: to je program delovanja tudi za naprej, "saj je prav v tem smisel in poslanstvo društva," poudarja Vertovec in dodaja: "Vse to seveda v evropski viziji, v vidiku integracije kulturnih in gospodarskih sredin, ki bodo v bližnji bodočnosti, brez ideoloških in drugih pregrad, skupaj oblikovali novo Evropo."

Vintula 1978

'STARI' TRINKOV KOLEDAR IN ZAČETKI PREPORODA

MARINO VERTOVEC

Letos, ko slavi 'novi' Trinkov koledar mali jubilej - peto obletnico ponovnega rednega izhajanja - se nam zdi potrebno in umestno, da se spomnimo začetkov in dolge plodne poti prvega Trinkovega koledarja, ki je od leta 1953 vse do leta 1985 širil Trinkovo krščansko vizijo sveta. To je bil svet pravičnih in ravnopravnih odnosov med ljudmi in med narodi, svet, v katerem si lahko svoboden in ponosen na svoje korenine, svojo kulturo, svojo zgodovino in svoj jezik.

Spomnili se bomo nastanka, razvoja in dolge poti te za naše ljudi doma in na tujem izredno pomembne knjižice ter spregovorili o tem, kaj je 33. letno izhajanje tega koledarja pomenilo za vse nas.

O prvih razmišljanjih v zvezi z izdajanjem posebnega koledarja za Beneške izseljence v Belgiji ter v Evropi nasploh zvemo iz članka našega slovenskega duhovnika Zdravka Revna. V Trinkovem koledarju za leto 1982 je gospod Reven namreč zapisal: «Župnik Anton Cuffolo iz Laz mi je pošjal v Belgijo novice iz Beneške vasi za 'Slovenski glas', ki sem ga ob novem letu 1952 začel izdajati za Beneške delavce po Belgiji. V

pismu, ki mi ga je poslal konec junija 1952, je pripisal: "Se kuha tudi poseben koledar 1953 po Mohorjevim vzorcu za 'Žganjarje' (op.: za Benečane). V drugem pismu, ki nosi datum 14. julija 1952, pa med drugim piše Anton Cuffolo: "...naj bo tak, da bo zanimal družine in ne nje same... Se gre za prvi poskus in za pustiti za nami dokument onih, ki jih ni!"» (op.: Uradno takrat v Benečiji ni bilo Slovencev).

Bili so to časi množičnega izseljevanja, pravega bega naših ljudi iz Beneške Slovenije. Ljudje so se začeli najprej izseljevati v Belgijo, potem v Švico, v Nemčijo ter v razne kraje severne Italije. Ljudje so šli delat v Milan, v Turin, v furlansko ravnino, otroci pa celo v šolo v Lignano.

Domotožje na tujem je bilo veliko in potreba po stikih z rojstno zemljo tudi. Tako je začel leta 1951 v sivi in daljni Belgiji izhajati za naše delavce, zaposlene v tisti deželi, skromen časopis, ki je nosil naslov 'Slovenski glas Beneških Slovenju u Belgiji'. Izhajal je do 1960. leta vsak drugi mesec na štirih straneh. A že leto dni po izidu tega za naše izseljence izredno pomembnega časopisa lahko v 2. številki za letnik 1953, pod rubriko 'Novice izpod Matajurja', v članku, posvečenem praznovanju 90-letnice Ivana Trinka na Trčmunu, beremo sledeče: "V počastitev njega je pršu na dan adan zlo ljep koledar za ljeto 1953 v katerem je pisano vse le o naših dolinah in vaseh: zgodovina (štorja) naših vasi, naše pravce, pjesmi in drugo. Je pisano tud o naših djeloucih v Belgiji. Vsak belgijanski djelovec ga bo veseu in ga bo prù rad prebiru. Naj si ga storje pošljati od doma". Začne se tako, pred dvainštiridesetimi leti, dolga in zanimiva pot tega za beneškega človeka skrbno in inteligentno prikrojenega koledarja.

Kaj predstavlja 33-letno izhajanje Trinkovega koledarja in katere so bile značilnosti in stalnice te publikacije?

To je vsekakor prava zakladnica za preučevanje starejše, polpretekle in novejše zgodovine Benečije in Rezije ter njunih

ljudi, kot tudi neizčrpen vir informacij tako za zgodovinarja kot za jezikoslovca in politologa. Res mnogo stvari lahko dobiš v njem: od vabila k poslušanju radijskih postaj, ki oddajajo v slovenščini, do, denimo, članka o ljudski pesmi, od prvih poskusov v pesnikovanju do prepisa Černjejskega rokopisa. Pa razprave o Bratovščini Svetega Hieronima v Vidmu, o prvem italijansko-slovenskem slovarju, tiskanem 1606. leta prav tako v Vidmu, ali o imenovanju Velikega Župana Landarske banke iz leta 1785 in še in še bi lahko naštevali.

Če pa bi hoteli odgovoriti na drugo vprašanje in sicer na to, katere so bile stalnice koledarja, izstopijo takoj trije momenti: preučevanje lika in dela Ivana Trinka, preučevanje zgodovine, tradicij, jezika in verskega življenja v najširšem smislu besede Benečije in v manjši meri Rezije ter končno analiza zgodovine, vzrokov in političnega ozadja izseljevanja. Trinko, Benečija, izseljevanje. To pa je spet ena sama stvar. Tudi Trinko je namreč še kot dijak docela neuk v knjižni slovenščini kot skoraj vsi Benečani in je emigrant, kot preveč sinov in hčera te deželice, saj je skoraj celo življenje preživel v furlanskem Vidmu, čeprav je vedno čutil domotožje po svoji rodni vasi in svojih slovenskih ljudeh. In prav tako kot je Trinko prvič na videmski gimnaziji začudeno prvič vzel slovensko knjigo v roke, tako je kdo ve koliko Benečanov doma, a bolj svobodno in samozavestno v tujini, prvič zagledalo in začelo prebirati slovensko tiskano besedo prav iz te skromne publikacije, daleč kot on od doma, od svojih ljudi.

Radi bi se za trenutek ustavili pri liku in delu Ivana Trinka. Skoraj v vsaki številki koledarja, razen nekaterih, je prvi, uvodni članek posvečen njemu. Dobimo tako izredno točno sliko tega mnogostranskega, a istočasno skromnega moža, ki je resnično posvetil celo življenje proučevanju usode svojega ljudstva in svoje zemlje. Kot vsi dobro vemo, bil je pisatelj, pesnik, prevajalec, filozof, politik, zgodovinar, slikar in celo skladatelj,

toda najprej živi most med Benečijo, takratno Jugoslavijo in drugimi slovanskimi državami na eni strani ter Furlani in Italijani na drugi. Izredno dosti svojih moči je posvetil temu, da bi Italijane in Furlane seznanil z deli in zgodovino slovenskega in drugih južno-slovanskih in slovanskih narodov nasploh.

Celotno gradivo o Ivanu Trinku bi sistematizirali takole: prvič, članki o Monsinorju; drugič, Trinkovi spisi s pesniškim in prozaističnim gradivom; tretjč, Trinkova korespondenca, ki jo je leta in leta studiozno raziskoval Marijan Brecelj iz Nove Gorice in iz katere lahko črpamo ogromno podatkov o njem, o času, v katerem je živel, in o ljudeh, s katerimi si je dopisoval. Zvemo tako, recimo, o stanju slovenskih šol v Trstu ali o tem, kako je sam Trinko pričel svoje prevajalsko delo. Piše namreč Franu Levcu 3. marca leta 1885 iz Vidma: "Visokocenjeni Gospod! Odposlal sem Vam zahtevano številko dnevnika 'Il Cittadino Italiano' v katerem se objavlja 'Vita vitae meae' (op.: Tavčarjeva povest), in ako si želite Vam morem še ostale poslati. Čudite se da nisem kaj boljšega prevel... Tavčarjevo povest sem prevel, tako rekoč, za kratek čas, in sicer večinoma z olovko na sprehodih ko se mi ni več ljubilo sedeti za mizo... Jaz bi rad kaj primerne sčasoma poitalijančil, ali ker ne poznam dobro slovenskega slovstva, ne bi znal primerne proizvoda se izbrati. Slovenska literatura ni poznana na italijanskem, kakor je tudi malo poznan slovenski narod, o katerem clo Beneški Slovenci ki k njemu pripadajo, neč ne znajo, zunaj malo izjem. Druge slovanske literature niso tako zanemarjene, posebno ruska ne... Tudi o Srbo-hrvatih je kaj malega slišati. O Slovencih pa - tamquam non essent! Ako bi imel potrebne znanosti bi hotel jaz kaj malo zapisati o našem slovstvu; ali bolje da pustim, nego kaj napačnega v svet poslati." Odlomek iz pisma se nam zdi zelo zanimiv, ker nam mnogo pove o človeku, o jeziku, ki ga je uporabljal, in o stilu, v katerem je pisal, kar vsekakor dopolnjuje in zaokroži podobo Ivana Trinka kot prevajalca, obmejnega kul-

turnika in zavednega Slovenca.

Drugo pomembno mesto v koledarju prav gotovo zavzema domoznansko gradivo. Če preučimo vseh triintrideset knjižic, ki so izšle v dolгих letih izhajanja tega koledarja, lahko mirne duše trdimo, da predstavljajo neke vrste šolo za beneškega človeka. Že v prvem letniku je namreč zapisano: "V šolah so nas učili zgodovine vseh delov Italije, le o Furlaniji in o naši ožji domovini čisto nič." Sledijo si tako članki in krajše razprave o prvih prebivalcih teh krajev, pa naprej, letnik za letnikom, o razmerah pod beneško republiko, in končno se nekajkrat omenja plebiscit iz leta 1866 in tudi ozadje in posledice tega za naše kraje tako prelomnega dogodka. Dobimo potem ogromno podatkov o naših cerkvah; zelo zanimiv je, denimo, članek o postavitvi cerkve sv. Petra v Fojdi leta 1300, ki so jo dali zgraditi slovenski verniki in ki jo je posvetil škof Petar Ivan iz Zadra, kar priča tudi o tem, kako tesni so bili tedaj stiki na tem našem skupnem prostoru nasploh. Mnogo je govora tudi o slovenskih mojstrih, ki so zgradili toliko cerkva v naših krajih, in o njihovih beneških sodelavcih. V teh člankih in razpravah avtorji vedno podčrtujejo večplastnost stikov med Benečijo in drugimi slovenskimi deželami. K temu gradivu vsekakor spadajo članki o Černjejskem rokopisu ter tehtne razprave o Reziji in rezijanščini. Zanimanje za Rezijo in rezijanščino je razvidno že od prvih letnikov: prvi članek o tej problematiki lahko preberemo že v koledarju za leto 1956.

Na tretje mesto te lestvice pa bi postavil vsekakor številne, tehtne in s celo vrsto podatkov opremljene članke in razprave o izseljevanju in o življenju naših ljudi v tujini. Tovrstno gradivo je prisotno prav v vsakem letniku in predstavlja že pravo zgodovino naše povojne in deloma tudi predvojne emigracije. To so članki, v katerih skuša koledar informirati naše ljudi o novem okolju ter istočasno obdržati kar se da največ vezi z domačo zemljo ob razmišljanju o grenkobi življenja v tujini. Tu lahko

zasledimo celoten razvoj naše emigracije, tu dobimo prve članke o novem liku dnevnega emigranta, o delavcu-vožau, ki ga koledar imenuje kar 'pendolar', informacije o ustanovitvi naših prvih beneških društev v Švici in prvega doma v Čeneboli.

To so po našem mnenju glavne točke, o katerih je Trinkov koledar razpravljaj v 33 letih izhajanja.

Vse omenjeno gradivo je politično obarvano, čeprav gre za politiko v najširšem pomenu besede; vendar dobiš v koledarju tudi bolj odkrito politične članke. Prvi je iz leta 1960 in pod rubriko 'Kronika iz naših krajev' piše, da "...so naši zastopniki na kongresu socialistične stranke v Vidmu pozdignili svoj glas v brambo naših pravic". Leta 1967 pa v koledarju lahko preberemo zahtevo po "...več samozvesti za dosego jezikovnih pravic v šoli, javnosti in cerkvi" ter "...več krščanskega razumevanja za te naše pravice od svetnih in cerkvenih oblasti". Članki ali razmišljanja o brezpravnosti našega človeka in o zahtevi po naših pravicah so, iz leta v leto, bili vedno številnejši in radikalnejši. Vzporedno s to problematiko so se pojavljali članki in včasih prav tehtne razprave o gospodarskih problemih Benečije in o možnih perspektivah razvoja. Sem spadajo vsekakor govori na Kamenici, predstavitev ter prepis 'Listine Slovencev' ter kritike videmski nadškofiji, ki se v časih nadškofa Zaffonata ni zanimala za probleme slovenskih vernikov.

V triintridesetih letih izhajanja je Trinkov koledar predstavil tudi široko galerijo vidnih mož iz naše dežele: naj omenimo le Antona Cuffola, dušo Trinkovega koledarja in izredno osebnost, ki je bila morda še premalo raziskana ter prof. Bruna Gujona, univerzitetnega profesorja v Neaplju, avtorja zelo znane knjige 'Le colonie slave in Italia', ki je leta 1907 izšla v Palermu, ter razprave 'L'elemento slavo nell'albanese della Calabria citeriore', ki je izšla istega leta v sicilski metropoli. Omenjeni razpravi

sta zaorali v proučevanje problematike slovanske kolonizacije v raznih predelih Južne Italije. Potem je tu še izredno bogato gradivo o domači ljudski govorici: objavljeno je bilo veliko število pravljič, legend, zgodb in zgodbic, poezij in ljudskih pesmi iz najrazličnejših krajev Benečije in Režije. V to gradivo spada od 1976. leta dalje tudi stalna rubrika 'Naši otroci pišejo', kar danes predstavlja dragoceno pričevanje tega časa in upov mladih ljudi.

Trinkov koledar se je rodil kot glas ljudi, ki so bili izgnani, oziroma primorani zapustiti svojo domačo zemljo zaradi ekonomskih, a predvsem zaradi političnih razlogov in vsakovrstnih pritiskov, ki smo jih takrat čutili Slovenci na celotnem območju videmske pokrajine.

Rodil se je Trinkov koledar kot glas, ki bi spominjal našega človeka na rodni kraj, na bistre vode, na čudovite starodavne cerkvice, na pojočo narečno govorico. A rodil se je Trinkov koledar tudi in predvsem kot orodje, s katerim naj bi beneški človek na tujem in doma spoznaval svojo istovetnost, svoje korenine, svoje teptane pravice.

Trudimo se, da bi bil današnji Trinkov koledar vreden svojega z veliko ljubeznijo do slovenskega človeka in slovenske zemlje pisanega predhodnika.

Bank 1974

KAKO JE NASTALO BENEŠKO GLEDALIŠČE

ALDO CLODIG

49

O gledališču smo se začeli pogovarjati v krogu kulturnega društva "Rečan" z Les. Bila so leta, ko se je društvo komaj ustanovilo, in okoli njega je bilo veliko mladine, dosti idej, pa tudi dobre volje za delo. V tistih časih se je okrepil zbor "Rečan", rodil se je "Senjam beneške piesmi" in je večkrat prišla na vrsto ideja, želja za gledališke predstave. Že več let je prihajalo k nam "Slovensko stalno gledališče" iz Trsta, četudi zelo po redko, ali na "Dan emigranta" v Čedadu ali po naših cerkvah za kako pobožno predstavo. Vedno pa se je postavljala problem razumevanja, ker je Slovensko stalno gledališče igralo v slovenskem knjižnem jeziku, ki ga je le malo Benečanov poznalo: tako je nastala ideja, da bi bilo treba pripraviti igre v beneškem narečju...

Ideja se je takoj spremenila v delo, člani društva "Rečan" so se skupaj potrudili in zapisali kako komedijo ali skeč ali dramo. Ožja skupina je dela pregledala in izbrala "Naš Božic", ki je tako bil predstavljen kot prvo gledališko delo v beneškem narečju.

Zbrali smo tako temo, ker v dolinah nismo imeli dvorane, ki bi

lahko sprejela gledališko predstavo, imeli pa smo cerkve in tako smo prav v cerkvi na Lesah prvič igrali z našo dramsko skupino.

To ni bilo še Beneško gledališče, pa iz tistih vrst je nastalo steblo igralcev, ki so se preselili v novo društvo ko je bilo ustanovljeno.

Tudi drugod po Benečiji se je v tistih letih pripravljalo kake otroške igre in tako je bilo tudi pri Svetem Štoblanku, kjer je bil za župnika prè Mario Laurencig, ki je imel veliko ljubezen do gledališča. Enkrat smo se srečali na nekem zborovanju in nekateri člani društva "Rečan" so ga vprašali: «Gospod Marjo, ka bi se na moglo ustanovit eno dramsko beneško skupino?» «Oh, Buoh pomaj! Zaki da ne!» je bil odgovor, in tam je bil začetek "Beneškega gledališča", četudi samo v besedah. Takrat nam je priskočil na pomoč strokovnjak Filibert Benedetič, ki je bil direktor Slovenskega stalnega gledališča v tistih letih. Prinesel nam je statut in, kar je bilo še bolj važno, nam obljubil, da nam bo pomagal pri organizaciji in drugih tehničnih težavah. In res je daržalo, poslal nam je režiserja, Adrijana Rustijo, poskarbel nam je za parve kostime in scenografije, za zaves, luči in tako dalje.

Strokovni pristop je dvignil kvaliteto in že prvi nastop na Dnevu emigranta v Čedadu z igro Izidorja Predana "Beneška ojcet" je naši skupini prinesel velik uspeh pri naših ljudeh po Benečiji.

Tako so se k skupini pridružili še drugi, ki so stopili na oder, iz vseh beneških dolin, in vodstvo gledališča, na vrhu katerega je bil zmerom prè Mario Laurencig, se je potrudilo, delo se je razširilo in že navadnemu nastopu na Dnevu emigranta se je pridružila tudi druga predstava za "dan žena", osmega marca. Ta predstava je bila vsa beneška, od tistega, ki je napisal tekst, do igralcev, od scenografa do režiserja. Tako so zrasli novi pisatelji, novi režiserji, novi igralci, četudi ni bilo prostorov za vaje,

ni bilo odrov in dvoran za predstavo. Prvi "osmi marec" smo napravili v fabriki na Čemurju, ki je za en večer z velikim delom, postala prav lepa gledališka dvorana.

Bila so tista leta po potresu, težka leta, pa smo se prebijali med težavami, ker je vse kazalo na boljše čase. Kmalu nam je bila na razpolago telovadnica na Lesah, kjer se je rodilo dosti našega dela, kjer smo predstavljali naše igre, dokler se je moglo, in skupina je rasla; tako je zrasla, da smo si upali pripraviti tudi poletni tečaj za naše igralce, ki je trajal več dni. V teh letih smo zaigrali morda več kot štirideset iger, gostovali smo po Benečiji, pa tudi po tržaških in goriških društvih v zamejstvu; hodili smo po svetu do naših emigrantov, pa tudi na Koroško in v matično domovino...

Vrh našega dela je bil naš nastop v Cankarjevem domu v Ljubljani na prireditvi "Tam za goro", kjer smo igrali tudi neposredno za RTV Ljubljana.

Potrudili smo se tudi za radijske oddaje kot posebna skupina, pa tudi v okviru oddaje "Nediški zvon".

V teh letih se je okrog Beneškega gledališča vrtelo veliko kulturnega dela v Benečiji, imeli smo trenutke z dobrim uspehom in tudi čase, ko se je zdelo, da se ne splača naprej, imamo pa vtis, da je naše delo služilo ne le nam, ampak tudi vsej naši skupnosti, in smo prepričani, da ne more biti več Benečije brez našega Beneškega gledališča.

Čedad - Hudičev most 1978

REŽISERJEVI SPOMINI

ADRIJAN RUSTJA

Pravno rojstvo Beneškega gledališča izkazuje notarska listina in priloženi statut z dne 25. januarja 1976. Kot njegov prvi predsednik je podpisan Mario Laurencig.

53

Imel sem čast, da sem kot režiser in igralec Slovenskega stalnega gledališča v Trstu zaoral prvo brazdo v to še neorano beneško kulturno zemljo.

Kljub velikim težavam - pot v Benečijo ni v zimskih mesecih preveč prijazna - mi je danes žal, da nismo več sejali, saj bi bila današnja žetev gotovo bogatejša.

Moje sodelovanje z Beneškim gledališčem se je omejilo le na vsakoletni nastop Gledališča na Dnevu emigranta (6. januarja).

Ko sem odhajal v Benečijo, sem za napotek imel vodilo, naj bi najprej postavil na oder kako manj zahtevno odrsko delo iz italijanske ali slovenske gledališke zakladnice, ki je že prevedeno v slovenski jezik. Po prvem sestanku z organizatorji in pozneje z igralci amaterji sem spoznal, da bi bilo uvajanje slovenskega knjižnega jezika skoraj nemogoče. Igralci me večkrat niso razumeli, če sem jim kaj razlagal v knjižnem jeziku, večkrat sem se moral izraziti v italijanščini. Beneški dialekt je bil igralcem in

tudi obiskovalcem edino dostopen. Skozi vsa leta smo torej gojili ta dialekt in ni mi žal, saj smo tudi tako lahko prikazali marsikatero delo in najrazličnejše odrske prijeme.

Leta 1976. smo krstili igro Izidorja Predana *Beneška ojcet*. S tem delom smo segli v folklorno življenje Benečanov iz starih časov. Osvetlili smo njih šege in navade.

Leta 1977. je bil na programu prvenec Izidorja Predana *Emigrant*. Delo je prikazovalo trdo življenje emigrantov, večkrat pa tudi njih nasilni konec (smrt) v tuji zemlji.

Leta 1978. je bil spet na vrsti Predan z igro *Žganjarji*. Igra je obsodba sistema, ki od ljudi samo jemlje. Tiste, ki so se kakorkoli prestopili, pa sodstveno preganja. Protestni songi so tematiko aktualizirali.

Leta 1979. smo uprizorili Predanovo igro *Modar hlapac*. Postavitev nas je popeljala v disko, kjer nam pod efektom psihedeličnih luči prosjaka za nekaj drobiža pripovedujeta dogodke iz teh krajev.

Leta 1980. nam je France Bevk predstavil svojega *Kaplana Martina Čedermaca*. V prikazu fašističnega terorja je zaživela Kufolova beseda. Prizori s prefektom in škofom so bili izvajani v italijanskem jeziku.

Leta 1981. smo postavili na oder igro Luciana Chiabudinija *Liepa naša domovina*. To je nanizanka beneške umetnosti, ki gre od nastopanja folklornih skupin, instrumentalnih ansamblov in pevcev do igranih prizorov. Prvič je to snemala BRT t.j. beneška radiotelevizija.

Leta 1982. je spet na vrsti Chiabudinjevo delo: *Stare pravce*. To so pravljice za odrasle. Od grofov do birokratov se mora beneški človek boriti za lastno eksistenco. Rešujejo ga prej in slej zdrava in bistra kmečka pamet.

Januarja leta 1983. so na Dnevu emigranta demonstrativno opustili govore italijanskih politikov, Beneško gledališče pa je uprizorilo delo Ivana Cankarja *Hlapec Jernej*. Konec je bil prilal-

gojen trenutnim potrebam. Jernej ni končal v plamenih zažgane hiše, marveč je plamenico prenesel med ljudi. Ta plamen naj bi spremljal beneško ljudstvo.

Leta 1984. smo se lotili muzikalne komedije. Igro je napisal Chiabudini. Nje naslov je *Preklete grabje*. Glavna junakinja se v svojem življenju sooča tako v domačem kraju kot na tujem z ljudmi z enakimi obrazi. Vsi jo le izžemajo. Slednjič si na domačih tleh ustvari dom, čeprav ve, da se težave niso končale.

Leta 1985. smo uprizorili delo Izidorja Predana *Prepoved*. Delo govori o fašističnem ukrepu, ki je slovenščino izgnal celo iz beneških cerkva. Grenka obletnica! Beneškemu ljudstvu so po osvoboditvi cerkvene oblasti vrnile izgubljeno pravico, še vedno pa čakajo, kot čakamo vsi zamejski Slovenci, na zakon o globalni zaščiti, ki bi dokončno uredil pravice slovenske manjšine v Italiji.

Deset gledaliških premier! Beneško gledališče je stvarnost! Poznano in cenjeno je tudi izven svojih ozkih meja. Gostovalo je na Tržaškem, Goriškem in med svojimi rojaki v Belgiji in Švici.

Skupina je delovala v izredno težkih pogojih. Priložnostno smo vadili tako v uredništvu Novega Matajurja kot v prostorih društva Ivan Trinko. Zadnje vaje smo opravili v telovadnici na Liesah. Vse premiere so bile v italijanskem gledališču Adelaide Ristori v Čedadu.

Tehnične usluge je nudilo Slovensko stalno gledališče iz Trsta. Moje delo se je žal prekinilo, ko so zaradi preureditvenih del zaprli gledališče Ristori. Deset let je od tega, še vedno pa se rad spomnim igralcev in igralk, ki sem jih spoznal kot mlade fante in dekleta in jih zapustil kot poročene ali celo matere in očete. Njim in njihovim otrokom pa Beneškemu gledališču želim veliko sreče in uspehov.

Malin 1980

SPOMINI

FRANC RUPNIK

Dobrotniki bralci Trinkovega koledarja naj mi oprostijo, če na željo uredništva tu dodajam še nekaj spominov v nadaljevanje onih iz leta 1993. Letošnji niso toliko v zvezi z dogajanjem v Benečiji, so pa morda še vedno vsaj majhno zrno za boljše razumevanje dogodkov izpred 50. let.

57

Meseca januarja 1944 je prej vedno zmagovita nemška armada doživela pri Stalingradu v Rusiji odločilni poraz. Pri tem je bila pomembna hrabrost in taktika ruskih vojakov in generalov, pa tudi znameniti "general Mraz".

Meseca avgusta '44. so se izkrkali zavezniki v Normandiji z velikanskimi žrtvami. A treba je bilo še dolgih devet mesecev, da je bila Nemčija dotolčena in je po obkolitvi Berlina glavni povzročitelj nepopisnega gorja druge svetovne vojne, Adolf Hitler, naredil samomor 29.4.1945.

A k zmagi nad Nemčijo in njenimi zavezniki so v veliki meri pripomogla zavezniška bombardiranja raznih pomembnejših mest. V Gorici smo to doživljali dolge mesece z neprestanim strahom in tudi nekaj izkustva. Alarmne sirene so začele tuliti

včasih sredi kosila. Takoj smo morali prekiniti in se zateči v slabo utrjeno klet pod semeniščem. Potihoma smo molili, čakali, kdaj bo počilo in nas zasulo, pa ni bilo nič. Sirena je dajala znak za konec alarma. Vrnili smo se v obednico pospravljat hladne ostanke, pa smo zaslišali značilno brnenje, ki je prestresalo ozračje in kosti. Bežali smo na dvorišče in zagledali nad seboj nebò pokrito z velikanskimi avioni, ki smo jim rekli "leteče trdnjave", kmalu nato pa svetlikajoče bombe, ki so padale izpod njih kot grozdje. Nekateri so bežali nazaj v zaklonišče, drugi za lurško votlino na dvorišču in ugibali, kam bodo bombe padle. Ni bilo treba čakati dolgo. Zemlja se je stresala in bobnelo je, da je bila groza. Bombe so bile namenjene svetogorski postaji in jo tudi zadele, a padle so tudi le nekaj sto metrov stran od semenišča, na trg Caterini, kjer so razčesnile gostilno, pod Kostanjevico na hišo kanclerja Setničarja in ga zasule, na hišo prof. Mihaela Toroša (kasnejšega apostolskega administratorja), ki se je moral zateči k nam v semenišče.

Prišel je tudi tisti nepozabni dan 1.3.1945, ko je malo manjkalo, da ne bi končali pod bombami vsi bogoslovci. Bilo je po kosilu, ko smo se vsi razredi odpravili na sprehod proti Soči. Nekateri čez Placuto in Ulici Don Bosco, drugi po Drevoredu XX. Septembra. Tu je bil en razred pred nami, drugi malo za nami. Prišli smo do Vile Coronini, ko smo zaslišali in potem zagledali nad seboj osamljeno "letečo trdnjavo". S sošolcem Josipom Matjašičem iz Istre sva ugibala: «Kaj je pa temu, da je sam? Je nekaj pokvarjen, zadet? Je točno nad nami? Ne, zgleda, da je že čez in ni nevarnosti, tudi če kaj spusti» ...nenadno pa je zmanjkalo besed in nas...

Zračni pritisk padlih bomb nas je vrgel po tleh kot domine. Prebudil sem se in slišal samega sebe ponavljati znani vzdihljaj: «Moj Jezus, usmiljenje». S strahom sem odprl oči in pogledal okrog sebe. V rdečem oblaku prahu sem videl vse sošolce ležati po tleh. S še večjim strahom sem se bal premakniti. Kaj če sem

zadet, pa še ne čutim? Najbrž so se podobno počutili tudi sošolci. Le počasi smo vstajali in si otresali prah s črnih pelerin ter ogledovali drug drugega. Hvala Bogu, nikomur nič hudega! Takrat pa zaslišimo za seboj klic: «Pomagajte mi!» Pogledamo in vidimo, kako se izpod razvalin hiše, ki je malo prej stala in je zdaj ni bilo več in ne ljudi, ki so malo prej gledali nad seboj avion (le nekaj strganih cunj je viselo na bližnjih kostanjih), kobacal in vlekel za sabo strgano pelerino največji sošolec Anton Prinčič brez očal in klobuka ("vranjega gnezda", kot smo mu rekli). Zaostal je bil nekoliko za našo vrsto v klepetu s sovaščanko, ki se je vračala s trga. Hvala Bogu tudi njemu ni bilo nič hudega. Vsaj zdelo se je tako. A ko smo se zatekli v bližnje zaklonišče v strahu pred drugimi bombami, je Tone začel tarnati, da ga roka neznansko boli in da mu ne služi več. Bila je zlomljena malo nad zapestjem. Drugi sošolci so kmalu bežali naprej do Soče, jaz pa sem spremil Toneta v bližnjo bolnico v Ulici Brigata Pavia. Tu so ga sprejeli, a na operacijo so morali počakati kakšen dan, ker je zaradi bombardiranja izpadel tok. To pa je bilo usodno za Toneta. Nastala je infekcija, roka mu je zelo otekla. Zdravniki so se že odločili za amputacijo. Tone pa je odklonil in se zanašal na božjo pomoč, saj smo več dni vsi molili zanj. In res je oteklina splahnila, roka je bila rešena in mu še danes dobro služi.

Sam konec druge svetovne vojne pa smo v Gorici doživljali tako: kar čez noč je utihnil odmev trdih nemških korakov po ulici in njih standardni napev: *Hoj li, hoj la...* Zginili so, kot da so se vdrli v tla. Skozi priprta polkna smo zagledali na korzu civilno oblečene moške, oborožene, s trakovi okrog rokava in napisom "guardia civica". Čudil sem se in se spraševal: kje so pa naši hrabri partizani, ki jih je mrgolelo po bližnjih Brdih in Vipavski dolini? Bahali so se, da je naša IV. Armija že v Trstu, tu pa gospodarijo isti kot prej...

Po Gorici so pravzaprav v tistih prvih urah razsajali umikajoči

se četniki. Na Goriškem gradu so razobesili jugoslovansko zastavo brez rdeče zvezde. Msgr. Toroš nas je klical skupaj in kazal zastavo: «Glejte, naši so zmagali, zmagali smo!»... Pomilovali smo ga skrivaj, ga pustili v dobri veri in mu pritrdjevali. Četniki so tekali po ulicah in streljali v okna. Tudi pri priprtih polknih ni bilo varno. Vendar je zmagovala naša radovednost. Videl sem, kako je blizu šole pri semenišču na korzu neki mladenič, oborožen z mitraljezom, pridno otepel precejšnji sendvič, na vogalu hiše proti sv. Ivanu pa je stal drugi moški s puško. Od škofijske palače proti korzu so se zaslišali streli. Od okna do okna je šel prestrašeni glas: «Četnici, četnici!»... Mož na vogalu je ustrelil parkrat proti škofiji, a jo kmalu ucvrl v bližnji porton. Prikazala sta se dva kosmata četnika, oborožena do zob, ki sta se previdno krila ob stenah. Fant z mitraljezom je hitro odložil kruh na zid, pograbil mitraljez in se zatekel čez dvorišče v bližnjo nizko hišo. A četnika sta ga že opazila, prišla do kritja pred hišo in pozivala: «Signorina, signorina, predaj se, predaj se»... Ker pa ni bilo odziva, je eden od njiju vrgel nemško bombo "štilarco" na streho hiše. Korci so frčali na vse strani in nastala je luknja na strehi. Nato sta oba vdrla v hišo. Iz nje je bilo slišati kričanje in prerekanje, kmalu nato pa sta se na balkonu hiše prikazala oba četnika, ki jima je čez roke bingljalo polno pušk, s seboj pa sta vlekla starejšega moškega (ne mlade ga mitraljezca), ki se je zvijal in milo prosil, naj ga pustita, saj ni ničesar kriv, a vse zaman. Zvečer se je govorilo, da so ga ustrelili skupaj z drugimi ujetniki nekje pri mostu čez Sočo. Potem so tudi četniki nenadoma izginili. Na gradu je spet vihrala italijanska zastava.

Potem so se začele po ulicah pojavljati tudi prve manjše skupine partizanov, slabo oblečenih in revno oboroženih, ki niso strašili ljudi kot četniki, a sprejeti tudi niso bili z navdušenjem. Prišla je vesela novica, da so Amerikanci s svojo armado v Ločniku in da bodo vsak čas v Gorici. A nenadoma se je zemlja

stresla, da so pokale šipe... Povedali so, da so partizani vrgli v zrak most čez Sočo, da bi ne prišli Amerikanci v Gorico pred IV. Armijo. Američani so morali nazaj čez drugi most v Gradiški. Medtem pa so že prišli prvi tanki IV. Armije v Gorico in škripali s svojimi gosenicami po praznih ulicah. Za njimi je naglo prihajalo v Gorico več in več partizanskih čet, ki so zasedale najlepše palače v Ulici Roma, šole in druge javne zgradbe. Kmalu smo zvedeli zastrašujočo novico: g. nadškofa Karla Margottija so odpeljali in ga zaprli v Vilo Coronini. Bali smo se, da ga bodo ubili, saj so ga med vojno ves čas črnili kot fašista. K sreči si tega niso upali storiti. Čez teden dni pa so ga izgnali v Videm, kjer je potem pričakal za posvečenje pripravljene bogoslovce in jih posvetil v duhovnike (to so letošnji zlatomašniki: g. Branko Rudež, Franc Gantar in Jožko Skok).

Tudi druge bogoslovce je zajela panika. Vse se je razbežalo, kakor in kamor je kdo vedel in znal. Večina je bežala na Furlansko in potem v razna taborišča. Tudi nekaj prestrašenih duhovnikov iz Vipavske doline je bilo med njimi. Skoraj vsi so se vrnili čez nekaj mesecev. Da ta strah pred osvoboditelji ni bil odveč, pa priča dejstvo, da so v tistih dneh noč za nočjo brneli kamioni in vozili ujete ljudi za Sveto goro, v Trnovski gozd in drugam ter da so tam izginjali.

Danes se žal število teh žrtev povojnega maščevanja in objestnosti pretirano napihuje in se popolnoma odmišlja 25-letne vzroke za to, a to se je dogodilo. Počasno odkrivanje jam in priznanje dejstev prihaja na dan skupaj z drugimi grozodejstvi v Rusiji pod znamenjem rdeče zvezde. Vse to bi moralo povzročitelje napolnjevati s sramoto, ves svet pa z odločno voljo, da bi se kaj takega nikdar več ne ponavljalo, a žal vidimo, da se pred našimi očmi vse to še vedno dogaja.

Tudi vodja semenišča, mons. Giusto Soranzo, in dr. Močnik sta se preselila drugam. Nekega dne sva v semenišču ostala samo dva: sošolec Fulvio Demartini, doma iz Gorice, ki ni imel sko-

raj kam iti, in jaz, ki mi ni dišalo bežati nekam v neznano, domov, odkoder sem tudi prejšnje leto komaj odnesel kožo, pa še manj.

Oddahnila sva se, ko so se v centralnem bogoslovju naselili Američani s svojimi džipi. Že brž ko so ti prišli v Gorico s svojimi tanki, oklopnimi vozili in džipi, so bili sprejeti z navdušenimi aplavzi množic, živjo-klici in cvetjem. Posebna atrakcija za mladino so bili drzni vozniki džipov, z vojaškimi kapami postrani, z nogami, ki so jih imeli naslonjene na vetrobranih ali so jim bingljale ob strani, s prežvekačimi ustmi. Spraševal sem se, kako je mogoče, da je taka razpasana vojska, zbrana z vseh koncev sveta, mogla premagati strogo disciplinirano nemško vojsko! Zdaj so bili tu na našem dvorišču. Opazoval sem njih način prehrane. Vse polno raznih plitvih posod, v vsaki le za žlico hrane, katere so le malo užili. Večji del je končal v ognju s papirnatimi krožniki vred in drugimi stvarmi. Za nas, vajene stradati vso vojno, je bilo to norčevanje iz božjih dobrot. Nekdo je na dvorišče pridiral z nevojaškim motornim kolesom Bianchi. Kmalu se mu je utrgala veriga. Pustil ga je kar tam. Na tihem sem si želel, da bi ga pozabili. In res so ga, ko so nekega dne kar zginili iz semenišča. In spet je bil tu strah: kaj, če se zdaj naselijo v semenišče partizani, ki so jih Američani začeli izganjati iz raznih zgradb, ker so jih hodile izzivat v vedno večjem številu množice demonstrantov, med njimi tudi kak duhovnik, s cele Goriške, ki so korakale po ulicah z jugoslovanskimi zastavami, transparenti, prepevale partizanske pesmi in vzklikale: *Reka, Trst, Gorica, naša je pravica; Smrt fašizmu, svoboda narodu; dol s kapitalizmom, Stalin, Tito! Mi smo Titovi, Tito je naš!*, itd.

Američani so to izzivanje nekaj časa še kar mirno prenašali, potem jim je začelo presedati in so množice razganjali z oklopnimi vozili in z vodnimi curki iz gasilskih brizgalk.

Nekega dne jih s sošolcem zagledava vsepovsod po semenišču.

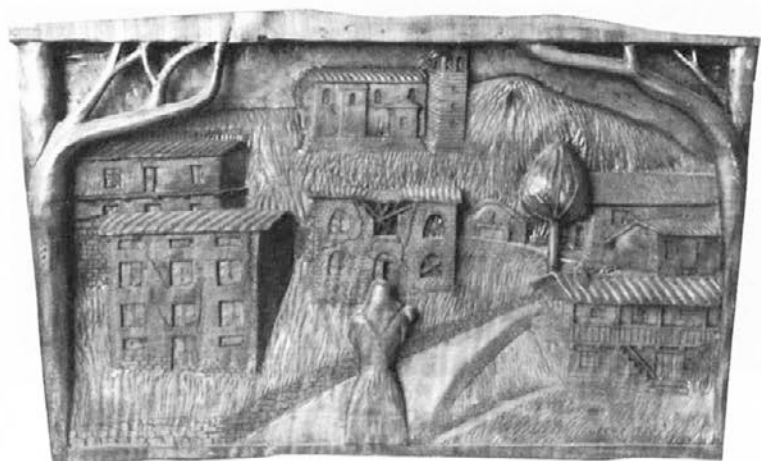
Preiskovali so vse prostore. Da bi česa ne vzeli ali ne podtaknili, sva jih spremljala, kolikor sva mogla. Šele kasneje sva ugotovila, da so iz njegovega pulta-klopi ukradli pokvarjeno ročno uro. Vse je šlo pred njimi. Vdrli so celo v klavzuro naših sester kuharic. Ugovarjanje je bilo odveč.

Žal so staknili tudi motor, ki sem ga bil malo prej zapeljal po hodniku v sobo-ropotarnico. Povedal sem jim, da je last ameriške vojske in da ga bodo lahko prišli iskat, naj ga zato ne odpeljejo, naj mi dajo vsaj kakšno potrdilo. A vse zaman. Odvlekli so ga, kljub odločnemu ugovarjanju, brez vsakega potrdila. Pa še drobcena sestra kuharica, ki smo ji rekli malce hudobno "suor ortica", me je opominjala: «Ne prerekajte se s partizani, saj vas bodo še ustrelili...» A hvala Bogu, tudi oni so nekega dne odšli brez hujših posledic.

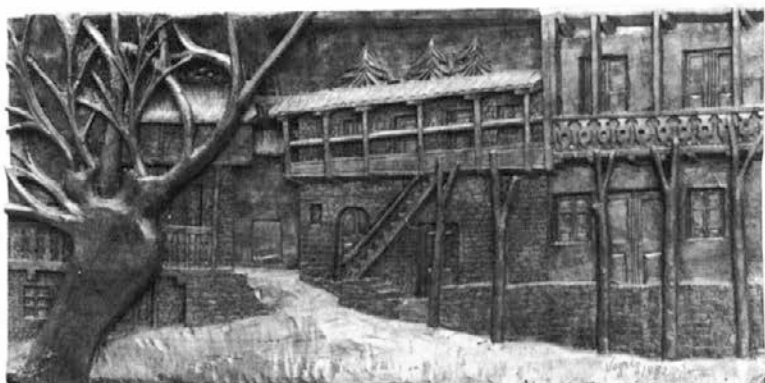
S sošolcem sva ostala kot varuha semenišča skupaj še ves mesec maj. Zadnjega maja je bila slovesna procesija sv. Rešnjega Telesa pri cerkvi sv. Ignacija na Travniku. Vodil jo je v odsotnosti nadškofa generalni vikar msgr. Ignacij Valentinčič. Ker ni bilo pri rokah cerkovnika, zvonarja, sva se s sošolcem povzpela v desni zvonik in od tam lepo opazovala spodaj blizu baldahina korakajoče častne straže partizanov in partizank, ki so oddajali salve strele ob blagoslovih. Tako navdušeno sva zvonila, da sva imela dlani oguljene in krvave od jeklenih vrvi. Zgledalo je torej, da pri OF ni šlo za nič drugega kot za osvoboditev izpod okupatorjev. A bil je samo prah v oči.

Po vsaki demonstraciji so morali partizani izprazniti kakšno poslopje, kamor so se naselili. Začele so prihajati razne razmejitvene komisije in končno so po nekaj mesecih dogovarjanja razmejili Goriško področje na dva dela: na cono A in B. Meja je potekala z vrha Svete gore, čez Škabrijel, Kromberk, Ozeljan, Dornberk in čez Kras do Tržaškega svobodnega ozemlja, od Svete gore navzgor pa po levem bregu Soče do Predila. Že to je slabo kazalo, da bo prišlo do pravične dokončne razmejitve.

Po dobrih dveh letih nadaljnih pogajanj pa je bila postavljena spet nova krivična meja, podobna oni s konca prve vojne, saj je odtrgala od matične domovine vso slovensko tržaško obalo, južni del Krasa, goriške slovenske vasi Sovodnje, Rupa, Peč, Štandrež, Podgora, Pevmo, Štmaver, Števerjan, Jazbine in del zapadnih Brd, pustila pa nedotaknjeno staro italijansko-avstrijsko mejo, ki je izločila že prej od narodnega telesa vso Benečijo, s Tersko-Karnatsko dolino, Rezijo in Kanalsko dolino, in prav tako vso slovensko južno Koroško do Maribora. Razočaranje je bilo toliko večje, ker sta bili Italija in Nemčija z Avstrijo na strani premaganih, sokrivcev tolikšnega svetovnega gorja, zdaj pa so spet oni soodločali v svojo korist in v škodo slovenskega naroda.

Potres v Benečiji 1980

Hlasta 1982

POTRES NAS JE NAUČIL

GIORGIO MATTEUCIG

Kdor je sledil našim raziskavam o nenormalnem obnašanju živali pred potresom, ve, da smo se pri njih naslanjali na dela, ki jih je konec 19. in v začetku 20. stoletja napisal Giuseppe Mercalli, ter na starejša dela Vivenzia (1700), ki se na jugu Italije navezujejo na antično grško naravoslovno tradicijo.

Delo o potresih, ki ga je leta 1626 napisal oče Nicola Longobardo, sicilski jezuit, ki je bil kot misijonar na Kitajskem in je tu nasledil splošno znanega Mattea Riccija, smo odkrili šele leta 1987 v Pekingu na Mednarodni konferenci o napovedovalcih potresov, kamor smo bili povabljeni kot uradni referenti neapeljske univerze. Delo, ki smo ga tudi prevedli v italijanščino, dokazuje, kako plodni so bili že leta 1626 stiki med italijansko in kitajsko kulturo in to tako na tem specifičnem področju kot tudi na drugih, saj je sam Nicola Longobardo prevajal v kitajščino Evklida in druge grške matematike. Poleg tega je, potem ko ga je kitajski cesar imenoval za mandarina četrtega razreda s pokitajčenim imenom *Long Huamin*, tudi poskrbel, da so na Kitajsko prišle knjige in naprave. S pomočjo znanstvenikov in astronomov je vnesel nekatere

popravke v kitajski koledar. Pri tem znanstvenem naporu sta sodelovala tudi Galileo in Kepler. Slednji je sam leta 1627 poslal na Kitajsko izvode svojih znanstvenih del skupaj z odgovori na vprašanja, ki so mu bila postavljena.

Zaradi vsega tega nas ne sme čuditi, če ugotavljamo med antičnim grškim naravoslovnim izročilom v obravnavi potresov globoke analogije s tradicionalno kitajsko seizmologijo in podobnosti v empiričnih načinih predvidevanja potresov.

Že pred 25 stoletji so stari grški naravoslovci (Tales, Anaksimander, Ferekides, Pitagora, kot to poročajo zgodovinarji Diodor Sicilski, Pavzanija, Diogenes Laertius, Plinij Starejši) opazili in s potresi povezali tiste pojave, ki jih sodobna geofizika klasificira kot "*pojave, ki napovedujejo potrese*". To so na primer kalnenje vode v izviri in vodnjakih; šumi pod zemeljskim površjem (pri katerih je iskati izvor seizmobrontološkega koledarja starih Etruščanov); potresni hrum pred velikimi vibracijami zemeljske skorje; svetlobni pojavi pred potresom in po njem; atmosferski pojavi, kot je nastanek posebne megle; izhajanje plina izpod zemeljske površine; nenormalno vedenje živali.

Če zdaj zapremo to "okno" na preteklost, ki je bistveni temelj naše sedanjosti in prihodnosti, naj povemo, da so tudi v časih, ki so nam bližji, misleci, raziskovalci, znanstveniki take moči, kot so bili Immanuel Kant, Georges Buffon, Robert Fitz Roy v svojem popotovanju na Beagle skupaj s Charlesom Darwinom, Alexander von Humboldt, John Priestley, Benjamin Franklin, Camille Flammarion, Giuseppe Mercalli, opravili na različnih ravneh in v različnih razmerah opazovanja, ki jih lahko povežemo s problemom, ki ga obravnavamo.

Potres, ki je bil 6. maja 1976 v Furlaniji, nam je omogočil, z dragocenim in nenadomestljivim pričevanjem ljudi iz Furlanijske Julijske Krajine, pa tudi Koroške in Slovenije, da smo potrdili opažanja šole in kulturnega izročila Južne Italije, ki jih hrani

univerza "Federico II" v Neaplju, ki jo je pred skoraj 900 leti ustanovil Friderik II Švabski kot najstarejše *državno*, torej k interesu *celotnega* družbenega telesa usmerjeno vseučilišče na svetu.

Prav ta *družbeno* usmerjena tradicija pa je tisto, kar najbolj potrebujemo v italijanski državi, ki je (razen Sardinije in Salenta) v bistvu v celoti potresno področje, pa tudi v izgradnji Evrope *regij* (ki naj bi nadomestila stare države).

K *posebnemu* usmerjene tradicije namreč že dobro delujejo same po sebi in ne potrebujejo drugih spodbud.

To je dovolj jasno izšlo iz katastrof, ki so prizadele našo državo, pa tudi iz posvetovanja, ki smo ga imeli 21. oktobra 1995 v Pompejih in kjer smo ob prisotnosti vseh odgovornih oblasti obravnavali rizično področje Vezuva, načrte za njegovo evakuacijo in za razširitev vezuvskega parka.

Na tem posvetovanju, ki se je osredotočil na sistem predvidevanja potresov in vulkanskih izbruhov, je bila končno *prvič v Italiji* pojasnejna vloga predvidevanja v funkciji preprečevanja najhujšega (v tem primeru z evakuacijo).

Evakuacija 600.000 prebivalcev z vezuvskega področja, ki jim lahko preti nevarnost, zahteva, da organi civilne zaščite zvedo za pretečo nevarnost *20-30 dni prej*. Naše študije nas morajo torej privedi do tega, da bomo zmogli predvidevanja za 30 dni vnaprej.

Zato smo ponosni, kot sinovi te zemlje, da nismo omalovali tistega, kar nam je narava posredovala v Furlaniji in to tako zaradi njenih prebivalcev samih kot tudi zaradi drugih ljudi, saj kot strokovnjaki in raziskovalci želimo ob ustreznih trenutkih koristiti drugim in lastnemu družbenemu telesu, s solidarnostjo in pobudnostjo, ki je značilna za naše ljudi.

To je pouk, ki smo ga mi vsi dobili ob potresu. Ne more biti obnove, upanja, preroda brez pomoči drugih, čeprav ne moremo in ne smemo pričakovati - in ta pouk je Furlanija dala drugim -

da bodo vse storili drugi.

Toda leto 1996 ni le dvajseta obletnica potresa, temveč tudi začetek zadnjega petletja, ki nas loči od novega tisočletja.

Študij o predpotresnih spremembah okolja, ki nam koristi tudi pri razumevanju nenormalnega vedenja živali pred potresi, postane tako tudi študij o sposobnosti živali, da na široko in v mnoge namene zaznajo celo vrsto sprememb v okolju in ne le tiste, ki so povezane s potresnimi pojavi.

Zgodovina znanosti je v tem zelo zgovorna: raziskovanje se sicer prične na določeni točki, ampak se razširi kot deroča reka, katere tok in cilj sta nepredvidljiva.

Ne bi hoteli skleniti tega kratkega ekskurzusa o naših raziskavah, ne da bi spregovorili o bodočem (in sedanjem) razvoju naših raziskav, ki so nas februarja 1995 zaposlile tudi na *Information Exchange* v Floridi, kjer so sodelovale tudi institucije ZDA kot NASA, ERIM in DOE (departma za energetiko).

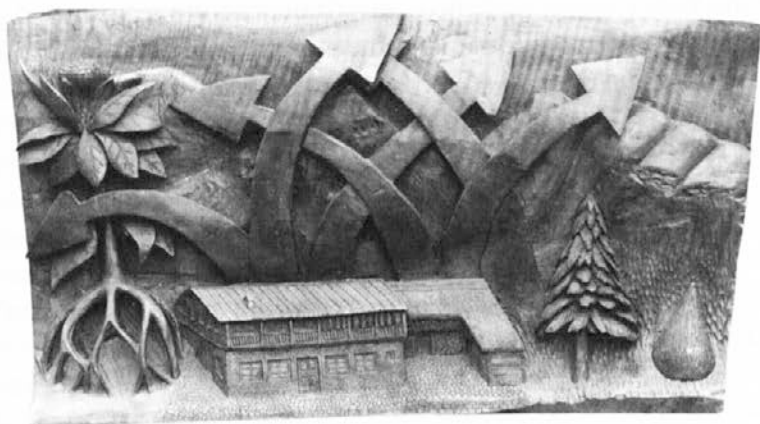
70

Kratkoročni študij (*early warning*) sprememb v okolju, fizikalnih, kemičnih, klimatskih, človeških, živalskih, rastlinskih faktorjev privede do zanimivih aplikacij na področju seizmologije, z uporabo satelitov v namene FAO pa tudi do podatkov v zvezi s stanjem poljedelskih kultur, ki naj človeštvo obvarjejo pred lakotjo, ali v zvezi s pohodi parazitov (na primer kobilice lokušte) in celo z možnostjo hidroponskih kultur v vesolju za prehrano astronautov pri večmesečnih potovanjih.

Morda se te raziskave zdijo predaleč človeku, ki se danes sprehaja po mestnih ulicah ali poljskih poteh. Vendar ima družbena razsežnost teh raziskav izredno veliko aplikativno vrednost pri ohranjanju človeškega zdravja, pri ustvarjanju miru v svetu, pri nadzoru nad pitno vodo, pri ohranjanju vrst, ki jim grozi izumrtje.

Odveč je povedati, da se bodo te raziskave nadaljevale in razvijale v najnaprednejših deželah, saj je le to pot, po kateri se znanost lahko razlikuje od zasledovanja *zgolj osebnih ciljev*, ki

nujno vodi v vojne, razdelitve, diskriminacije in razdejanje. Sami smo tudi po zaslugi tragičnega potresa 6. maja leta 1976 že pred časom opravili svoje osnovne izbire in smo tega veseli.

Emigracija 1980

KRAJINA,
ARHITEKTURA IN GRADBENE TEHNIKE
V NADIŠKIH DOLINAH
20 LET PO POTRESU
RENZO RUCLI

Potem ko se je leta 1986 proslavljala desetletnica popotresne obnove Furlanije v tisku, s posebnimi publikacijami in posvetovanji, se je zdelo, da se je kritična obravnava o rezultatih obnove nekako iztekla.

To ugotovitev opravičuje dejstvo, da je bila obnova Furlanije leta 1986 v bistvu zaključena, predvsem glede njenih materialnih rezultatov in splošnega izgleda naselij.

Ostajajo pa številna dela, ki še vedno čakajo na financiranje ali pa so ostala nedokončana zaradi birokratskih zapletov deželnega aparata, kakor na primer hiše v Topolovem, ki so bile katalogizirane na osnovi 8. člena deželnega zakona 30/77.

Ostaja pa dejstvo, da vprašanjem, ki so bila postavljena leta 1986, niso sledili dokončni odgovori in da je danes "čas obnove" preraščen z novimi načrtovalnimi inštrumenti in z novimi naselitvenimi procesi, ki so v teku.

Iz teh razlogov nadgrajujem specifično tematiko obnove z drugimi argumentacijami, ki gredo v smer razbiranja narave in kvalitete fizičnih sprememb, ki so v teku.

KRAJINA NADIŠKIH DOLIN

Termin "krajina" je v svoji problematični dvoumnosti v arhitektonski kulturi razmeroma nov in lahko pomeni ponovno odkritje dežele (podeželja) v odnosu do mesta (urbanega okolja) oziroma dopolnitev razpravljanja o odnosih med mestom in podeželjem, ki je v zahodni kulturi vedno prisotno.

Zdi se, da na termin vpliva nenehno nihanje med subjektom vidne percepcije, ki je tudi estetsko pomembna, in pravo, ožjo naravoslovno znanostjo.

Z vidika arhitekture je zanimiv prvi aspekt; vemo namreč, da je krajina vedno bolj zgodovinsko skonstruirana, saj jo je potrpežljivo in dosledno oblikovala zgodovina človeških dejavnosti.

Vprašanje krajinske zaščite, ki naj obvaruje naravne lepote specifičnih delov teritorija, teži k zaobseganju vedno širših geografskih območij. Primeri te težnje so "ekološko" usmerjeni krajinski načrti (zakon Galasso) in deželni zakon 52/91 o deželnih normah za teritorialno in urbanistično planiranje, ki predvideva, naj se novi občinski urbanistični načrti usmerjajo k varstvu in racionalni izrabi naravnih resursov ter k zaščiti kulturnih in krajinskih vrednot v okolju.

Če se zadovoljimo z globalnim, panoramskim pogledom, se nam krajinske značilnosti Nadiških dolin zazdijo usmerjene k dvojni konfiguraciji. Metaforično se zdi, da smo priča napredovanju dvojne fronte:

od Mostu sv. Kvirina se širijo v padajočem zaporedju proti notranjosti dolin človekova dela, tovarne, hiše in drugi objekti, medtem ko se z gorskih grebenov pod koto 1000 spušča proti dolini gozd, ki z veliko hitrostjo požira travnate površine in vse bolj stiska v svoj obroč vasi in zaselke.

Ta dvojni pojav predstavlja s krajinskega in načrtovalnega vidika podobne probleme.

Področja v dolini, ki so podvržena večjemu gradbenemu razvoju, vsebujejo kljub urbanističnim načrtom na različnih ravneh veliko elementov, ki kvarijo krajino in ustvarjajo fragmentarno naselitveno stvarnost, ki je neurejena in morfološko nedodelana. Gorata območja, ki so pokrita z gozdovi, postajajo vse bolj neprehodna ter onemogočajo vsakršen panoramski pogled na naravne in po človeku vnesene elemente krajine.

V obeh primerih bo lahko le načrt, ki bo izhajal iz zavesti neprecenljivih krajinskih vrednot, poenotil in estetsko ovrednotil geografski prostor Nadiških dolin.

NASELBINE

Naselbinski sistem Nadiških dolin sestavlja gosta mreža vasi, ki so enakomerno porazdeljene v dolinah in na različnih višinah prisojnih pobočij. Po potresu leta 1976 sta bili samo dve vasi v dolini, Ažla in Barnas, podvrženi delnemu rušenju. Ostale vasi so z izjemo redkih primerov rušenja posameznih zgradb v bistvu ohranile svojo naselbinsko morfologijo nespremenjeno.

Proces obnove gradbenih objektov se je odvijal predvsem v dveh smereh:

1) popravilo po potresu poškodovanih zgradb na osnovi deželnega zakona 17/76 (začetni poseg) in deželnega zakona 30/77 (to je temeljni in organski zakon o obnovi poškodovanih zgradb, ki v členu 8 posebej obravnava tiste, ki imajo zgodovinsko ali krajinsko vrednost);

2) izgradnja novih stavb v okviru podrobnih rekonstrukcijskih načrtov (Ažla in Barnas) oziroma za tiste, ki jim je bila ta pravica priznana, gradnja nove hiše v katerikoli občini z zakonom določenega poškodovanega področja, kar je urejal deželni zakon 63/77.

Dejstvo, da je bilo novo hišo mogoče postaviti tudi zunaj

občine stalnega bivališča, je povzročilo premik številnih družinskih celic iz izvornih občin proti dolinskim območjem in proti ravnini ter tako še prispeval k demografskemu obubožanju najbolj odročnih vasi in občin.

Posledice obnove in nadaljnjih sprememb na naselbinsko morfologijo nam omogočajo formulacijo naslednjih ocen:

- naselbinska središča zunaj dolinskega sistema, kjer so prevladovali popravilveni posegi, so ohranila obliko naselbinskega tkiva v bistvu nedotaknjeno, ohranila so jasno urbanistično in naselbinsko identiteto. Vendarle ostaja v teh vaseh problem skvarjenja in uničenja javne in zasebne urbane opremljenosti (kamnitih tlakov, suhih zidov, kamnitih stopnišč, vodnjakov, znamenj itd.), kar daje prostoru okrog domačij neurejen, nedosleden in nekvaliteten videz;

- področja, ki so bila na novo zazidana v skladu s podrobnimi načrti (Ažla in Barnas), so doživela popačenje izvirnega naselbinskega sistema z urbanizacijskimi posegi in s postavljanjem nekvalitetnih stavb, ki kažejo na močno odtujeno percepcijo arhitektonskih vrednot, kar lahko primerjamo z najslabšimi mestnimi periferijami;

- območja v dolini, ki dopolnjujejo naselja in so bila na novo lotizirana, se razen redkih pozitivnih primerov zdijo lokalizirana naključno in gradbeno zelo razpršena. Konkretna posledica so na dlani:

izguba vsakršne naselbinske specifičnosti, pomanjkanje členitve in razmerja med javnimi in zasebnimi zemljišči, velika tipološka homogenost, ki jo spremlja nesmiselna in patetična jezikovna diferenciacija arhitekture brez smisla. Nič manj hudo ni izničenje vsakršnih odnosov z znaki agrarne krajine in povezave z bližnjimi urbanimi tkivi.

ARHITEKTURA

Tudi pri vrednotenju narave in kvalitete, ki jo utelešajo realizacije na arhitektonski ravni, moramo razlikovati med obnovo gradbene dediščine in novimi gradnjami.

Popravitvene posege je urejal predvsem deželni zakon 30/77.

Če pustimo ob strani normativo, ki ureja ekonomske vidike, se nam iz aplikacije zakona jasno kaže pomanjkanje kriterija kvalitete načrtovalnega posega in normiranje funkcionalnih napotkov, veljavnih za vse zgradbe.

Tako se popravitveni načrti omejujejo na iskanje primerne prostora za kopalnico, vhodno vežo in stopnice in zanemarjajo iskanje spremenitvenih možnosti v okviru gradbene tipologije, ki se je utrdila v času in ki je nosilka življenjskega načina in vrednot, ki se nikakor ne dajo homogenizirati z zgolj funkcionalnimi parametri. Če temu dodamo še popolno uničenje elementov, ki so formalno označevali stanovanjske hiše, kot so na primer suhi zidovi, leseni balkoni, lončene peči, vhodna vrata ipd., se jasno pokaže izguba arhitekturnega bogastva in izvirnosti, ki je predstavljala za prebivalstvo močan element identifikacije.

Popravilo stavb, ki so bile posebej katalogizirane zaradi svoje zgodovinske in krajinske vrednosti, je kljub slabi kvaliteti del vendarle nekoliko spremenila odnos do zgodovinske arhitekture.

Dejansko šele proti koncu obnovitvenega obdobja opazimo nekatere posege, ki skušajo slediti predlaganim metodologijam za obnovo zgodovinsko in krajinsko pomembnih stavb. Gre za težnjo, ki je še površinska, ki pa vsekakor vsebuje nekatere pozitivne vidike.

Pri novih gradnjah prevladuje razen redkih izjem laži-izročilna govorica, ki iz izročila ne ohranja ničesar in prav tako ne more slediti sodobnim oblikam. V splošni govorici se gradbena tipo-

logija zamenjuje s korei in polkni, naselbinski sistem z distributivno funkcijo, členitev volumnov z rezanjem vogalov v tlorisu, nedosledni premiki med strešnimi ploščami nadomeščajo bogastvo členitev ipd. Če jih posamezno ocenjujemo, so te zgradbe povprečne, bedne ali strahotno grde, vsekakor preživele in brez pomena še pred naselitvijo.

Pojav "razpršene urbanizacije" in skromne arhitekturne kvalitete je skupen vsem področjem nove ekspanzije; če urbano celoto Nadiških dolin primerjamo s širokimi območji Veneta in Furlanije, se nam zdi kar povprečna in znosna, z nekaterimi redkimi primeri kvalitetne arhitekture.

GRADBENE TEHNIKE

78

Gradbene tehnike so neposredna posledica aplikacije gradbene stroke na potresna področja.

V zvezi z obnovo obstoječe gradbene dediščine gre še enkrat poudariti odločilni tehnično-strokovni prispevek inženirjev iz republike Slovenije v zvezi z izdelavo postopkov izračunavanja in tehnike posegov, ki so se izkazali kot najprimernejši pri pravilni strukturni utrditvi stavb. Uporabljene tehnologije (jeklene vezi, injekcije, armiranje z mrežo, utrditev stropov itd.) so se izkazale kot fleksibilne in primerne za integralno ohranjanje izvirnega videza poslopij. Ti postopki izračunavanja in tehnike posegov so postali zakon italijanske države in se zdaj aplicirajo na vsa potresna področja.

Kriteriji za načrtovanje novih stavb sledijo postopkom izračunavanja strukturnih elementov, ki so v skladu s pravilniki in normo upoštevanja predpisov za potresno varnost, ki predvidevajo geološko raziskavo tal, na katerih stojijo temelji, ojačane strukture v armiranem cementu ali železu in celo vrsto postopkov, ki naj zagotovijo zdržljivost stavb ob potresih.

Novi kriteriji statičnega načrtovanja so vnesli stalno uporabo železobetona v nosilnih strukturah, ob tem pa tudi uporabo tradicionalnih materialov, kar pride do izraza pri strehah z lesenimi tramovi, ki so lažji kot armirane opečno-cementne plošče.

Ciklamini 1977

MANJŠINA, OSIMO, POTRES

FABIO BONINI

Po dvajsetletnem časovnem razmahu lahko ugotavljamo, da so se učinki osimskega sporazuma in potresa iz leta 1976 delno prekrivali. V obeh primerih, čeprav gre za zelo različna dogodka, je manjšinska skupnost v Furlaniji, ki je počasi - in kot je takrat zgledalo neustavljivo - umirala, doživela močan sunek.

81

Do podpisa osimskega sporazuma med Italijo in Jugoslavijo je prišlo leta 1975, v času ko se je v Italiji pod pritiskom levičarskih sil ustvarila klima strpnosti in medsebojnega spoštovanja. Nacionalistična desnica, ki je zagovarjala in uporabljala spopad, nestrpnost ter vseskozi podpihovala besno kampanijo z namenom, da prikaže mejo le kot pregrado, se je izkazala šibka in brez zaslombe. Več ali manj se isto ponavlja danes, ko skupinica nasilnežev hoče pogojevati večino.

Razmerje sil je tisto, ki je prišlo do izraza proti koncu leta 1976 v Poslanski zbornici, ko je bila na dnevnem redu ratifikacija osimskega sporazuma: na strani razsodnosti je bilo 391 poslancev iz vrst KPI, KD, PSI, socialdemokratske in republikanske stranke, proti se je izreklo 57 misovskih poslancev in predstav-

nik ekstremističnega gibanja Lotta continua (bilo bi zanimivo vedeti, na kateri strani je danes, čeprav ni težko uganiti), PDUP in liberalci so se vzdržali medtem, ko se niso glasovanja udeležili radikalci. Takrat se je začel involucijski proces. V dvajsetih letih smo od razsodnosti in odprtosti poslancev kot so bili Natali, Piccoli in Gunnella (KD), Lombardi in Fortuna (PSI), Paietta in Cuffaro (KPI), Preti (PSDI), Bandiera (PRI) ali takratni zunanji minister Forlani prešli do neracionalne in topoumne demagogije Menie, Romolija, Caputa in prijateljev. Ne glede na politično involucijo, so osimski sporazumi odprli novo obdobje. Dokonča ureditev meje in zagotovilo, da se bodo rešila še odprta vprašanja med državama sta omogočila nastanek nove klime med Slovenci v Furlaniji. Čeprav še vedno uradno nepriznani so se lahko bolje organizirali, odprli dialog z institucijami ter začeli dobivati prve javne prispevke za svoje dejavnosti.

82

Drug dogodek, ki je istočasno globoko vplival na stvarnost dežele, je bil potres iz leta 1976. Preživeti strah, gmotna škoda in težave pri obnovi so hitro potisnili na površje zavest o lastni etnični pripadnosti. Podoben pojav zasledimo tudi med Furlani, kjer je to gibanje sprožilo nastanek novega političnega subjekta, česar se ni zgodilo med Slovenci, toda prav tu je prišlo do najučinkovitejših pobud. Dejstvo, da se je ustvarilo med ljudmi zanimanje za etnično problematiko, je rezultat številnih notranjih in zunanjih pobud.

Prav gotovo so močno vplivala v to smer prizadevanja krajevnih upraviteljev, ki so javno priznavali in zagovarjali svojo slovensko identiteto. Prav tako pozitivno je učinkovala razvita slovenska tehnologija pri obnovi potresenih stavb (spomnimo se, kak odziv je na primer imel sanacijski postopek, ki so ga uvedli v Furlaniji strokovnjaki ZRMK (Zavoda za rekonstrukcijo materialov in konstrukcij iz Ljubljane) in seveda konkretna solidarnostna pomoč - slovenske hiše - ki je prišla iz Slovenije.

K temu je treba dodati trajna in stalna prizadevanja vseh operaterjev in številne pobude, ki so jih sprožali. Vse je privedlo do tega, kot je napisal arhitekt Valentino Z. Simonitti, da "je Furlanija odkrila Slovenijo, kot državo vsega spoštovanja vredno. Največje presenečenje za Furlane pa je bilo naravno sozvočje, ki se je takoj ustvarilo med Slovenci in Furlani, kot rezultat skupnega zgodovinsko-kulturnega substrata".

Razume se, da so se temu procesu močno protivile krajevne nacionalistične sile z oporo širokih plasti državnega aparata. Njihovi več kot očitni in grobi posegi, namen katerih je bil ustvarjati škodo, so pa imeli totalno nasprotno učinke. Zahteve in potrebe slovenske skupnosti v Furlaniji so namreč danes široko sprejete in zelo visoko število krajevnih upraviteljev se v njih prepozna.

Sadje 1977

NAŠ SVET

Trinbov
Koledar

Posoda za sadje 1978

TE ROZAJANSKE UIŽE

CATIA QUAGLIA

Ljudske pesmi iz Rezije, ki predstavljajo pomemben del bogate in raznolike kulturne dediščine te doline, so končno doživele objavo v posebni publikaciji z naslovom "Te rozajanske uiže", ki jo je izdala pevska skupina Rože Majave. V knjigi, ki obsega 124 strani, je zbranih 68 ženskih pesmi, podanih v rezijanskem izvirniku in italijanskem prevodu. Zapisi izhajajo iz naslednjih krajev: Solbica, Osojane, Njiva, Liščaci, Bila in Učja. Zbirka je opremljena s serijo 14 fotografij, ki prikazujejo Rezijanke v različnih trenutkih njihovega življenja: ko peljejo koze na pašo, ko kuhajo polento, ko pojejo na gorskem pašniku...

87

Knjiga je sad pozornega in temeljitega raziskovalnega dela sedmih pevk zbora Rože Majave, ki so pesmi katalogizirale in si v teku dveh let intenzivnih naporov pri odkrivanju in razširjanju pesemskega izročila zadale tudi nalogo, da pripravijo publikacijo. Doslej je bilo zapisanih več kot 300 besedil, ki čakajo na objavo.

Objavljena knjiga pesmi seveda prispeva k ohranjanju in razširjanju tako ujetega izročila, obenem pa je z njo pevska skupina želela obeležiti lik rezijanske žene in njeno delo skozi več generacij.

Pogled v preteklost naj bo torej tudi priznanje prizadevnosti in požrtvovalnosti, s katero so ženske nosile vso težo določene stvarnosti, v kateri so bile pravzaprav edine protagonistke, saj so živele v družbi, kjer je bila vloga žensk nepogrešljiva za družinsko, družbeno, kulturno in zgodovinsko rast. Torej priznanje ženskam, ki so vedno znale biti dobre matere, zgledne žene, iskrene prijateljice in poštene državljanke. Priznanje, ki je hkrati tudi jamstvo za bodočnost, od katere pričakujemo stalnejša in uspešna prizadevanja za priznanje identitete, ki izhaja iz bogatega izročila. Obenem pa obveza, da bomo tako kot danes s to prvo objavo tudi vnaprej z novimi pričevanji gradili temelje za odkrivanje tistih kulturnih vrednot, na katerih sloni identiteta Rezije.

Za pokušnjo objavljamo v Trinkovem koledarju besedila nekatere pesmi. Glasbenega zapisa nismo dodali, ker gre za prastare melodije, ki bi jih zapis v sodobnem notnem sistemu povsem iznakazil. Zato ne preostaja drugega kot to, da se prenašajo ustno.

DA PA ČANEN Ě SA ZMUDOW (Pesem iz Osojan)

To je zelo stara pesem - mogoče tako stara, kot je gora Kanin - in v njej je izražena globoka ljubezen, ki jo Rezijani izkazujejo svoji zemlji.

Kaninove višine je prekril sneg, medtem ko je na njegovih pobočjih še trava in med njo rastejo živobarvne rože.

V podajanju te slike se poezija rezijanske duše kaže v vsej svoji pristnosti, ki umetnost povezuje z naravo. Pesem je iz Osojan, vendar je še mnogo podobnih, ki govorijo o lepoti narave, navdihovalki rezijanske muzikalnosti.

*Da pa Čanen ě sa zmudow / da pa Čanen ě sa zmudow
la li la la / da pa Čanen ě sa zmudow*

*Ě ġaw no bilo srakico / ě ġaw no bilo srakico
la li la la / ě ġaw no bilo srakico*

*Nu na brahesa zalanà / nu na brahesa zalanà
la li la la / nu na brahesa zalanà*

*Ziz ta višita rožica / ziz ta višita rožica
la li la la / ziz ta višita rožica*

*Ta bila nu ta čarnjala / ta bila nu ta čarnjala
la li la la / ta bila nu ta čarnjala*

*Nu ta zalena žmišana / nu ta zalena žmišana
la li la la / nu ta zalena žmišana.*

89

ZIZ KILE TANA MALI WAR (Pesem iz Učeje)

Učja je bila nekoč, ko so Rezijani iskali nove pašnike, "poletna rezidenca", in v tej pesmi je ohranjen spomin na to.

Trdo kmečko delo, ki ga pesem podoživlja, pa ne preprečuje pesniškega doživljanja mehkode in lepote razcvetenih travnikov.

Lepota rož je lepota narave, ki se ponuja človeku in mu daruje svoje bogastvo.

To je pesem, posvečena lepoti. Neke vrste zahvala za vse to, kar lepota je, kar jo navdihuje in ustvarja.

*Ziz Kile ta na Mali War / ziz Kile ta na Mali War
la la la la le le / ziz Kile ta na Mali War*

*Ohradnike obračawa / ohradnike obračawa
la la la la le le / ohradnike obračawa*

*Nu rožica prabirala / nu rožica prabirala
la la la la le le / nu rožica prabirala*

*Na usà ta herda na den kop / nu usà ta herda na den kop
la la la la le le / nu usà ta herda na den kop*

*Nu usà ta lipa u 'lönico / nu usà ta lipa u 'lönico
la la la la le le / nu usà ta lipa u 'lönico*

TO NUĆ KI BUH SE NEŠINEL (Nabožna pesem iz Njive)

To je božična pesem v varianti iz Njive.

Nemogoče je to pesem - kot velja tudi sicer za pesmi, ki so zbrane v knjigi "Te rozajanske uiže" - prisoditi določenemu avtorju. Gre za stoletja ustnega izročila, ki je vplivalo na melodije pesmi in ki izkazuje izvirnost in pristnost.

Še enkrat je rezijanska duša navdihnila pesem, saj je duhovnost v Rezijanih močno zakoreninjena. V pesmih izražajo svoje bojazni, svoja upanja, svoje molitve.

To je sicer manj znana pesem, je pa ena najbolj harmoničnih in svojstvenih v bogatem rezijanskem ustnem izročilu.

*To je to nuć na Vinahte / to je to nuć na Vinahte
juba divica Marija*

*To nuć ki Buh se nešinel / to nuć ki Buh se nešinel
juba divica Marija*

*Da seme sviće se unićoć / da seme sviće se unićoć
juba divica Marija*

*Seme klariuve pujoć / seme klariuve pujoć
juba divica Marija*

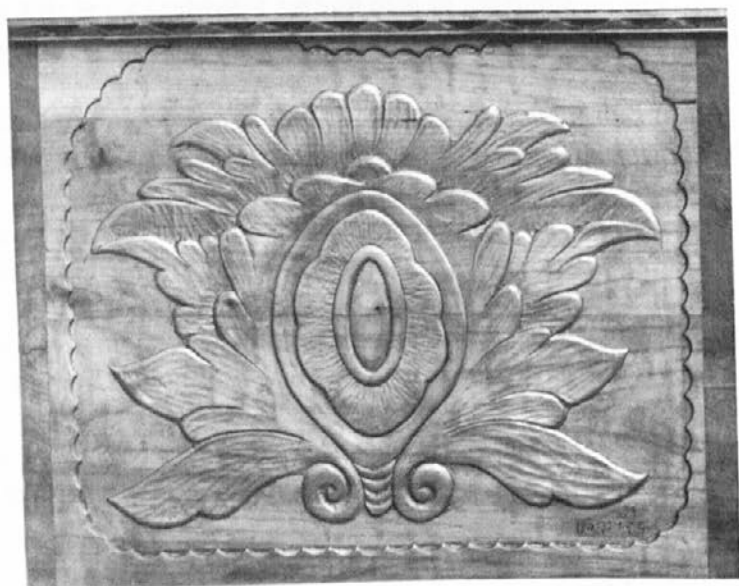
*Nu seme miše se raćoć / nu seme miše se raćoć
juba divica Marija*

*Nu zemja na je usà kličoć / nu zemja na je usà kličoć
juba divica Marija*

91

*To je to nuć na Vinahte / to je to nuć na Vinahte
juba divica Marija*

*To je to nuć na Vinahte / to je to nuć na Vinahte
juba divica Marija*

Dekoratívni detajl 1974

NAUADE

ADRIANO NOACCO

Nauada ženarja

Koledo

93

Te parve dan lieta, otrocé male an velike zjutra predan so odile okuo po te hiš prašat koledo. Sake suoj žakjac, same ole z družeme so šle touč urata od uase. Pridoč nuotre ne so nardile te nauadjén augure: Bon principio dell'anno, dejta me koledo! Ospodarje o ospodinje buj bohate od dobra sarca so žež prepravele: jabuka, liešneke, orahe (kokone), bagige, fihe, mandarine, narance, mandurlat, karamele an čjokolato. Te boj avaraste ne so jo prenesle doste krat s kakeme krampierje, fagiule, panole sierkoue an še no mar uohja kak otrok e se obrietou tou žakej. Še kako doste krat mezerja ne ba tako hloba, ke tou kake hiše to nie smou date neč, zake timpe ne so be hude za ries.

Nauada februarja

Na pust

Žež ženarja, zato klea miesca, pust e bi dostè čujen pousode. Te se vidalo ta med maškarije, mlade an stare može se napraujoč

tou use vedenje an oblačenje žej na pou tiedna za ne rejči tou sabote an nedeje. Vriskoč, sederoč, čjantoč so pohajale ta med te hiše, tou oštarije an druge kraja. Sake mou kako naprauo, strument, rieč tou roke o ta na rame. Za ropotate an bučite se be urne: kriue zuone, peskolote, bandone, ke te čuo že od delečan. Parve pust bi klieščar, ke s teme kliešč lesene, povezene z železno nitjo e večkrat prestrašou te male otroke. Potem, obliečena de baba (ženà), se parkazala pustica, ke z no metlo ne čistela prahe, orade, pote. Nie mančou še te pust, ke z žejen e odou pobierat use tuo, ke so moriele date judje: jajca, ser, salamp, vino. Usa roba o živilo za dno pojednino ukop, z useme puste.

Nauada marca

Praznenje hnojne jame an kupe hnoja

Dno dielo, ke se kazou na pou z lietne čas, za hnojite njiue, urate, uarte. Za spraznite hnojne jame te se dopralo več krat dne klabučate želiezne od uere, zvezene z nen nasadan dou, za moriete ite tou dno. Točjoč hnojnico te jo velilo tou bandone, obiešene za povierak, itako te morou nosite dua bandona sake bot. Za veneste hnuoj ne so koventale dne koše premirjene, ke ložene ta na čandrejon te je napounou z vilame, poten zadenjene ta na ramana. Dua diela doste težke za može močne an zdraue.

Nauada aprila

Ubielenje od hiše

Se preblizuč velika nuoč, se hledalo ubielite kaka kraja hišne: kužina, koradorje, tenel, solarje, podstrešnice (čjaste), kliete. Itako te očistou proč use buoške, magle, čjalin, spraujene no mar pousode. Te bo rat dne roke čjoučine, udieljena an razstajena tou dan dobar kambač o bandon. Kak te hišne e napravou dielo o le dan druhe, ke mou meštier za pobielite. Poten žene so

očistele, luštrale, razpraskale: imprešté, urata, okne an sake reče
hišne, ke boj te mielo bezunjo.

Nauada maja

Rogacjone

Ne so be pročesjone narete zuna ta med te trojè, potice, ke so
nosile na kampanjo, hor med hore, holme an doline, časej doste
deleč. Zjutra zuoda naprej s križan, ta zad pročešjon judi:
možje, žene, otrocè ne so začele nje hodenje, pojoč, čjantoč,
prosuč Boha, use suete, ke morieta protežete sianje an zbranje,
darzoč deleč: toučo, suš, poplave an druhe slabine. Ta parva
rogacion se storila te dan sveta Marka (25. aprila), te druhe tri:
pandejak, torak, srieda prej koj Senca. Se e bi slab temp,
rogacjon ne se daržala tou cierkue.

Nauada junja

Veneste blaho

95

Tou nedejo o druhe vesel (praznik), poten koj ta parua majša an
pried koj ta velika, več ospodarje blaha ne so venesle od hlieua
nje kraue, telé, jenice za je vehodite ta med potice, prahe od
borka. Te bližnje an znance, kar so videli rieč, ne so kritikale o
pohualile bode dnea, ta družega, ta trenčjeha ospodarja.
Merkuč, kritikoč, sprejemuč observacione kak ospodar e obrie-
tou uret dielo, tej ostriče an naraunite nohte, strojite an česate
no mar pousode, zat zviedate se ta o ta druha kraua je o ne urna
za brejite.

Nauada žetnjaka

Oplievenje tou njiuo an uart

Zake lieuše rasté to posejeno ta med njiue an uarte, žetnjak e bi
miesac dobar za opliete use trauate, žej liepo porastjene, ke
potem doste škode ne so dale. Dno dielo žensko (babeško),
napraven an naret večkrat. Pouno te trauat, kličene pleul,

spraujene tu koše ne so be uaržene hnit ta na kupe. Druhe pleul boj čest an se zdou pohlepen, e bi opran, režentan tou kak patok, poten osušen, uran za ite tou jasla blaho.

Nauada avošta

Siečvena

Avošta, siečvena ne se pousode daržala doste zuna, tou te delečne sonožete raznane ta med doline an vesoke hore. Use fameje ne so se pomale, se prenosoč od ne sonožete tou te druhe. Te se začelo predan z možmi sejč, poten koj obed, žene an otrocè ne so potrosee traue, ke na se osuše. Jedena južena, dno oko timpo, magari no mar se opočite, poten use oku sena, spraujat an hrabet za nardite kopo o lonece. Se te bo zhuoda, druho te napravou: sejč še kako druho sonožet, prepravete starže, padruje an njišče, skleplate koso, točite uodo, nardite kako brieme sena, frodja o traue za naste demuoj.

96

Nauada septemberja

Pošijanje dou po uode derua

Z velike deže, nauadjene prite septemberja, s patokame pouno uode, več moži so se spravele za se pomate pošijat derua tou debele taje o trankone dou po uode. Sake nje lingir tou roke e daj pod dole, hledat napičete več toké. No dielo težko, neuaren, ma e ošparou se trudite harbat, an te feležel, ke pouno krat se obrietou na delečne kraj.

Nauada oktuberja

Kužite panole

Poten koj večerja z noči douge, tou kako kužino orko, časej hor kak čjast, so se spravele te hišne an te bližne za kužite panole sierkoue ubrane pred krate an ložene tou kupe. Dno dielo lahno, veselo, hore daržan z liepame pravljice, pouno smejanje an čjantanje. Ospodarje za ne bete manko usien so ponudele burje

pečene, kako druho pomo, magari uzeta od kužulišča, še beškote o pahačo an vino za pite.

Nauada novemberja

Kuhanje župo blaho

Use vancume od reči usjane tej: kampierječe, broskue, riepe, kužulišče, poten ubrane ne so se kuhale ta med te furnele ta na prahe o blizu hiše, zamiešane z uodo, časej še sieratuo an semulo. Ne so, pokuhane liepo, dale dno dobro župo za blaho, še za use beštje domače: kokoše, race, uočje, dindje an prasce, ke te klea miesca pried kuj ubite to ma je opitate.

Še otroce poskriuše ne so oledale ta med kotle, oblice an kampierječe, ke itako kuhane ne so be za ustavete lakot, doste čuta.

Nauada decemberja

Ubijanje prasca

Kar te se ubilo prasca, ne ba fiešta tou hiše, ma še pouno diela. Ta začelo zjutra tou tome: žene napraujat use impreštè, rute, bri-saunece, uarve, konopje, nete; možje neč de manko ohriete uodo tou kotle velike, napravete ščjale an keke, nabrusite več nuože, kontrolate z ženmi drobouje, droge, sou, pevar. O kake ure e paršou še purčitar za omerkate use diela, poten e začeu razdielete sako meso za nardite več reči: salamp, ljanja, fegadel, mužet, peršut. Koste, rebra ne so be ložene par krajo, itako špeh, nasprotno druhe reče tej kri kuhana, drogana an s cukerjan pomiešana ne dala no dobro jedenje. Tokiče mesa zmies, pocriete tou lonac ne so dale sajin, kar so be poten liepo stiskane, tuo ke te veliezlo an reštalo, ne so be friče, dna velika gola, ke puono otruk so čakale zuna pred hišo.

AUGURJE!

Dobar božič!
Dobro lieto!
Znance
an malo znance!
Znance
par kas
an neč znance!
Tekle augurji
o re usien,
Zaka use
ne morjo bete znance.
Več krat se obrenčjemo
tej bratre
z bratrane!
Se spravemo
okou ne taule,
se smejat
an pit!
Tej dan bot,
ke te bo več hudo
an več težko.
Alore znance,
dobar božič!
Alore znance,
dobro lieto!
Augurje, sarcan!

IZ BENEŠKE KUHINJE

VESNA LESKOVIC

99

V pestri kuharski zakladnici Slovencev so jedi iz Benečije, Rezije in Kanalske doline skoraj povsem neraziskano področje. Gotovo se ne morejo primerjati z bogato štajersko kuhinjo, so pa toliko bolj zanimive po izredni domišljiji. Iz surovin hribovite pokrajine, ki je nudila res skromen pridelek, so tukajšnji ljudje znali pripraviti nešteto variant.

V dolgih letih pogovorov s tukajšnjimi ljudmi so mi na vprašanje, kaj so nekoč jedli, odgovorili, da se je jedlo slabo, ker je bila revščina. Mislim, da je prav v tem ključ in izziv za pripravo jedi, ki so zdrave, po katerih danes radi sežemo in nam jih okolje, v katerem živimo, tudi ponuja. Z malo dobre volje in domišljije nam bo to uspelo, posebno če bomo stare jedi prilagodili današnjim prehrabenim potrebam.

Prehrana je torej važen del materialne kulture vsakega naroda. Spoznamo, kako so živeli, s čim so se ukvarjali, preko imen za razne jedi spoznavamo tudi jezik.

Samo nekaj primerov: *cvrča* ali *cvarča* (omleta) je izraz, ki se je v sodobnem slovenskem jeziku že izgubil, *žličnjaki* (cmoki iz moke) - pripravljajo se z žlico, daleč naokrog je znana *guban-*

ca - od gubati; z glasovnimi spremembami, na primer *beganca*, jo poznajo na Tolminskem in Goriškem, o njej najdemo zapis anonimnega poeta že leta 1714.

Ko sem spraševala ljudi, kaj so pridelovali in kaj so jedli, sem le s težavo dobila odgovore, ki sem jih želela. Možna sta dva odgovora: sramovali so se svoje revščine - če je prišel tujec v hišo, so skrili polento in dali na mizo kruh - ali pa so ljubosumno skrivali tisto, kar je bilo intimno njihovo, torej tujcu nedostopno. Možna sta oba odgovora.

Ni vedno lahko natančno opredeliti in reči, iz te ali one vasi je neka jed. Mnogo je skupnih značilnosti in jih poznamo tudi po drugih slovenskih pokrajinah. Ljudje so se srečevali na sejmi, hodili na božje poti, se ustavili in prespali ter skupaj z domačini pojedli. Tako je precej podobnosti med Tersko dolino in Črnim vrhom v Nadiških dolinah. Terjani in Karnahčani so hodili na primer na božjo pot na Staro goro, iz Nadiških dolin so hodili na Višarje, z Gorenjske pa je vodila takoimenovana železna pot v Benetke.

V prejšnjem stoletju je bilo veliko migracijskih tokov. Zaradi revščine so hodili delat na tuje, predvsem po Avstro-Ogrski. Mlada dekleta so v prvi polovici tega stoletja hodila za dekle ne samo po Italiji, ampak tudi v Belgijo, Francijo, Nemčijo; od petdesetih leti dalje pa tudi kot delavke v tovarne. Tudi na ta način so se prehrabene navade prenašale v obe smeri.

Od božiča do januarja - takrat so bili moški doma - so ob stari luni klali prašiče. Svinjina je bila praktično edina mesna jed. Ko so ubili prašiča, so za klavce - *prascarje* - najprej spekli file na plošči štedilnika, po starejši varianti na žerjavici na ognjišču. V Ažli so ga zavili v trebušno mrežico in ga potem enako spekli. Skuhali so tudi kri (Ažla) in jo rezali, v Bardu in Viškorši so v kri dali rozine, sladkor in cimet ter skuhali v pari. To so jedli s polento. Ponekod so s krvjo namočili kruh in ga popekli (Bjarč); enako so uporabili kokošjo kri. Krvavice danes delajo

le še v Kanalski dolini. Še po drugi svetovni vojni so jih delali tudi v Benečiji, ponekod slane (Grmek), drugje sladke. V Ažli so jih imenovali *mulce* - vanje so poleg krvi dali še rozine (*grozdovje*) in pinjole. V Bardu in Viškorši so jim rekli *fegedel* in vanje zrezali meso od glave, pljuča in jetra, dodali sol, piment, poper in cimet. Meso in slanino so v glavnem zrezali za salame, v katere so poleg soli in popra dali tudi vino, imenovano *klinto*, v katerega so namočili česen. Beneške salame so bile še posebno cenjene po svojem dobrem okusu, ker so prašiče redili tudi s kostanjem (*burjami*); pršuta praktično niso delali. Iz pljuč so delali klobase *polmonarije*, v *mužet* - vrsta klobase - so dali meso od glave. Praviloma so mesne izdelke sušili v kletah (*jamah*, *čamerah*), le redko, predvsem v Kanalski dolini, so jih okadili. Zanimiva je posušena *amca* (file) in *brozadola* (kontrafile), samo osoljena in popoprana ter posušena.

Zelo dobra jed je *požganek* - popečena in na koščke zrezana klobasa s popečeno koruzno moko in zalita z mlekom (Bardo). Svinjske kosti so kuhali v mineštrah (*kuhnjah*). Nasekana rebra (*lonže* - Bjarč) so s krompirjem in malo paradižnikove mezge pekli v pečici, drugje na ognjišču. Iz mesnate slanine so delali záseko in jo hranili v mehu (Ažla). Posoljeno in popoprano slanino še danes povsod po Benečiji valjasto zvijejo in posušijo. Iz slanine so delali *sain* - mast, ocvirke pa porabili za obogatitev in zabelo jedi - polente, *stakanja* - ali pa s kisom kot zabelo za solate. Na predvečer božiča so skuhali žolco (*žuč*) iz parkljev in ušes. K svinjini se je dobro podala kislá repa; v dolini so jo kisali na tropinah, po bregovih pa naravno belo. Bolj redko so kisali zelje (*kapus* - Čeplesišče).

Za pusta so še po drugi svetovni vojni poznali le *sope* ali *fritule*, to so v mleku in jajcu namočeni kosi kruha, popečeni na maslu in posuti s sladkorjem. V Bardu so poznali *krofne* iz vzhajanege testa. Za pepelnico so v Ažli pripravljali pečen *sardelon* (slanik).

Mineštroni ali *kuhnje* so bili vsakodnevna hrana: ječmenova, od *bizne* (kisle repe) s krompirjem, fižolom in moko, zelenjavna, fižolova, s pokalco, prežgana; med njimi naj posebej omenim zelo zanimivo *župo od vdovcev*: na maslu popražena koruzna moka, zalita z vodo ali malo mleka ter s suhim sadjem (*sušmi, krhji, roščiči*).

Mleko in mlečni izdelki: *batuda* (pinjeno mleko), skuta, maslo in sir - ta je bil tudi predmet menjave za moko in koruzo - so bili osnova za številne jedi. Ena najbolj znanih in razširjenih jedi iz sira je *frika*: trda, s čebulo, z mlekom, s paradižnikom, krompirjem, slanino, z bučo in tako dalje. Sir so jedli v glavnem kot samostojno jed s polento. Skuta je bila osnova za mnoge jedi, shranjevali so jo v lončenih ali steklenih posodah tako, da so jo posolili in popoprali, in jo imeli na zalogi celo leto. Naj omenimo skutin moč, ki so ga pripravljali s salamo in jedli ob polenti.

102

Med najbolj razširjenimi jedmi je tudi krompir v vseh oblikah - pogosto s skuto, lahko tudi v ponvi na popraženi čebuli in posut s sirom - to je bila tudi hrana, ki so jo opoldne nesli na polje delavcem. Prav tako so bili cenjeni in so še krompirjevi svaljki - *njoki*, v Bardu so jim rekli *makaroni*, nekoč le za velike praznike. Redko so bile na mizi testenine iz pšenične moke, največkrat kot zabeljeni bleki.

Jajca so bila največkrat le za prodajo in le redko kot samostojna jed. Iz njih so delali cvrčo z različnimi zelišči, s sirom, porabili so jih za *sope* ali *šnite* (v mleko in jajca namočene kruhove rezine). Palačinkam so v Nadiških dolinah rekli *cvrčice*. V Viškorši so pripravljali *pojir*, stepena jajca z malo kisa, kar so spekli na maslu. Za veliko noč so jajca barvali s čebulno lupino in z raznimi travami. Otroci so jih sekali z denarjem. Ponekod (Ažla) so pekli *golobe*, sladek bel kruh in vanj vložen pirh. Na veliki ponedeljek je bila v Landarski jami maša, kjer se je zbralo veliko ljudi, ki so s sabo prinesli velikonočni prigrizek, *meren-*

do. V bližnji Tarčeti je bil ta dan senjam, kjer so tudi plesali.

Med sladkarijami omenimo *gubanco* (vrsta potice), po starem so *gubancánje* pripravili iz medu, *burij* in *grozdovja od amerikana*. Enak nadev so uporabili tudi za *štrukje*, kuhane - starejši način - in cvrte. Zelo okusna je tudi ocvrta krema iz jaje v Rečanski dolini, ki so jo pripravili le za poroke.

Poleti je bilo veliko zelenjave, iz katere so pripravljali največkrat *stakánje* (*štakalca*, *štokja*, *štak*, *štok*, *zaštok*), v osnovi pol zelenjave, pol krompirja, skuhano in *poštakano*, zabeljeno z ocvirki, *cvrčicami*. V Bardu so *štak* pripravljali le iz krompirja in fižola (matevž), v Viškorši pa je bil *stak* iz krompirja in *tajiče* (buče), zabeljen s *fričami* (ocvirki), mešanico krompirja in zelja pa so imenovali *suok*. Blitvo (*bledo*) so na primer skuhali, oželi in dali na ocvrt česen ter posuli s sirom, enako *broskve* (ohrovt), *kapus* (zelje).

Sadje - predvsem so bila to jabolka in slive, češpe - so za zimo sušili. V Ažli so jih na primer sušili na spletenih *gardelah* v senci ali pa so jih, na primer jabolka, zrezali na krhlje, jih nanižali na nit in tako tudi sušili; češpe so prodajali tudi na Laško. Kot slaščico so iz jabolk pripravljali štrudel iz vlečenega testa, iz češp so pripravljali češpljeve cmoke, še vedno v Reziji in Kanalski dolini, le še redko v Nadiških dolinah.

Rekli smo, da je bilo meso malokdaj na mizi. Med živalmi za zakol so redili v glavnem kokoši, zajce, ponekod race in gosi, več pa kože in ovce. Seveda je bilo to namenjeno predvsem prodaji oziroma zamenjavi za druge dobrine. Kjer je bila v bližini reka, so lovili ribe, ki so jih pripravljali največkrat kot druge mesne jedi v omaki, da je bilo bolj izdatno. Še po drugi svetovni vojni je bilo celo v rekah po dolinah dosti rakov in so jih lovili v pletenice. Ptiče so lovili na *vergóne* - palice z biskom (lepljivo snovjo iz omele) ali pa v mreže, za vabo je bil ptič v *ščajbi*. Najboljši so *lujerji*. Med divjačino so bili divji zajci, polhi (*puhi*), veverice (*brebarce*), tudi žabe in polži so se

znašli na mizi. Nekoč ni bilo visoke divjačine, to je divjih svinj, srn (*kozé*), jelenov, česar pa je danes skoraj v izobilju.

Tudi gob včasih praktično niso jedli, čeprav jih je bilo veliko. Jesti so jih začeli šele po drugi svetovni vojni.

Burje (kostanj) so bile tudi med glavnimi jedmi. Poznajo jih več vrst, kot so *ranac*, *purčinac*, *marujac*, *objak*, *čufo*, *maroni*. Pripravljali so jih pečene in skuhanе ter v kombinacijah z različnimi jedmi, tako na primer olupljene in skuhanе z lovorjem ter polite z osoljenim mlekom (Ažla), zamešane v polento (Bardo) ali kruh. Polenta je bila vsak dan na mizi in je služila namesto kruha. Sveže skuhanа s fižolom, z burjami, popečena z *batudo* kot *močac* (Ažla) za zjutraj: v pol mleka pol vode so zakuhali koruzno moko, ko je bila skuhanа, so jo zlili na krožnik in polili z mlekom; mešana s krompirjem - *granpera* (Bardo, Viškorša), zabeljena s požganim maslom, sirom in slanim mlekom, takoimenovana *ocikana* (Bardo), skuhali so jo zvečer prvega novembra in jo obvezno malo pustili za dušice. V tej polenti je bila poleg koruzne moke tudi ajda ali rž. V Nadiških dolinah pa so za vahte na primer v Sarženti za otroke spekli pogačice iz koruzne in pšenične moke, s kostanjem in grozdovjem. Naj omenim, da so po bregovih še po drugi svetovni vojni sejali *gejdo*. Iz koruzne moke so delali tudi kruh - *páčo s siratvo*, ki so jo zavili v liste od lapuha in pekli v žerjavi-ci (Terska dolina in dolina Karnahte). Koruzno, *sirkovo pinco*, ki je bila mešana s pšenično moko, so pekli v Dreki. V vaseh pod Matajurjem so pripravljali *podrobljenico*, to je na plasti zložena polenta z vmesnimi plastmi *skutinga moča*. V Viškorši je znan *ta smrtnih moč*, to je na maslu popražena bela moka, zalita s smetano in pokuhana. Jedli so ga s polento.

Skratka, vse jedi so bile skromne in za izboljšanje okusa so uporabljali predvsem domača zelišča in dišavnice, kot so mrdrjavka, luštrek, lovor, rožmarin, koromač, timjan, žajbelj in druge. Tudi prave kave niso uporabljali, ampak so pražili

ječmen v posebnih železnih posodah, ki so jih oblikovali domači obrtniki. Da je bila revščina res velika, priča tudi to, da so porodnicam le v redkih hišah skuhali kokošjo juho, v večini družin so ob tej priložnosti pripravili *panado* - skuhan kruh z malo masla in soli in na koncu so v to zamešali stepeno jajce.

V šestdesetih letih, ko je izseljenišтво bilo že množično, se je standard beneške kuhinje precej zvišal, saj skoraj ni bilo hiše, kjer ne bi imeli kakšnega družinskega člana v tujini. Odtod so pošiljali domov denar, kar je omogočilo, da je kakšno jajce, kos masla ali salama več ostala doma, hkrati pa so začeli kupovati tudi v trgovinah. Kljub višjemu standardu se prehrambene navade niso bistveno spremenile, ampak le obogatile. Ovrednotenje in predstavitev domače beneške kuhinje in njena ponudba v domačih gostilnah pa se je začela pred nekaj leti z akcijo "Vabilo na kosilo", ki iz leta v leto privablja več gostov iz bližnjih in oddaljenih krajev. To pa niti ni čudno, saj so vse jedi zanimive in okusne pa tudi lepo predstavljene, tako da lahko zadovoljijo še najbolj zahtevnega sladokusca.

Skrinja 1977

LETO JE ŽE MIMO

LILIANA SPINOZZI MONAI

Draga Lucija,
leto je že spet mimo.

Ko sva se pred nekaj dnevi srečali na čedajskih ulicah, si mi omenila, da se ukvarjaš z novo številko Trinkovega koledarja in da si, če sem te prav razumela, že nekoliko v skrbeh: obe sva tako zaznali tok časa, ki nam uteka skozi prste.

Trinkov koledar... O njem sem prvič slišala marca 1984; namenila sem se zbrati čim več podatkov (geografskih, zgodovinskih, statističnih in predvsem bibliografskih), da bi pristopila k pisanju diplomske naloge o nekaterih jezikovnih vidikih nadiškega območja, in stopila najprej do mons. Angela Cracine, nato pa po njegovem namigu še do mons. Valentina Birtiča. No, prav mons. Birtič je hranil kompletno zbirko "Koledarjev".

...Tu je zdaj staro in strmo stopnišče, na vrhu pa medla luč osvetljuje prisrčno in smehljajočo se postavo Gostitelja. In že imam v rokah plastično vrečko, ki jo do polovice zapolnjujejo skorajda smešno majhne knjižice...

Začnem s pregledovanjem in pridem do leta 1980. Danes (to je 26. septembra 1995) imam to knjižico v rokah tu, doma. Prav ti,

Lucija, si mi takoj posredovala ta izvod, ki je zdaj že zbledel, ne toliko zaradi časa kolikor zaradi rabe, in ki mu vidne poudarke dajejo štiri rumene nalepke in opombe, zabeležene s svinčnikom ali manj spoštljivo z rdečim peresom. A tudi to je znamenje ljubezni...

Usodna knjižica. *Amor, ch'a nullo amato amar perdona... Ljubov' ljubiti' veljaščaja ljubimym... Ljubezen, ki dé ljubljenim ljubiti...*

Razume se takoj, da sem zatopljena v semiološka branja. Razmišljam o tem, kako skuša Eco po svoje razložiti - in kako naj bi bilo drugače - Peircejevo *teorijo interpretanta*. Pomen znamenja je v pomenu njegovega interpretanta, in tako naprej do neskončnosti oziroma do Absolutnega interpretanta. Vendar se Eco ne more odločiti, ali naj interpretanta razume kot 'znamenje' ali kot 'zaznamujoče'. Toda prav ta neodločenost mu omogoča pisanje romanov, razširjanje pojmovne vsebine njega samega kot subjekta. Govorec ali mislec, to je vseeno (Umberto Eco, *Semiotica e filosofia del linguaggio*, str. 54).

Skušajmo zdaj razložiti to "usodno knjižico". Moj jaz jo interpretira takole: ko preletim kazalo, se mi vzbudi asociacija med imeni Jevnikar-Lenček-Matičetov in imenom Jan Baudouin de Courtenay. Ko bi me prvi ne "prisilil", da poslušam njegova predavanja iz slovenščine v slovenščini in ne v italijanščini (z utemeljitvijo, da sem jecljala v narečju svoje mame in da sem torej morala razumeti); ko bi ne - Usoda? - hotela, da sta se Lenček in Matičetov odločila, da v tem istem letniku objavita besedila iz Baudouinovih raziskav v Nadiški dolini: kako bi mogla odkriti in potem stopiti po sledih, ki vodijo k temu Velikemu raziskovalcu?

Te strani v "Koledarju" so skromne, kakor je bila skromna obubožana govorica moje matere. Obubožana, ker je bila izsušena ob izviru že zanjo, ki je živela na neslovanski zemlji, še bolj pa zame, ki sem se potem, ko sem med vojno preživela

kratek oklepaj v stiku s tem jezikom, znašla potopljena v tuj svet. Svet, ki sem ga postopoma asimilirala, seveda. Saj razumete, ni svet tisti, ki nas asimilira: kakorkoli že, vse je odvisno od nas samih. Toda kako je že z Usodo... *Inkongruenca interpretanta*.

Toda podajmo se naprej po poti tega hermenevitičnega poskusa. Občutek sramu me navdaja pri tem priznanju, saj gre za priznanje hude miselne zaprtosti in duhovne zaspanosti: toda do tistega usodnega trenutka se nisem, čeprav sem že nekaj let (od 1979) delala na špetrskem učiteljišču, prav nič potrudila, da bi izvedela kaj več o Nadiških dolinah in o slovenski manjšini v Italiji. Nikoli se nisem potrudila zares. Pa čeprav me je mama neutrudno spodbujala, naj se učim "slovenskega jezika" in mi je celo kupila slovar, da bi me k temu pripravila - prav ona, ki je tako skrbno obračala vsak novec.

Sama kot prva razumem, da bi morala dati sprejemljivo razlago za ta moj preobrat, toda ne mogla bi najti strogo racionalnih razlag. In to kljub temu, da se prav v teh dneh ukvarjam z jezikovnega vidika z analizo in korelacijami pojmov etnija, narod, država in tako naprej (ne v obrabljenem smislu, temveč "znotraj" jezika). Pomanjkanje informacij torej ni razlog, da se zaustavim pred "razlago".

Etnija je kot družina: čutimo se povezani, ker smo skupaj rasli vse od rojstva. Vendar se sporečemo in prepiramo, kritiziramo se in to tudi ostro. Potem se mogoče poročimo. Ni treba, da gremo daleč, razlike lahko nastanejo tudi znotraj samega jedra. "To da je moj brat?!?" "Ali je tisti moj sin?!?" "Kako so moji otroci tako različni, ko pa sem jih vzgajala na isti način..." Dramatična vprašanja brez pravega odgovora.

Ti se pišeš - recimo - Trinko. Čutiš se Slovenca. Ti se pišeš - recimo - Trinco in se čutiš Italijana. Gre za etnijo ali za narodnost? Kako razumem krožke Sardincev, Kalabrijev ali Sicilcev, presajenih v... prisegam, hotela sem zapisati "v tujo zemljo". In

s tem ne mislim nujno na Furlanijo. In kaj naj rečemo o furlanskih *fogolârs*...

“Krožek” ima prizvok zaprtega prostora, skupka specifičnih elementov. Obstajajo pa tudi “krožki”, kjer je, recimo, oče iz Abrucov, mati pa na primer Slovenka. Ne le, da obstajajo, lahko tudi dobro delujejo. Če le ona pristane na to, da ponudi od časa do časa na mizo kaj pikantnega, on pa se sprijazni z dejstvom, da bo moral včasih pokusiti češpljeve cmoke. Če eden od dveh ne pristane na takšne koncesije, lahko pride celo do razporoke. Toda zakaj se potem ločujejo tudi - ali celo predvsem - pari, kjer sta oba čistokrvna “Italijana”? Kje naj iščemo “krožek” Italijanov...

Kaj se ti zdi, Lucija - razmisli, prosim, o tem - združuje/ločuje bolj jezik ali vera? V Bosni govorijo več ali manj isti jezik. Imenujmo ga hrvaški ali srbski, to je z vidika znanosti nepomembno. Toda muslimani imenujejo ta jezik bosanski. Dobro vemo, da se v tej tako umetni trojni delitvi odraža v resnici verska delitev. Gotovo so v pogledu na svet - in predvsem v pogledu na drugega - med kristjani in mohamedanci velike razlike... Toda poskusimo postaviti enačbo: ob enakosti jezika - in končno tudi novejši zgodovine, ki jo še najbolj “občutimo” - se muslimani navezujejo na svoje brate zaradi vere. V Italiji se ob enakosti vere med Kalabrijci in Furlani - navajam jih zgolj naključno - čuti povsem duhovna potreba po srečevanju znotraj skupine. Ne, nisem se zmedla: v sami Furlaniji obstajajo *fogolârs furlans*, pa čeprav v drugi obliki in z drugim imenom. Vendar brez slepomišljenja, brez hudobije. Razen če hoče kdo v tem najti hudobijo s tem, da proicira iz sebe strup, ki bi sicer ostal neopažen in ki bi, ker v njem pač je, gotovo našel pot, da se zlije na druge zdrave in neškodljive žrtve.

Ljubezen, ki dé ljubljenim ljubiti... Jaz čutim, da so me “moji” ljubili in me še vedno ljubijo, da me razumejo, kot jaz razumem njih. Kar seveda v ničemer ne načne stopnje spoštovanja,

hvaležnosti, obveznosti in dobrega hotenja do "drugih".
Kako, prosim? Je kdo, ki mi osporava, ki trdi, da to ni res? To stvari prav v ničemer ne spremeni. Pomembno je, da se čutiš ljubljen, da imaš to vero, ki ti daje gotovost in daje krepka krila tvoji inteligenci, ki bi sicer bila potlačena; vero, ki tudi poraz spreminja v zdravilo in usmerja tvoj pogled preko. Usmerja tvoj pogled preko.

Glava 1974

BENEČANI IN SLOVENSKA TELEVIZIJA

EZIO GOSGNACH

Nimar buj se ljudje zaviedejo pomembnosti, ki jo imajo mediji, se pravi televizija, radio in časopisi v donšnjim vsakdanjem življenju. Sigurno, buj puoje naprej cajt, buj bo naše vsakdanje življenje povezano posebno s televizijo, s kompjuterji in s podobnimi reči.

113

Posebno televizija kondicionira na močno vižo kulturno, socialno in politično življenje. Rezultat je, de donšnji dan, kar se na vidi na televiziji, vaja malo an nič. Zatu se bjejo takuo velike borbe v Italiji in v celin svietu, za imieti svoj prestor tudi na televiziji.

Veseli obrazi in entuzjastični komentarji so bli v pandiejak, 27. obrila, na sedežu Rai v Tarstu in v ambientih slovenske mino-rance. Ob osmi an pou zvičer so začele sperimentalne televizij-ske oddaje po slovensko. 1. maja so začele pa redne oddaje. Predvidene so 4 ure na tiedan: vsak dan dnevnik in kajšna druga oddaja.

Vsi pravijo, de je italijanska televizija po slovensko zgodovin-ski dogodek. Saj že 30. šetemberja 1992 je italijanska vlada ratificirala konvencijo o televizijskih programah po slovensko,

ki so jo bli 5. novemberja 1991 podpisali takratni predsednik Rai Enrico Manca, generalni direktor Gianni Pasquarelli in takratni podsekretar pri predsedstvu vlade Nino Cristofori. Po štirih letah je tista konvencija uresničena. Potlè ki je slovenska manjšina v deželi Furlaniji-Julijski Krajini čakala programe po slovensko že od 14. obrila 1975, kàr je biu sparjet novi zakon o daržavni televiziji.

Konvencija predvideva, de bo po televižjone 208 ur na lieto programa po slovensko, tuo je 4 ure na tiedan. Za parve tri lieta bojo za tuole špindali vič ku 12 milijard lir, plus 800 milijonu, de bi dieli na mest mriežo ripetitorju. Ampa z začetkam televizijskih programu Rai po slovensko je bla storjena velika krivica. Slovenci v Videnski provinci jih na morejo videti.

V parvin členu konvencije je namreč napisano, de bo Rai parpravljalna in oddajala televizijske programe po slovensko samuo «za ljudi slovenskega jezika v provincah Trst in Gorica». Takuo je bluo potarjeno, de v Rime imajo Benečane za Slovence druge kategorije, ki niemajo glih takih pravic ku te drugi Slovenci v Furlaniji-Julijski Krajini.

Na drugo vižo se na more zastopiti, zaki nie slovenskih televizijskih programu za Benečijo, Rezijo an Kanalsko dolino, ki že puno liet imajo svoje lepe radijske programe na Radie Tarst A (*Nediški zvon*, *Rozajanski glas*, *Glasnik iz Kanalske doline*) in tudi mriežo pretvorniku za slovenski radio Rai na cielin teritorju.

Varh vsega je za slovenske programe Rai ukupila pretvornike od družbe Ponteco, ki so prenašali tudi v naše doline programe Televizije Slovenija in Televizije Koper. Takuo de je sada v Benečiji težkuo videti kajšan program po slovensko na televiziiji.

Puno judi je jeznih za telo situacijo. Zatuo je paršlo do pobude za pobierati podpise pod peticijo, v kateri se vpraša, naj bojo slovenski programi regionalnega sedeža Rai vidni tudi v

Videnski provinci.

In de bo med njimi tudi prestor za Benečane, Rezijane an Kanalske Slovence, kakor se gaja na radie.

K teli pobudi so pristopile skor vse slovenske organizacije v Videnski provinci in med njimi je bila najbolj prizadevna Planinska družina Benečije. Podpisu je bluo puno.

Na začetku otuberja je bla dana pobuda tudi za ustanoviti avtonomni sedež Rai v Vidnu. Za tuole so zbrali desetine tavžintu podpisu v cieli Furlaniji. Pobudo pejejo naprej tednik "La Vita Cattolica" in nekateri imenitni predstavniki kulturnega, socialnega, cerkvenega, političnega in ekonomskega življenja v Furlaniji. Predsednik odbora je rektor videnske univerze, Marzio Strassoldo.

Že na predstavitvi so poviedali, de bi muoru novi sedež Rai v Vidnu skarbieti tudi za radijske an televizijske oddaje za Slovence v provincah Gorica an Vidan, zaki donašnji dan so Slovenji iz telih provinc močnuo diskriminirani, naj za kar se tiče dielucu na sedežu Rai v Tarstu, naj za kar se tiče cajta, ki jim je namenjen. Se na more sparjeti, so jali, de v Videnski provinci se na vidijo programi po slovensko na televižjone. Pa vsegljih Tržačani se malo in nič brigajo, de bi bla tela krivica odpravljena. Zatuo so k iniciativi za avtonomni sedež Rai v Vidnu parstopili tudi Slovenci: senator Darko Bratina, predsednik gorske skupnosti Nediških dolin in špietarski župan, Giuseppe Firmino Marinig, predsednik gorske skupnosti Terskih dolin Armando Noacco, petnajstdnevnik Dom, radio Rete Nord Est iz Podbuniesca in Kulturno društvo Ivan Trinko. Pobuda je zganila poglavarje od Rai v Rime. Zatuo van moren poviedati nekatere dobre novice.

Direktor regionalnih televizijskih in radijskih dnevniku Rai (Tgr), Piero Vigorelli, je obljubu, de bo v kratkin začeu na Rai radijski dnevnik po furlansko, de bojo potencirali redakcijo v Vidnu, de ji bojo dali nova tehnična sredstva an še druge reči.

Za kar se tiče direktno problemu Slovincu iz Videnske provinc, je Vigorelli poviedu, de gre naprej načart napraviti v Furlaniji-Julijski krajini televizijsko mriežo Rai, na kateri bojo programi po italijansko, po furlansko, po slovensko in po niemško. Jau je, de so že vprašali na ministerstvu potriebne frekvence. Zatuo misli, de se bo nova televizijska mrieža lahko uresničila do junija 1996. Vse tuole daje velik trošt tudi Slovincam v Videnski provinci. Pa iz Vigorellijeve obljuje, de bo v kratkin cajtu radijski dnevnik po furlansko, se je v nekatereh rodila nova zamiseu. Al bi se na moglo tudi na Radie Trst A imieti vsak dan radijski dnevnik v beneškoslovenskim dialektu? Zadost bi bluo kakih 10, 15 minut na dan. Dajau bi novice o naših krajih in bi ga poslušali tudi ostali Slovenci na Tržaškim, Goriškim an tudi v Sloveniji. Kakor sada radi poslušajo Nediški zvon.

Bi na bluo težkuo uresničiti tele ideje. Zadost bi bluo no malo dobre voje s strani poglavarju slovenske strukture Rai v Tarste.

NAŠI LJUDJE

Trinbov
koledar

Glava 1974

UMETNOSTNA KULTURA V BENEČIJI IN REZBARSKA DEJAVNOST GIOVANNIJA VOGRIČA (1933-1986)

PAVEL PETRIČIČ

UMETNOSTNA KULTURA V BENEČIJI

V Benečiji je bila med mladimi zaznavna dokaj jasna nagnjenost k likovni umetnosti, zaradi katere so se odločali za umetnostni študij, večinoma na umetnostnih srednjih šolah v Vidmu in Gorici, tako za fotografijo in grafično kompozicijo, za tkalsko umetnost in obdelavo kovin, za slikarstvo, ali pa na čedajsko poklicno šolo za grafiko in fotografijo, na likovne akademije za slikarstvo in dekoracijo, na obe sekciji umetnostnih licejev v Benetkah ali na fakulteto za arhitekturo. Do odkrivanja te nagnjenosti k umetnosti je včasih prišlo na nižji srednji šoli ali na učiteljskišću. Včasih pa gre za samouke, ki so si sami zgradili lastno kulturo in lastno, spoznavno likovno govorico, sodobno ali tradicionalno uglašeno, vendar vsaj v nekaterih primerih pomembno. Tako so se rojevali umetniki, odprti do sodobnih spodbud in dobro vključeni v umetnostno življenje furlanskih in italijanskih kulturnih središč. Gospodarske razmere ter seveda pomanjkanje umetnostnih središč in stičišč so bili vzrok, da so se ti mladi umetniki razpršili po raznih italijanskih središčih. Vse to pa je vodilo in vodi k pomembnemu prilivu splošne in

specifične umetnostne kulture v samo Benečijo.

Na področju šolane umetnosti je najvidnejši predstavnik gotovo Valentino Simonitti (1918-1989), arhitekt, ki je uresničil pravo sintezo pretekle umetnosti v Benečiji s sodobno umetnostjo skozi organsko arhitekturo, v katero je prepričljivo vključil strukturne in kompozicijske sintagme in tudi materiale iz slovenskega ljudskega izročila. Simonitti je dal tudi pomemben prispevek k spoznavanju umetnostne zgodovine Benečije in nakazal njene glavne smeri: v arhitekturi in tudi v kiparstvu smer gotskih cerkvic slovenskih stavbarjev iz Škofje Loke (bil je tudi prepričan in prefinjen restavrator) ter nato rezbarstvo in kiparstvo zlatih oltarjev; v spontani umetnosti pa delo preprostih gorjanov, ki v oblikah, postopkih in materialih, kot so kamen, les in drugo, kaže združevanje estetskega s funkcionalnim.

UMETNIKI SAMOUKI

Poleg umetnikov, ki so umetnost in umetnostno kulturo začeli gojiti v šoli in na akademijah, najdemo, ne nujno kot njihovo nasprotje, umetnike, ki so iz osebne, skoraj nagonske nagnjenosti našli svoj izraz v spontani likovni govorici, ki je v nekaterih primerih izšla iz njihove obrtne dejavnosti. V delih teh ustvarjalcev se kaže spontano nagnjenje k razbiranju oblik iz ljudske arhitekture, kiparstva in obrti kot živih dokumentov nekdanjega časa. Delo teh samoukov se v nekaterih primerih dviga nad zgolj obrtno raven, saj gre za osebna iskanja in navdihe, ki vsekakor presegajo zgolj rekreacijsko dejavnost.

Ti nekdanji umetniki navadno niso razlikovali med obrtnim in umetnostnim delom in so voljo do ustvarjanja črpali iz občudovanja prijateljev in sosedov, ki so znali ceniti v njihovih delih

predvsem pristnost in preprostost izraza. Beneška Slovenija je premogla številne take umetnike, ki so se izražali v estetsko dobrih in funkcionalnih, z izročilom usklajenih oblikah in ki so včasih stopili na pot posebnega umetniškega izražanja. To so bili na primer slikarji fresk in stenskih nabožnih slik ali slikarji, ki so izdelovali zaobljubne podobice za svetišče na Stari gori, in tako naprej.

Po teh uvodnih ugotovitvah nam je lažje kritično spregovoriti o Giovanniju Vogriču in o njegovi izvirni umetniški poti. Omeniti pa moramo že na začetku tudi njegovo zavzetost za razširjanje umetnosti in umetnostne kulture v Beneški Sloveniji.

BIOGRAFSKI PODATKI

Giovanni Vogrič se je rodil v kmečki družini v Oblici, vasi v občini Srednje. Po končani nižji srednji šoli je kaj kmalu kot mnogi drugi Benečani emigriral v Francijo, kjer je opravljal različne poklice. Ob povratku domov si je ustvaril družino z gospo Lucio, imel z njo otroka Valterja in Loredano ter se nastanil v Čedadu. Zaposlil se je kot šofer rešilnega avtomobila v čedajski bolnišnici, kjer so cenili njegovo točnost in prizadevnost.

V prostem času se je ukvarjal z mizarstvom, umetelnim mizarstvom, restavriranjem starega pohištva. Tudi sam je izdeloval pohištvo in druge predmete stanovanjske opreme in se pri tem naslanjal predvsem na krajevno tradicijo. Ta dejavnost ga je privedla od obrtnega okraševanja, rezbarjenja, intarzije k umetnostni dejavnosti z osebnim in eklektičnim slogom.

Bil je odprtega in družabnega značaja ter je imel veliko prijateljev, s katerimi se je rad pogovarjal in izmenjeval poglede o slovenski skupnosti na Videmskem, o kulturnih in umetnostnih

vidikih ljudskega izročila. Prisoten je bil v življenju slovenskih društev, predvsem v društvu beneških izseljencev in v kulturnem društvu Ivan Trinko, sledil je dejavnostim in prireditvam. Ko je dozorela zamisel o ustanovitvi društva, ki naj bi združevalo beneške umetnike, se je z vsem navdušenjem in z vsemi silami lotil tega dela in postal njegov prvi predsednik. To funkcijo je opravljal sedem let.

Bil je pobudnik mnogih dejavnosti in prizadeval si je, da bi k društvu pristopale nove sile, tudi s širšega furlanskega prostora. Tako je zbral okrog društva lepo število umetnostnih in obrtnih delavcev, med katerimi so bili tudi mladina in ženske dobro zastopani.

Ko je društvo prišlo do svojega sedeža v Špetru, kjer si je v stari Bobičevi kleti uredilo tudi galerijo, je Giovanni s skupino najzvestejših prijateljev in z družino dal temu sedežu pravo podobo, opravil z njimi vsa dela, ki so bila potrebna za njegovo funkcioniranje, vsa popravila in razstavne naprave, v kar je vložil vse svoje energije in ves prosti čas.

Užival je splošno spoštovanje pri navadnih državljanih, pri osebnostih iz javnega življenja, pri uveljavljenih umetnikih in pri oblasteh. Njegovo demokratično katoliško prepričanje je ostalo nedotaknjeno tudi takrat, ko je s polnim vstopom v aktivno gibanje slovenske manjšine prišel v nasprotje s stranko, kateri je zaupal. V društvu umetnikov se je vedno postavljal nepristransko in se dosledno naslanjal na notranja pravila in na načelo najširše odprtosti navzven.

Ob nedvomnih dosežkih, ki so bili sad njegove vztrajnosti in iz katerih je gotovo črpal zadoščenje, pa ni manjkalo tudi nerazumevanja in razočaranj v odnosih z oblastmi in javnimi upravami, ki mnogokrat niso upoštevale kulturnega pomena, ki je izhajal iz programov društva. Vendar je njegova kulturna zavzetost ostajala živa prav kakor njegova močna ustvarjalnost v

obrnem in umetniškem delu, in to vse dokler ni smrt, 14 novembra 1986, za vedno zaustavila njegovo radodarno srce in njegovo trdno roko.

DRUŠTVO BENEŠKIH LIKOVNIH UMETNIKOV

Leta 1976 je potres prekinil Benečanske kulturne dneve, ki so tisto leto obravnavali prav kulturno in umetnostno dediščino Beneške Slovenije. Tematiko so nato povzeli naslednje leto. V program je bilo vključeno tudi predavanje umetnostnega zgodovinarja prof. Naceta Šumija z ljubljanske univerze, ki je sugeriral, naj bi ob njegovem predavanju pripravili tudi razstavo domačih umetnikov in vanjo vključili tudi samouke. Tako smo v dvorani, kjer je potekalo predavanje, pripravili antološko razstavo leto prej umrlega Bepija Stulina, slikarja samouka iz Čedadu, katerega rod je izhajal iz Srednjega. Ta poklon Stulinu je bil všeč slikarju Aldu Colòju, ki je pripravil besedilo za ta prvi katalog, in arh. Attiliu Zorattiniju, ki je prav tako občudoval Stulina.

K uspešnosti Šumijevega predavanja, ki je bilo v hotelu Belvedere 20. maja 1977, je tako v dobri meri prispevala tudi razstava, kjer so bila poleg Stulinovih prikazana še dela dvanajstih domačih umetnikov. Med njimi je bil tudi Giovanni Vogrič, ki se je predstavljal z leseno skulpturo, portretom glave. Dotlej je Vogrič le nekajkrat razstavljal v Čedadu, Špetru, Manzanu in Vidmu.

Razstavi je sledila ustanovitev Društva beneških likovnih umetnikov na srečanju, ki je bilo 30. decembra 1977 v čedajski gostilni "Ai Buoni Amici", kamor so radi zahajali Slovenci. Sledila je sestava statuta, ki je med drugim določal pravilo, da morajo biti vse tiskovine in javnosti namenjena obvestila dvoje-

zična, italijanska in slovenska. Predsednik novega društva je postal Giovanni Vogrič, ki je združeval potrebno pozornost za društvene smotre z organizacijskimi sposobnostmi, energijo z izrazno močjo, trden pogled na skupinskost s poslušom za posameznika in njegove potrebe, ki so nujno zahtevale naporno koordinacijo, saj so številni člani imeli večkrat različne osebne motivacije.

Vogrič je bil občutljiv za vse umetniške izraze, občudoval je umetnike preteklosti in sedanjosti ter visoko cenil vlogo, ki naj bi jo umetnik odigral v družbi kot iskalec in ustvarjalec novih oblik in izrazov, kot razširjevalec idej in kulture. Bil je široko razgledan in gojil je spoštovanje in upoštevanje vseh ustvarjalnih pojavnosti človeka vse do najbolj skromnih in zanemarljivih, ki vendarle dajejo zadoščenje tistemu, ki se jim posveča. Naj kot primer navedemo njegovo pozornost za potrpežljivo in nehvaležno delo mnogih vezilj, ki so prav na njegovo prigravarjanje prvič pristale na to, da svoja dela prikažejo javnosti; ta primer lepo kaže, kako se je Vogrič znal tem skromnim ustvarjalcem približati prav tako kot priznanim umetnikom.

BENEŠKA GALERIJA

V društvu je Vogrič lahko uresničeval svoje voditeljske sposobnosti: vedel je, kako se gre postavljati v javnosti, in imel je prirojen občutek dolžnosti za osebno žrtvovanje v prostem času. Znal je postaviti v ospredje vrednote sodelovanja, zavzetosti in napetosti v uresničevanju zastavljenih načrtov. Zato je skušal pri preraščanju nesporazumov stalno nastavljanje splošna pravila, ki naj veljajo za vse in v vsakem trenutku tako glede pravic kot glede dolžnosti. To ni bilo vedno lahko, tako iz že prej omenjenih razlogov kot zaradi tega, ker so se manj prizadevni člani

skušali izogniti tem skupnim pravilom. Še predvsem je bilo to težko, ker je skušal Vogrič zgraditi številčno močno društvo, ki je članom prej nalagalo obveznosti kot nudilo praktične koristi.

Postavitev Beneške galerije, ki smo jo že omenili, je seveda odprla društvu nove možnosti delovanja; tako je galerija začela gostiti poleg razstav članov društva tudi osebne in skupinske razstave slovenskih in furlanskih umetnikov. Pomembni so bili slikarski natečaji "Podobe Nadiških dolin", ki so postali stalna prireditve. Odmevne so bile tudi razstave, ki so nekako odkrile drugod živeče beneške umetnike, kot sta Loretta Dorbolò in Gianni Osgnach. Ureditve galerije v stari Bobičevi kleti je zahtevala veliko dela, ki se mu je Giovanni Vogrič posvetil z veliko osebno zavzetostjo in pritegnil k delu tudi številne člane; stara klet se je tako spremenila v karakterističen in dostojno opremljen prostor, v pravo središče umetnostne kulture, ki je pomenilo obogatitev za to zgodovinsko središče Nadiških dolin, kot so se izrazili sami krajevni upravitelji.

125

Preselitev galerije v nove, sodobne prostore, je bila zato zanj trenutek neodobravanja in grenkobe. V tisto klet in v njeno preureditev v galerijo je Vogrič s svojimi prijatelji vložil toliko ljubezni in toliko prostega časa. Tisti prostori so bili za Vogriča in njegove najzvestejše sodelavce kot drugi dom. V novi galeriji, ki deluje še danes, kjer je vse belo, sodobno in aseptično, se Vogrič ni počutil enako domače, saj je ni mogel, kot je niso mogli nekateri drugi, umeriti po svojih merah.

Kot prvenstveno odgovoren za preselitev vem, da sem ga ob tisti priložnosti, čeprav je šlo za sklep, ki smo ga skupaj sprejeli, tudi osebno razžalostil. Vendar se mi zdi, da je znal Vogrič tudi takrat premostiti svojo čustveno navezanost in sprejeti ta novi sedež kot korak naprej k modernizaciji in večji funkcionalnosti galerije, katere razvoja žal ni več doživel. Njegova zadnja

razstava je bila prav v tej galeriji, kjer se je začela odvijati intenzivna razstavna dejavnost z uglednimi slovenskimi in furlanskimi mojstri ob razstavah beneških umetnikov in obrtnikov.

SODELOVANJE S SLOVENIJO

Vogrič je prepričano podpiral sodelovanje Benečije s Furlanijo in Slovenijo. Ni se omejeval na načelne izjave v tem smislu, temveč je tudi sam izvedel vrsto pobud, saj je bil prepričan, da mora Benečija pokazati svoj obraz in prevzeti vlogo prostora, ki je odprt do vseh kulturnih spodbud.

Tako je bil Vogrič animator in organizator vrste razstav beneških umetnikov po Sloveniji. Naj omenim le potujočo skupinsko razstavo, ki je bila postavljena v Dutovljah, Postojni, Ilirski Bistrici, Portorožu in Sežani in ki je slovensko javnost opozorila ne le na delo umetnikov, temveč tudi na prisotnost organiziranega kulturnega življenja, ki se je tu pri nas odvijalo kljub temu, da smo bili v preteklosti potisnjeni na rob dogajanj. Trudil se je, da bi bila Benečija dostojno prikazana, enotno in v najlepši luči. Želel je ob vsaki taki priložnosti opozoriti na širino umetniškega dogajanja v Benečiji s prisotnostjo zborov in glasbenih skupin, ki jih je vedno vabil na otvoritve razstav. Prav v tej zavzetosti in občekulturni usmeritvi je moralna dediščina, ki nam jo je Giovanni Vogrič kot predsednik Društva beneških umetnikov zapustil.

GIOVANNI VOGRIČ KOT OBRTNIK

Giovanni Vogrič se je kot obrtnik ukvarjal z lesom, iz katerega je znal izdelati vsakovrstne funkcionalne in dekorativne predmete. Poznal je vse značilnosti lesa in les je privlačeval njegov

ustvarjalni vzgon in njegove izkušene roke, da je ustvarjal dekorativno pomembne predmete. Ukvarjal se je z restavriranjem starega ljudskega pohištva, skrinj, "vintul", kredenc in razširjenih "gratul" - sklednikov, marsikaj pa si je tudi sam zamislil in ustvaril v oblikah in z ornamentami, ki so bili sad njegove iznajdljivosti in njegovega iskanja.

V geometrično določenih okvirih na prednji strani skrinj je tako motive iz ljudskega izročila alterniral s klasicističnimi rezbarijami, z močno v reliefu podanimi vejami, rožami, volutami, ki si jih je sam zamislil. Ti ornamentu učinkujejo včasih eklektično, baročno, mestoma pretirano zaradi redundantnosti ornamentike. Ker mu ni bila dana trdna umetnostna kultura, je včasih reagiral z dekorativnimi plastičnimi ekscesi in z iskanjem pravega obrtnega virtuoizma. Ta svoj eklektični okus je zlival v široko produkcijo predmetov, od pohištvenih kosov do manjših predmetov, kot so razni okvirji, skrinjice, sklede za sadje in podobno.

127

Pri tem delu je gotovo črpal predvsem pri ikonografiji cerkvene opreme v Benečiji. Njegova narava, usmerjena k različnim vidikom rezbarjenja, je tu našla pomembne sugestije in modele. Ti Vogričevi izdelki umetne obrti torej kažejo iskanje umetnostne kulture, sistematičnosti in sloga, s katerimi se je želel sprijeti.

UMETNOSTNO REZBARJENJE

Vogrič se ni ustavil pri tem. Živo gradivo, kot je les, mu je narekovalo pot od umetnostne obrti, ki je ni nikoli zapustil, do iskanja figurativnosti. Tu imamo opravka z vrsto kvalitetno izdelanih ploskovitih in visokih reliefov, kjer se pod rezbarjevo

roko zarisujejo v lesu podobe beneških vasi in samega Čedadada. Nekatera dela se zdijo samoumevna, skoraj povzeta po fotografijah in razglednicah, kot na primer podobe Hudičevega mosta, čedajske stolnice ali paladijevske palače na čedajskem trgu. Del te produkcije je manj pomemben, ker je bil izdelan po naročilu za različne klube in društva in ga obremenjujejo razni grbi, simboli, napisi in podobno.

Če odmislimo to manj vredno produkcijo, kaže Vogrič v drugih tovrstnih delih jasno sposobnost organizacije likovne površine, pri čemer sledi naravni risbi in reliefu lesa. V najbolj posrečenih delih lahko cenimo izvirno perspektivo prizorov, ki jih napolnjujejo tudi ljudje in živali, barvitost površin, ki izhaja iz naravne žilavosti lesa, ter spretnost pri spajanju visokega reliefa pri podajanju ospredja s ploskovitim, komaj zaznavnim reliefom v ozadju. Ti elementi ustvarjajo dostojnost in umetniško vrednost tega specifičnega aspekta Vogričevega dela, po mojem mnenju bolj kot v drugih delih.

128

Tako tudi in predvsem takrat, ko umetnik iz preprostega kosa lesa ustvari čisto neposreden motiv, na primer rožo, in ga obdela brezskrbno, ne da bi se trudil za dokončno izdelavo. Tu je Vogrič najbolj spontan in tu zmore največjo izrazno učinkovitost. Potreba po prikazovanju in celo vzbujanju začudenja (umetnost ima med številnimi značilnostmi tudi to) v nekaterih delih načne ravnovesje sledi, ki jo pušča dleto, in formalno preprostost. Kot vidimo, se v umetnikovi duši prepletajo različne potrebe, ki se jasno kažejo v veliki umetnikovi produkciji.

Tak primer so tudi nekateri kiparski izdelki, ki najdejo spodbudo v naravnih oblikah, kot so nekateri primerki razvejanega lesa. Pogosto so to podobe Križanja, ki se zdijo prisiljene ali nenaravne, a imajo vendarle ekspresivno funkcijo. Preseneča pa zaradi umerjene vezi med naravno obliko lesa in figuro res lepo

razpelo, zarezano z občutljivo roko in zavestno uravnovešeno, k čemur pripomore tudi neposrednost zarez, ki ohranja grobi videz predmeta.

Vogrič se je spoprijel tudi z oblo plastiko, kjer gre predvsem za kipe nabožne vsebine, v skladu z ljudskim okusom in včasih tudi pobarvane, z rahlim navdihom romanike, in nekaj glav, ki v svoji plastični bistvenosti nekoliko spominjajo na umetnost začetkov petnajstega stoletja. Prav v kipih jasno zaznamo umetnika naivca, ki ga vedno podpira dobra plastična intuicija. V vsem zlahka opazimo veljavnost tega neizčrpnega dela, ki bi ga osnovna umetnostna izobrazba lahko še ovrednotila.

Naj opozorimo še na skorajda anekdotične vidike, ki kažejo na Vogričevo voljo po eksperimentiranju: iz lesa, ki ga je imel na razpolago v svoji delavnici, je izdelal tudi nekaj violin. Te violine so potem res igrale. To je le primer, ki kaže na radovedno, eklektično, prilagodljivo umetnikovo človeško naravo. Prav ploskoviti reliefi predstavljajo po mojem mnenju najbolj izvirna, zanimiva in vredna dela Giovannija Vogriča. V tem je bil nekakšen učitelj, saj je znal v času, ko masifikacija in pomanjkanje okusa brišejo oblike in tradicijo pristne ljudske umetnosti, uveljavljati izvirnost in iskrenost spontanega izraza.

129

GIOVANNI VOGRIČ KOT SLIKAR

V različne smeri obrnjeno Vogričevo ustvarjalnost je pritegnilo tudi slikarstvo, čeprav ni bil prvenstveno slikar. Pri slikanju se je naslanjal na izkustvo ploskovitih reliefov in nekako ponavljal njih ikonografske značilnosti: to so pokrajine s hišami, tradicionalnimi "pajuoli", cerkvami, drevesi, polji in gorami, prizori iz kmečkega življenja, izseki zunanjščin, pogledi na gorske cerk-

vice, vaški kotički (Oblica, Tarbij, Podutana, čedajska cerkvice Le Salette, ki mu je bila posebej pri srcu, in tako naprej). Te prizore slika hote kot objektivne podobe, nekako fiksirane v nepremičnem pričakovanju.

Tudi z vidika kompozicije je v slikarstvu sledil modelom lastnih ploskovitih reliefov, čopič in barve pa ga mestoma zavedejo stran od sintetičnosti, ki se mu je ponujala v kiparstvu. Ko se mu je uspelo rešiti pretiranemu iskanju detajlov, ki ga je včasih vodilo stran od bistva, je Vogrič znal tudi v slikarstvu najti ustrezen izraz, z velikimi površinami umirjenih in nevtralnih barv, z diskretnimi senčenji, ki ustvarjajo osnovno globino in perspektivo. V teh slikah prevladuje jasna in negibna svetloba, ki bolj kot na naivno slikarstvo spominja na dela starih italijanskih mojstrov. V nekaterih delih pa se Vogrič ni znal pravočasno ustaviti in jih je otežil z improviziranimi in nepričnljivimi barvnimi posegi.

130

GIOVANNI VOGRIČ IN KSILOGRAFIJA

V zadnji fazi je domačnost do lesa privedla Vogriča tudi do poskušanja s ksilografijo, do vrezovanja plošč iz trdega lesa, ki si jih je sam pripravljaj. Tudi v teh delih je povzemal motive figuralnih ploskovitih reliefov. Ročno je tudi odtisnil prve poskusne liste, ki so kazali na že popolna in obetajoča dela. V javnost so ta prišla, ko je bil umetnik že hudo bolan in zato ni imel več časa, da bi izpopolnil to tehniko. Te grafike, ki bi jih lahko ponovno natisnili za priložnostno antološko razstavo, bi še enkrat pokazale njegovo intuitivno in plodno mojstrstvo.

SKLEP

Danes imajo Vogričeva dela nedvomno umetniško vrednost poleg ikonografske, pričevanja o svetu, ki nima bodočnosti, ker mu je usojeno, da ga preplavita plastika in kič. Gre torej za umetniško pričevanje, vredno pozornosti ne le zaradi spoštovanja do resnično iskrenega in v svoje delo prepričanega umetnika, temveč tudi zaradi sledi, ki jo je pustil za sabo. Beneški umetniki se ga bodo spominjali tudi kot kulturnega spodbujevalca, ki je s svojim delom pritegoval tudi druge.

S svoje strani želim tu omeniti še tečaje rezbarjenja za šolsko mladino, ki jih je vodil na letovanjih "Mlada brieza" in pri pošolskih dejavnostih v Gorenjem Tarbiju, kjer se je znal mladim približati skorajda brez besed, z motivirano dejavnostjo in privlačnim materialom, s povezovanjem razuma, roke in srca. Tudi sam sem prav iz Vogričeve navdušenosti črpal idejo, da sem v šolo prinesel nekaj grobih desk in jih prepustil destruktivni energiji čedajskih repetentov, s čimer sem to energijo usmeril v zahtevno ročno dejavnost, tako primerno za nehvaležno pubertetno obdobje. Če se nekdanji učenci še danes spominjajo teh hrupnih ur umetnostne vzgoje, ki jih je končno le uspelo konstruktivno usmeriti, je to zasluga mojega prijateljstva z Vogričem.

Ta zapis naj bi bil spomin na Giovannija Vogriča, priznanje, ki mu ga dajem z globokim prepričanjem, saj v svojem življenju nisem pogosto srečeval ljudi, ki bi se tako kot on znali izražati s prepričljivo, izvirno in mnogostransko umetnostno govorico. Skromno in zavedajoč se ne osebnih omejitev, temveč tistega, kar bi mu prijaznejša usoda in ustrežnejša izobrazba lahko dali. In naj na koncu še dodam, da je Vogričevo pričevanje globoko človeško pričevanje avtentičnega človeka in plodnega umetnika: to je ime, na katero ne bomo smeli pozabiti, kadarkoli bomo govorili o slovenskem preroju Benečije.

RAZSTAVE GIOVANNIJA VOGRIČA

OSEBNE RAZSTAVE

februar 1974	Čedad, gostilna "ai Buoni Amici" - Rezbarije in intarzije
december 1975	Čedad, gostilna "alla Speranza" - Kipi in rezbarije
marec 1978	Oblica, farna šola, Društvo beneških likovnih umetnikov - Pohištvo, rezbarije, kipi in slike
september 1985	Špeter, Beneška galerija - Slike, grafike in rezbarije (Giovanni Carlig in Giovanni Vogrič)

132

SKUPINSKE RAZSTAVE

avgust 1974	Špeter - Umetna obrt
oktober 1974	Soleschiano, Manzano - Tretja razstava stolov in pohištva
maj 1977	Špeter, Belvedere, Študijski center Nediža - "Stulin in 12 beneških umetnikov"
avgust 1977	Petjag, osnovna šola - Slikarstvo
junij 1979	Oblica, farna šola - Likovna umetnost in obrt
avgust 1979	Špeter, otvoritev Beneške galerije - Umetnost in umetna obrt
april 1980	Trst, Slovenski klub - 12 beneških umetnikov
september 1981	Špeter, Beneška galerija - Umetnost in umetna obrt
februar-julij 1982	Dutovlje, Postojna, Ilirska Bistrica, Portorož, Sežana - Potujoča razstava umetnosti in umetne obrti

januar 1983	Čedad, Kulturno društvo "Ivan Trinko" - Umetnostna razstava ob 120. obletnici rojstva Ivana Trinka
februar 1983	Gorica, Kulturni dom, Društvo beneških likovnih umetnikov - Likovna umetnost
oktober 1984	Špeter, Beneška galerija - Umetna obrt
september 1985	Preštint pri Tovorjani - Slikarstvo, grafika in obrt
november 1985	Špeter, Beneška galerija - Umetnost in umetna obrt
april 1986	Špeter, Beneška galerija - Pohištvo in umetna obrt
junij 1986	Ljubljana, Cankarjev dom - "Govorica naših barv" ob prireditvi Slovencev iz Videmske pokrajine Tam za goro
februar 1987	Trst, Kulturni dom - "Govorica naših barv"

133

CIKLI SKUPINSKIH RAZSTAV

1975-1978	Videm, Palača Caiselli, ENAL - Pokrajinski natečaj "Umetnost in prosti čas"
1978-1984	Hlodič, osnovna šola, Društvo beneških likovnih umetnikov in Občina Grmek - Umetnost in umetna obrt
1978-1981	Kamenica, Društvo beneških likovnih umetnikov - Umetna obrt
1978-1982	Sv. Lenart, šola, Kulturno društvo "Valli di S. Leonardo", Društvo beneških likovnih umetnikov - Umetnost in umetna obrt
1979-1982	Čedad - Okrajna razstava obrti za Čedajsko in Nadiške doline
1981-1986	Špeter, Beneška galerija - Slikarski natečaj "Podobe iz Nadiških dolin"

Suor Marija Assunta de Rosa 1977

OB KRSTI BISEROMAŠNIKA
g. JOSIPA JUSIČA (JUSSIGA),

Kred 22.10.1964

(prepisal FRANC RUPNIK)

V lanskem Trinkovem koledarju smo lahko spoznali vsaj malo bolj od blizu župnika Josipa Jusiča iz zgodbic, ki jih je tako rad pripovedoval.

135

Za večjo točnost poročila in večje spoštovanje do tega pomembnega Beneškega rojaka pa ne bo odveč, če objavimo še pogrebni nagovor, ki ga je imel g. France Drole, zdaj že 25 let pokojni župnik breginjski. Takole mu je povedal ob krsti:

V torek 20. t.m. (oktobra) ob 7. uri zvečer je g. Bog, ki je gospodar življenja, skoraj nepričakovano poklical k sebi svojega služabnika, biseromašnika g. Josipa Jusiča: «Pridi, zvesti in dobri služabnik, ker si bil v malem zvest, te bom čez veliko postavil!»

In g. Jusič je odšel, pripravljen, okrepčan z vsemi svetimi zakramenti. Odšel je k Njemu, kateremu je vse življenje tako vdano in zvesto služil, k Njemu, katerega je vsak dan, skozi celih 65 let daroval na oltarju in mu pri svetem obhajilu govoril: «Tvoje telo, Gospod, tvoja kri, naj varuje mojo dušo za večno življenje!»

Pokojnik se je rodil pred dobrimi 91 leti v Ažli pri Čedadu. Pot v šole je bila težka in trda. Sam je pripovedoval zanimive dogodivščine iz dijaških let, n.pr. kako se je odvadil skopuštva, kako je vestno vsako jutro hodil peš v šolo v Čedad.

Bogoslovje je dovršil v videmskem semenišču. Tudi tu so bila težka leta: naporni študij, rahlo zdravje, skromna hrana, vse to ga je privedlo skoraj do roba groba. «Škof in vsi drugi predstojniki so mislili, da bom umrl, tako sem bil slab. Zato pa me je predčasno posvetil v mašnika, a Bog me je čudežno ozdravil», tako se je pogostokrat spominjal tistih časov s hvaležnostjo do Boga.

Pomislite tisti, ki imate okrog 65 let in ste že upognjeni od dela, bolezni in življenjega samega, ali ste morda že enkrat ali celo dvakrat stari očetje ali stare matere, da je tedaj, ko ste vi prvič odprli oči temu svetu, naš dragi pokojnik že molil sklonjen pred oltarjem: «Stopil bom k božjemu oltarju, k Bogu, ki razveseljuje mojo mladost!» In vsa leta, ko ste vi doraščali, ko ste si začeli služiti vsakdanji kruh, ko ste si ustanavljali družine ter se vpričo svojih otrok starali, ko ste služili cesarjem in kraljem, je on, naš blagopokojni gospodar služil z dušo in telesom, z vsemi svojimi močmi beneškemu Kralju, Kristusu. Vi se morda sedaj večkrat razočarani vprašujete: «Kaj pa imam zdaj od vsega tega, kar sem žrtvoval za ta svet?» Naš pokojni g. Josip si tega danes ne očita! Vse, kar je v svojih 65 letih duhovništva storil za Boga, vse, vse mu je danes stoterno povrnjeno!

Prvo leto po novi maši je g. Jusič deloval kot kaplan v Canal di Grivò na Furlanskem (pri Terskih Slovencih). Nato ga je škof poslal med domače rojake, med slovensko ljudstvo, med ljudstvo njemu drage Benečije. Sedem let je bil kurat v Mažerolah, štiri leta v Plastiščah v zapadni Benečiji. Leta 1911 ga je preselil na obronke Stare gore. V Kodermacih je bil šest let in tam je preživel grozote prve svetovne vojne. Skupaj s svojim dragim ljudstvom je delil revščino, pomanjkanje, strah, pa tudi veselje.

Znane so njegove zgodbe s tistih let, zgodbe, ki jih je imenoval tragične, poučne in jih je tako rad pripovedoval v pridigah. Zaradi neprevidnosti je bil od vojaške uprave obsojen celo na smrt, ker je z vojaki zamenjal vino za hrano... pa je bil spet čudežno rešen smrti! Po vojni je eno leto deloval v Prapotnem in v Štoblanku dve leti. Potem so ga preselili na obronke Matajurja. Devet let je upravljal Trčmun, rojstni kraj Mons. Ivana Trinka. Od tam je pomagal tudi na Livku. In še sedem let je pasel duše ob Nediži, v Briščah.

Svojo mladost, svojih 37 najlepših let duhovništva je pokojni biseromašnik velikodušno žrtvoval za svoje ljubljeno beneško ljudstvo. Poznal je to dobro in verno ljudstvo, saj je bil njegov sin. Poznal je tudi njegove težave, slabosti, nevarnosti. Ker ga je ljubil, se mu je tudi vsega žrtvoval. Kot izredno nadarjen in spreten duhovnik mu je rad pomagal nesebično tudi v gospodarskih zadevah.

Hvala Vam, gospod nunac, hvala vam za veliko delo. Po vseh vaseh Benečije se Vas še danes mnogi spominjajo kot vzornega in preprostega duhovnika, kot izredno pobožnega duhovnika. Mnogi dobri Benečani, ki so Vas poznali in bodo v teh dneh zvedeli za Vašo smrt, Vas bodo radi priporočili Bogu in rekli: «Bog se usmili čez dušico te rajnkega pre Žefa».

137

Že v 64. letu starosti, v 38. letu duhovništva, ko bi že lahko miroval in užival zasluženi pokoj, pa je g. Jusič zaprosil, da bi se smel preseliti iz Videmske Nadškofije v Goriško, kjer je bila večja potreba po duhovnikih. In izbral si je Pečine, lepo vasico na Šentviškogorski planoti in kar 20 let tu pastiroval! Tu je preživel drugo svetovno vojno in njene grozote in poleg svoje redne duhovniške službe vršil še učiteljsko službo. Ljudi je navajal k ljubezni do božje narave, učil jih je sadjarstva, v katerem je dosegel zavidanja vredne uspehe. Vzgojil je šest ali sedem vrst breskev na 600 m nadmorske višine. Bivši Tolmin-

ski okraj ga je zato odlikoval s prvo nagrado za sadjerejo. Za delo za duše pa Vas je, dragi g. Josip, prav gotovo še mnogo bogateje odlikoval sam gospod Bog!

Čeprav ljudje na župnijah mnogo raje sprejmejo mlajšega duhovnika kakor starejšega gospoda, ste vi, dragi verniki iz Kreda, gospoda Jusiča z veseljem sprejeli. Rekli ste: «Nam bo vsaj mašo bral!» Pa vam je dal še mnogo več: dal vam je odličen zgled, zgled molitve! Kolikokrat je pokojni s temi prsti, ki so sedaj ledeno sklenjeni v mrtvaški krsti, prebiral svoj "rožar" za vas, za žive in pokojne. Koliko milosti je prav on izprosil nad vašo župnijo, za dobre in zašle kristjane, to boste zvedeli šele v večnosti.

138 Če se ozremo na dolgo pokojnikovo potovanje po tej solzni dolini, tedaj moramo, kljub njegovim pogreškom in slabostim (prosim, naj dvigne takoj svojo roko, kdor je med vami brez njih!) zaključiti in poudariti, da je bil gospod biseromašnik vse-skozi odličen, goreč in pobožen duhovnik, ki je nam, svojim sobratom in vam vernikom zapustil neizbrisen spomin in zgled! Nas duhovnike je nazorno poučil, kako važno je, da smo duhovniki možje molitve. Brez molitve je naše delo hudo pomankljivo! Poučil nas je tudi, kako moramo ceniti življenje in darove, ki nam jih je dal ljubi Bog. Pokojni je čuval svoje življenje, to veliko dobrino, ga je varoval in zato tudi dočakal tako visoko starost. Zdi se, da se danes nekateri duhovniki preveč žrtvujejo, premalo pazijo nase, pozabljajo, da je njihovo življenje dragoceno. Skrivnost dolgega življenja je sicer kdaj malo za šalo, malo za res, pripisoval svoji stalni misli na smrt. Rečeno je, da smrt pride iznenada, ko je ne pričakujemo. «Torej če mislim nanjo, me ne more presenetiti in zato ne pride pome»... je večkrat rekel.

Pa še en lep zgled nam je pokojni dal. On je življenje, ki je večkrat težko in bridko, jemal vedno z vesele strani. Potoval je

skozi življenje vedno vedro, vedno zadovoljen in srečen! In tako je prav! Znal se je ustaviti ob vsaki majhni stvarici, ob nepomembnem dogodku, se ob njem razveseliti in biti zanj Bogu neizmerno hvaležen. Mislim, da to ni zasluga samo posrečenega značaja, pač pa tudi sad trdega dela za krepost!

Vam, dragi verniki, pa je poleg zgleda molitve dal tudi zgled lepega velikega potrpljenja in zgled velike preprostosti. Danes, ko vdira v vaše hiše vedno večje razkošje in pretirana udobnost, naj vam preprosti gospod Jusič še naprej pridiga: «Kaj pomaga človeku, če si ves svet pridobi, svojo dušo pa pogubi!»

Zaključimo z mislijo iz cerkvene molitve, ki jo bo mašnik opravil nad pokojnim. Ponovil bo Jezusove besede: «Jaz sem vstajenje in življenje. Kdor v me veruje, ne bo umrl vekomaj!» Molil bo v imenu Cerkve in našem: «Daj prosimo, Gospod, da se bo duša tvojega služabnika, mašnika Jožefa, ki si ga bil v življenju ozaljšal s svetimi darovi, vedno radovala v nebeškem domu. Amen.»

Križanje 1978

BLASUTTOVO PISMO ŠKOFU

(prevod ŽIVA GRUDEN)

Vračamo se k liku pokojnega Artura Blasutta, beneškega duhovnika, katerega usoda po svoji trpkosti še presega vse tisto, kar nam je pisatelj France Bevk prikazal z likom kaplana Martina Čedermaca. Čedermac je imel, tako kot mnogi drugi naši pošteno misleči ljudje, svojega nasprotnika v fašistični oblasti, Arturo Blasutto pa je zaradi svoje premočrtnosti in vdanosti svojemu ljudstvu trpel še dolga desetletja potem, ko sta se tako država kot Cerkev ponašali z demokracijo.

Objavljamo prevod pisma, s katerim je don Arturo, ko mu je bila odvzeta župnija in je živel osamljen na svojem domu v Viškorši, odklonil materialno podporo, ki mu jo je poslal videmski nadškof mons. Giuseppe Zaffonato. Iz pisma izžareva, ob vdanem spoštovanju do cerkvene avtoritete, njegova pokončnost in doslednost, njegova pokornost lastni vesti, ki ne dopušča, da bi jo pogojevala še tako grenka usoda.

141

Viškorša, 16. julija 1957

Častitljiva in blagorodna Prezvzišenost.

Dne 8. t. m. sem prejel Vaše pismo s priloženim bančnim

čekom za 20.000 lir. Zahvaljujem se Vam, da ste se me spomnili in mi izkazali pozornost.

Od 25. novembra 1955 živim odmaknjen na očetovem domu, skušam pozabiti in pozabljen sem od vseh; kljub temu preživljam svoje dneve v premišljevanju bližnje in daljne preteklosti, ki ne bo nikoli izbrisana iz mojih misli. Iz teh premišljevanj me je prebudila, a me gotovo ni od njih odvrnila, omemba moje osebe po radiu Koper v "Oddaji za Beneške Slovence", ki je bila na sporedu v nedeljo, 30.6. t. l., ob 9. uri; teden dni pozneje me je doseglo tudi Vaše pismo. Zahvaljujem se Vam za gmotno pomoč, ki mi jo Vaša Prezvzišenost ponuja, a jo moram, čeprav z nelahkim srcem, odkloniti; s tem svojim zavračanjem ne mislim nikakor načeti spoštovanja, ki ga dolgujem Vaši osebi in Vaši avtoriteti. V dvajsetih mesecih odmaknjenega življenja v Viškorši mi ni primanjalo, kar je potrebno za pošteno gmotno preživetje, niti v prvih dvanajstih mesecih, ko sem samo za zdravila potrosil tisoč lir dnevno.

Manjkalo mi je doslej nekaj drugega, kar se ne da nadoknaditi z denarjem; to manjka že leta tudi drugim, meni podobnim. "Človek ne živi samo od kruha." Problem zame ni bil in tudi danes ni ekonomske narave. Treba bi bilo rešiti drug problem in treba ga bo rešiti v duhu pravičnosti in v luči Naravnega in Božjega Zakona.

Ne zanikam, da bo tudi zame lahko prišel trenutek, ko bom moral stegniti roko v iskanju materialne miloščine; to se bo lahko zgodilo, ko bom izčrpal vsa poštena sredstva za prislužitev vsakdanjega kruha. Čeprav s težkim srcem bom našel pogum, da to storim, tudi če bo to novost v zgodovini moje družine in mojih prednikov, ki so se vedno preživljali s poštenim delom svojih rok in svojega uma. Moj oče, ki pri osemdesetih letih še vedno dela, je bil več kot 40 let zidar na tujem (v Avstriji, Nemčiji, Franciji, Švici). Če bom prisiljen, bom brez zardevanja iztegnil roko, da povprašam za pomoč

tistega, ki do mene nima drugih dolžnosti razen usmiljenja, ne da bi to pogojevalo mojo vest.

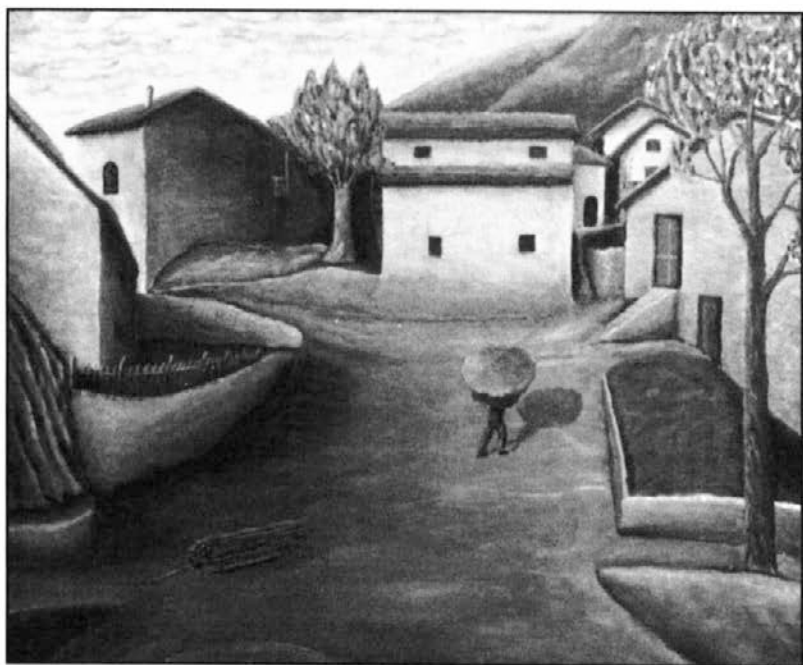
Vnovič se Vam zahvaljujem in Vam, ko Vas prosim oproščenja, izražam svoje spoštovanje.

Hlasta 1979

NAŠA BESEDA

Trinbov
Koledar

Oblica 1979

REZIJANSKA PRAVCA O ZLATI RIBICI

JANEZ DOLENC

Najprej za uvod nekaj besed o tem, kako je ta pravca prišla na Tolminsko. V vasi Osojane v Reziji sta v prejšnjem stoletju živela revna zakonca Marija in Štefan Clemente; imela sta hišico, kos zemlje in eno samo kravico. Zaradi revščine sta od velike noči do vahti vsako leto prišla na "Unejsko", Štefan je kot pravi Rezijan zlasti na Krasu brusil nože in škarje ter krpal kotličke, Marija pa je predla na preslico in pletla nogavice. Za kravico je tačas skrbel Marijin brat. Po letu 1866 pa ju nova oblast ni več pustila iz doline na sezonsko delo, zato sta pobegnili iz Rezije. Tedaj se je vrnil spet domov v Žabče pri Tolminu Kosmičev fant, ki je z nekim krošnjarjem ušel od doma, da bi se umaknil vojaščini, ki je tedaj v Avstriji trajala dolgih 8 let, in se 20 let skrival v Osojanih. Po vojni 1866 pa je cesar objavil amnestijo za vojne begunce in jim omogočil vrnitev domov. Pri Kosmičevih sta zakonca Clemente po potikanju v več krajih Tolminske končno našla streho. Njuna hči Ana se je tu celo poročila z vdovcem, ki je imel že štiri otroke iz prvega zakona; Ana mu je rodila še eno hčerko in sina in mlada umrla. Tudi ded Štefan je umrl in tako je za hčerko Ano skrbela babica

Marija. Obe sta živeli v revščini; ko je Ana v letu 1904/5 hodila v drugi razred tolminske osnovne šole, ji je babica pripovedovala rezijanske pravce tudi zato, da je pozabila na lakoto, saj ji ni imela z drugim postreči kot z nezabeljeno polento. Babica Marija je kmalu umrla, vnukinja Ana pa si je dobro zapomnila več rezijanskih pravc. Leta 1985 jih je pri svojih 88 letih zapisala v knjižnem jeziku (rezijanščine ni več znala) in jih poslala ravnateljici tolminske knjižnice Marti Filli. Ana se je preselila k hčeri v Podbrdo in tam nedavno umrla v visoki starosti.

Iz njenih zapisov objavljam pravco o zlati ribici, eno najlepših, ki nima samo pravljичnega čara, ampak nam daje tudi pomemben nauk za življenje, kako brezmejni pohlep lahko izniči vse, kar si je človek pridobil.

Na obali sinjega morja je stala mala kamnita hišica. V njej sta prebivala stari ribič in njegova žena. Ribič je ribaril in pletel košare, žena pa je nosila na prodaj ribe in košare. Vedno pa se je pritoževala, kako sta siromašna in kako to, da imajo tisti, ki ne delajo veliko, vsega zadosti. Ribič se je na vso moč trudil, a le malo uspeha dosegel.

Ko je nekega dne vrgel mrežo v morje, se je začudil: v mreži je bila ujeta zlata ribica. Mož jo gleda, a tudi ribica milo gleda moža in ga prosi, naj jo spusti nazaj v morje. Pravi mu: «Jaz sem kraljica tega morja; če uslišiš mojo prošnjo, ti izpolnim željo, za katero me boš prosil. Vem pa, da tvoja žena ni tako skromna kot ti.»

Ribič poprosi zlato ribico: «Izpustim te, če mi storiš dobroto: želim si lepo novo hišo in da bi jaz in moja žena bila spet bolj mlada in močna!» Ribica mu vse to obljubi, ribič jo izpusti, da se vesela vrne v svoje morsko kraljevstvo. Mož se vrne domov, in ko se z ženo zjutraj zbudita, sta v lepi novi hiši, oba mlada, lepa in močna.

Poslej hodi ribič kot prej ribarit in dan na dan ima obilen ulov. Žena nosi molče ribe prodajat kot prej. Nekega dne pride domov slabe volje; mož jo sprašuje, kaj ji ni pogodu, in ona pravi: «Želim si, da bi mi ne bilo treba okrog prodajat rib.» Nato nadleguje moža, da naj gre zlato ribico prosit, da bi kdo drug nosil ribe prodajat po vaseh.

Ribič res gre na obalo in kliče zlato ribico. Ko jo ugleda, jo poprosi, naj mu pomaga. Ta mu obljubi, in glej: ko se ribič vrne domov, najde tam mladeniča, ki mu pravi: «Gospodar, ali bi me vzeli za pomočnika? Vse bom storil, kar mi porečete.»

Odslej ženi ni bilo treba hoditi s košaro rib po vaseh. Nekaj časa so živeli v miru, ali žena je kmalu postala nezadovoljna in je spet poslala ribiča na obalo, naj prosi ribico, da bi jo naredila za gospo. Zlata ribica izpolni tudi to željo in pošlje ženi razkošne obleke in bogat nakit. Žena poslej ni nič več delala, samo lišpala se je in pomerjala svoje gosposke obleke, mož pa je moral kuhati in ji streči z dobrimi jedmi, saj je bila gospa.

Čas beži in tudi ribičeva žena se je sčasoma naveličala biti gospa. Spet priganja moža, da naj gre prosit zlato ribico, da bi tudi njo naredila za kraljico morja. Ubogi ribič pove ženino željo. Zlata ribica reče: «Te prošnje tvoji ženi ne morem izpolniti, ker je kraljica morja lahko samo ena.»

Mož gre domov in pove ženi, kaj je rekla zlata ribica. Ona se zelo razjezi na moža in na zlato ribico. Ko se ribič in njegova pohlepna žena drugo jutro prebudita, ni nikjer več lepe nove hiše, spet sta v stari bajti, pred katero stoji staro korito. Spet sta stara in revna tako kot prej.

Violina 1981

RADIJSKE IGRE

LUCIANO CHIABUDINI

Kot naslednik prejšnjih sodelavcev pri pripravi oddaj za Benečijo na Radiu Trst A je podpisani imel priložnost uživati še nepoznani, ampak zanimiv in dražljiv del špetakolna.

151

Prve mesečne oddaje z naslovom Okuole ognjišča - snopič pravc an muzike naših judi so trajale po petdeset minut od leta 1979 do 1982. Na pobudo dr. Filiberta Benedetiča, odgovorne-ga za slovenske oddaje pri Radiu Trst, se je mesečnik za Benečijo obogatil s sodelovanjem igralcev Beneškega gledališča in se spremenil v Beneški kabaret, na katerem so se predstavljali Bruna Chiuch, Graziella Tomasetig, Mario Bergnach, Romano Canalaz, bratra Michele an Luciano Qualizza ter podpisani, ki je pripravil tekste; oddaja je potekala leta 1982 in 1983.

Pod naslovom Nediški zvon, s tedensko kadenco, so se potem zvrstile druge skupine in sodelavci; oddaja traja in se ponavlja vsake leto od oktobra do junija.

Žal je zunaj teritorija Nadiških dolin zelo težko slišat Radio Trst A, posebno v Vidnu in okolici, kjer živi veliko Benečanov, ki bi radi poslušali glas svojih rojstnih vasi.

Ponujamo vam v branje skeč, ki sta ga recitirali 15.6.1983 pristni igralki Bruna Chiuch in Graziella Tomasetig.

152

Pred sedežem RAI v Vidnu. Od leve proti desni, zadaj: Mario Bergnach, Luciano Qualizza, Romano Canalaz, Adrijan Rustja, tehnik Merlino, vodja oddaje Igor Tuta, Michele Qualizza spredaj: Luciano Qualizza, Bruna Chiuch, Graziella Tomasetig in sin.

IRPEF

Radijski skeč

Osebe: Čelešta, Čežira.

Čas: Donašnji dan v adni naši vasi.

Čelešta: O, muoja draga Čežira, kuo te rada viden, se na videmo že an cajt! Stojiš dobro, ja, kanè Čežira.

Čežira: A, paš kuo iman stat, nu, muoja Čelešta...

Čelešta: Se na videmo že an cajt...

Čežira: A kuo se na videmo že an cajt, če sma se videle dave.

Čelešta: Al videš, al videš, kuo cajt spolieta: dave sma se vidle an me se zdi že takuo deleč...

Čežira: Nu nu, Čelešta, imaš nimar tuoje kvante ti, imaš vse cajte zamujat.

Čelešta: Paš ki z' adne cajte iman za zamujat! Ti na vieš, ki diela iman jest tu an dan.

Čežira: E, seviede, puno diela...: televizion, kanconete...

Čelešta: Ki z' an televizion, ki z' adne kanconete, pru tele zadnji miesac!

Čežira: Ka' si imiela tele zadnji miesac takuo posebnega, nu, povej me, Čelešta...

Čelešta: San imiela irpef...

Čežira: Ka' si imiela? Irpef?

Čelešta: Irpef ja, irpef, san nardila irpef. San šla du Čedad irpef runat. Ma, ka' me gledaš? Ka' na vieš, Čežira, kaj je irpef?

Čežira: Irpef? Irpef po! Al' čes, de na vien jest, ka' je irpef! Eh, že ki krat san ga nardila jest, irpef...

Čelešta: A ja? Si nardila an ti irpef, Čežira?

Čežira: A ben nu... ja... ne takuo pogostu ku ti, ben, ložimo... ne trikrat na lieto, takuo, za Veliko nuoč, za Božic...

Čelešta: Kuo, trikrat na lieto irpef? A ka me praveš, Čežira!

Čežira: Ben nu, ne dvakrat pa ja... na novo lieto an za binkost!

Čelešta: Ti Čežira runaš irpef za novo lieto! Ma ka' me praveš, Čežira! Al si čevdan! Za novo lieto morebit daš an akont...

Čežira: E ne ne, jest plačan vse tu an žlah, nečen puščat duge, tuk runan muojo irpef.

Čelešta: Ben, antada jo nardiš miesca maja irpef, a ja, ku vsi...

Čežira: Si fardajskova ja, Čelešta! Ben nu, te se na more skrit nič tebe. An krat ja, san jo nardila samuo an krat lietos, za Binkost, za Pentekošte... Če čes pru viedet, neman cajta an sudu za proč metat ku ti, ki hodeš runat irpef vsako saboto...

Čelešta: Ma Čežira, ki praveš...: Jest runan irpef vsako saboto... na stuoj me se stuort smejat (*se smeje*). Jest runan irpef vsako saboto! Ha ha ha... Oh, si pru fina muoja Čežira...

Čežira: O, le smejaj se, ja, le smejaj se. (*Čelesta se smeje*). Le smejaj se, ja, ku konj ja, le smejaj se. Al češ reč, de te niesen videla iti tarkaj krat v Čedad, al češ rec, de san sliepa?

Čelešta: Ma Čežira! Ma ki guoriš?! (*se le smeje*).

Čežira: Ma ja, ja, gresta ta za to ku uce... zatuo, ki lady Diana runa irpef, ale vse za njo ku uce. Ma ki ku uce: ku

kaštroni!

Čelešta: Ma Čezira...

Čezira: Ja, ja, ku uce; četa reč, de irpef van bo stala lepueo ku lady Diani. Al na videš, de lady Diana ima dug nuos, de runa irpef za pokrit nuos... Nji ji stoji lepueo, pa tebe stojo buojš, te se buj parmijerejo ricot ku irpef, te lieuš pokrijejo uha...

Čelešta: Ma Čezira, ustab se, ustab se... za vojo božo..

Čezira: Ja, ja, tiste lase ustran, ku strieha...

Čelešta: Ma Čezira, te prosen, za vojo božo, ustabi se, na stuoj tulit tu ruog. Ti na vieš, kaj je irpef!

Čezira: Jest na vien, ka' je irpef (*ofindjena*). A Buog te previd, al češ reč, de samuo ti prebieraš giornale di moda...

Čelešta: San jala, de na vieš...

Čezira: A duo j' jau, de na vien!

Čelešta: Nu ben, povej mi, ka' je.

Čezira: Ben nu, takuo ki si ti barkà, povej ti...

Čelešta: Irpef so taše, davke, ki se plačajo an krat v liete.

Čezira: (*ironično*) A ja? Irpef so taše? (*šigurna*) A ben ka' san jala jest? Al niesan jala, de san nardila irpef samuo an krat lietos?

Čelešta: ...an se nardi miesca maja...

Čezira: A ben, sa san jala, de san jo nardila za Svet Duh, za senjan...

Čelešta: Ben, al vieš pa, ki če reč irpef?

Čezira: Eh...!

Čelešta: Imposta...

Čezira: Pošta, pošta, ja...

Čelešta: ...reddito...

Čezira: ...dito, ja re-dito, kraju parst...

Čelešta: ...persone...

Čezira: ...paražone ja...

Čelešta: ...fische...

- Čežira: E ja, naša nona je imiela učasih fižike...
- Čelešta: Al si zastopila sa, ka' je irpef?: Imposta-reddito-perso-ne-fisiche...
- Čežira: Nu nu, ka se tarkaj hvaleš! Samuo zatuo, ki si nardila za vahte dol par parukier irpef, ku lady Diana, počesana alla irpef, ku lady Diana....
- Čelešta: *(ji prelome guorenje)* Čežira... te prosen, nu Čežira...
- Čežira: Prešerne, runata irpef... v Čedade...
- Čelešta: Nu, nu, pomeri se..., na stuoj se tarkaj zagrevat...
- Čežira: A, paš duo se zagrieva...
- Čelešta: Al vieš ki, Čežira, v saboto puojdema v Čedad, runat kupe irpef, dol h parukier...
- Čežira: O, takuo ja.
(zapojejo na posebno ujžo pjesmice "Naša Čelešta")

Grema pohajat
dol po Čedade,
poznamo targe,
stare kontrade,
vsako saboto,
naj snieg naj slana,
ku lady Diana
nardimo irpef,
ku lady Diana
nardimo irpef.

MODAR KOVAČ

ANTONIO QUALIZZA

Kar svet Petar, svet Pavel an Ježuš so hodil po sviete, so paršli do nega kovača.

«Biež - je jau Ježuš svetemu Petru - vpraši tistega kovača, če ti da amožno.» Petar je subit naredu, takuo ki mu je bluo kuaženo.

«Nieman ku samuo šest franku za kupit za jest, za tabak an za oje od lanterne, - je odgovoriu kovač - pa naj bo, viden de si pru potrieban, za naco pasan an brez svetlove!» An mu je dau dva franka.

«Sada biež pa ti», je Ježuš kuazu svetemu Pavlu.

«Duo s' pa ti?» ga je vprašu kovač.

«San an pekjar, te prosen, daj mi kiek vbuogime.»

Kovač je no malo pogonderju, pa vseglüh mu je luožu tu pest tista dva franka, ki so mu bli h nucu za kupit tabak.

Kar pa se je parkazu čja pred anj še te trecji, je no malo nervožasto poprašu: «Kaj pa donas! ka sta se puguoril?»

«Na tle, vzam tele zadnje dva franka. Ku san muoru bit vičkrat parsiljeno brez jest, naj bon še ankrat, pa za Božjo voljo!».

Tuole je bluo takuo všeč Gospuodu Bogu, de je pa on pošju nazaj svetega Petra h kovaču za ga poprašat, katere gnade bi

želeu imiet za lon.

Takuo k' je potuku gor na vrata, kovač se je naglo oglasil:
«Nazaj, nazaj, nieman nič vič!» kjer je mislu, de je paršu blizu
še drug pekjar.

«Bod par mieru - je zaueku svet Petar - san paršu nazaj za ti
šenkat niek.»

«Al vieš, duo je biu tist zadnji, ki je paršu po amožno? Tist je
bil Ježuš Krištuš, naš odrešenik! Povej, kere gnade tri češ imiet,
On ti jih bo dal.»

Kovač je no malo premislu, anta je odguoril: «Parvo: tek se
usedne gor na mojo kandrejo, bo muoru atu sediet, dokjer bon
ist teu; drugo: tek se spliez gor v mojo figo tu varte, ne bo sme
nazaj na tla brez mojega parpuščanja; trečjo: kadar jest bon
godu z ramoniko, vsak ima plesat brez se ustavit, dokjer jest na
ustavin moje godinje.»

Ježuš je podeliu kovaču glih tele tri gnade.

158

Pasale so lieta an lieta an starost, ki lovi vsakega človeka, je
rivala doteč an našega kovača.

An dan, tenčas, ki je pulento kuhu, je paršla smart za ga pobrat
an spravt čja na te sviet. Se je vas ustrašu, pa vsedno se je dal
kuražo. «Čast Bogu, de ste paršla, - je začeu - sa tele sviet mi se
je že parštufu. Sednite an moment čja na kandrejo, gren zaperjat
barako anta puojden za van».

Kar je vidu, de smart se je zapravo usednila, se je subit uarnu
nazaj an se je lepuo parloužu čja h ognju. «Ki dielaš sada?
Niemaš cajta za pulento kuhat!» - mu je smeje jala.

«Ben, če imate tako silo, pa biežte, saj vrata so odpartel!» «Ah,
takuo? Boš videu sada!» an se je zaunesla za gor vstat, pa je
bluo vse zastonj: je bila parkolana čja h kandrej.

An je začela srepuo arjut, cabat an preklinjat, de naj jo na
naglin rieše. Pa kovač je le mierno an brez skarbi pulento konču
kuhat jo skidu gor na dasko, se parloužu čja h mizi an začeu
počas jest s takin guštan, de je Buog biu veseu.

Smart se je muorla podat an ga je začela lepua prosit:

«Pusti me iti, ne priden mai vič tle tode an stuo liet, če češ še živiet!»

«Dobro, dobro. Če s' mi zlagala an če se še ankrat parkažeš, boš te prekletih, takih de me boš za nimar puobnela. Sada let spried mojih oči!» an smart je šla ku striela čez prag.

Kovač je puno, puno liet živeu brez skarbi an v mieru.

Gor na t'kaj liet, smart, ki se je bla pozabila, na kar se ji je bluo zgodilo, je paršla nazaj h kovaču.

Ga je kliknila zuna hiše... «Oh, zdravo botra! Saj pru, de ste paršla, - je on preguoril - na telin svietu nie ku slavo. Počakite an minut, zaklenen hišo an puojden, kamar bote tiela.»

Pried ku je naredu no štopienjo, smart se je na glas začudvala: «Kake lepe fige imate tan v varte. Al mi bi dau adno?»

«Bi van dau še vse, pa se na morem spliezt gu drieru, me koliena bole.»

«Pa jest se spliezen!» - je jala smart.

«Ničku nardite!» - ji je odguoriu.

Vse je šlo rauno takuo, ki se je čaku kovač.

Smart se je lepua najedla fig, an kar je bila sita, je tiela na tla skočnit. Pa nie mogla. Samuo tekrat je zastopila, de jo je kovač še ankrat nabrisu. Začela je uekat, pa on jo nie pobadu.

Gu tistin drieru je muorla ostat obiešena ku strašilo puno an puno dni. Na zadnjo kovač, ki se jo je naveliču čut uekat, se je pustu prepričat an jo je pustu proč iti, kar mu je zagotovila, de na bo paršla njega žive dni vič po anj.

Pasalo je še puno an puno liet, pa an dan kovač je ču spet tuč na vrata.

«Duo je ob teli ur?» - je poprašu. «San ist.»

«Ah, ja, vi! - je jau kovač, ki tu glasu je zapoznu zluodja - ka čete?»

«Čen, de greš za mano!» - mu je odguoriu.

«Ben nu, sa gren. Biežte gu drieru jest kako dobro figo, tenčas ki

se parpravin, al pa odpočite se tle na kandreji.»

«Muoj puob, vied, de jest niesan smart. Poznan toje učilo!»

«Ben nu, pa pujmo, na ime Kristuša. Čakte, pa nesen vseglah za sabo ramoniko, ki je bla že od mojega rancega oči. Včasih san tud jest godu z njo.»

Kovač je šu po ramoniko an grede, ki se je vraču, je začeu gost na nji. Kar zluodij je ču telo muziko, je začeu takuo hitro plesat, de se nie mu na nobedno vižo ustavn. Plesu je čja, san, gor, dol an se je zvižu ku tarta. V takih je biu glih on, ki tu pakle nie nič družega dielu, ku obračat tu ognju te pogubljene! Začeu je jokati ku pas. Na zadnjo, kar je biu vas omočen an zmaltran ku cunja, ga je kovač riešu.

Zluodij je leteu proč an grede je arju: «Si slaviš ku obedan od paklenskih zluodju, na hod za mano, te nečemo tan v naši hiš!»

Pru tiste se je kovač čaku.

Kar pa je paršu tu take lieta, de nie mu vič ne napri ne nazaj, se je pobrau gor pred nebeške vrata. Svet Petar je glih t'kaj odparu vrata, de kovač je mu pogledat, kuo so narete nebesa. Pa naglo je vargu notar njega klabuk an se je usednu gor na anj.

«Biež uon, biež uon!» je kuazavu svet Petar, pa kovač je tardiu:

«Ne, na gren uon, san tan na mojin!»

An šele atu sedi.

SI IMIELA RAŽON, CECILIA... TE ZAHVAL TOJA TETÀ

MICHELINA BLASUTIG

Je bluo lietos poliete, no nediejo popudan, kar Rina mi je jala:
«Čemo iti v Tapoluove marionete gledat? Pejemo an Cecilio za
nam». «Tapoluove je vas moje none Silvie», mi je jala Cecilia,
«Boš vidla, tetà Michelina, kuo je lepuo at gore!»

161

Gor na tuole kuo san mogla se branit an reč, de ne?

Smo se pobrale, smo šle mez Rečansko dolino!

Pot je bla duga an starma, pa čast Bogu brez velike fadije smo
se znajdle at pod tisto vasjo.

Jest za parvi krat san se ušafala at, san gledala vas at za krajan
gor pruot. Tiste hiše, ki kupe kupe se tišče, so mi se zdiele uči-
ce, an turam gor mimo, buj vesoko, pa njih pastier!

Glih takuo ku Silone nam preženta Fontamaro!

Tale je bla moja impresion!

Ankrat gu vasi smo čule uekat, guorit, pa težkuo nam je bluo
ušafat tist duor, kjer so ble marionete, an judi. Mi tri smo se ble
zgbibile; miez tistih landronah smo se fulile, smo letale napri an
nazaj, gor an dol; smo tapatale po štengah; smo šle tud uoz vasi,
če pruot sanožetan. Smo muorle vprašat, kode iti, sa nan se je
tielo an smejat: sa niesmo ble tan v Milane.

Pa vse tuole mene me je veselilo, mi je bluo vseč, zaki gride nagudno san gledala tole vas takuo drugač, takuo ku ankrat.

Tiste kamanjove hiše, tiste njih majhane vrataca, tiste jamce za okanca, tiste štenge šele take, kamani tu tla zabiti, travica, ki miez njih raste, kokolat na mest cimenta.

Opucane, pomedene poti. San bla atu vesela miez puno veselih judi!

Tu roki vsi smo miel no "mapo", ki nam je pomala ušafat tiste piče, tiste klančice, tiste kleti, tuk artist so parpravli puno čudnih reči. San kukala če an san, vprašala, se informala. San bla nimar buj vesela bit atu... san že misnila, kako je moglo bit ankrat, kar gu teli vasi je bluo puno judi, na puno lohni ku tisto nediejo popudan.

Ku po moji navad takole san "videla" tist sviet od Ankrat.

Skuoze tiste okanca, ta za tendincah, čarnih od kadiža, san videla stare ženice od zuna kukat. Nune s facuolmi gu glavi, šele mlade, pa že stare po te parvin porodu. San provala kajšne vrataca odpriet, san vidla majhane an velike, čarne hiše, skale za pod!

Cecilia mi je jala: «Tle je živiela moja bisnona!»

An notar san videla ognjišče, an lonac ta na ognju, pun kuhnje! Ta za kotan so ble none, ki so grah kozlale, kompierje lupile. San uagala mislit izbe, gorke pozime, puno otruok mučat an sediet ta na klop, te buj mali ta na podu se sukat al pa tu "girele" brusit, joče!

Tan uone san gledala tiste štenge, skale dno gor na dni, za iti gor na varh; majhane an šele lesene paiuole.

Pred hlievam mi je parielo čut može, so se kvantal go mez grunt, go mez krave an druge njih žvine. San videla an hram, lohni ankrat je biu an skedinj pun lišča; san videla puno otruok po vasi, so letal brez se ustavt, norčinal, vekal tant za ustrašt tud kakuoše, mačke an pise: tud oni so napunli vas an ji dal življenje.

Vsak je meu puno za dielat tekrat; vsi so skarbiel naglo za dielan... naglo hodil gor in dol ku tisti, ki smo bli atu tist popudan - ma mi samuo za se tolit, za kuriožat!

Romilda nas je pejala če pruo Ronku. Romilda je gledala dat no špiegacion, gor na kar je bluo obiešeno atu v Ronku.

Natural de vsak, ona jala, muore dat dno interpretacion po sojin. Pa nie bluo lahko zastopit! Romilda an Rina so kupe hodile, guorile, vsak an tarkaj so se pa vstavle; jest san bla atu an ne; zaki s pametjo san šla le po moji pot.

San čula te rance at v ronke se vprašat, ka so dielal atu tisti kucilni, tiste koutre obješene gor na zeliezne niti, ustavjeni s ščipkam... Je jau niešan: kamu diet take "strašila" za tice zagnat, če nie nič vsadjeno! An skor vse zapuščeno! - Tud tiste biele arjuhe, ki dielajo atu? Ne takuo smo "bresane" runal mi ankrat... Antadà sada nie še cajt za tiče lovit!

Ja ben, brez obednega zažmagat naš buogi te ranci takuo so bli prebral tista "diela". (Na zamierta mi, če za nje san tarkaj napi-sala). San bla tiela Romildo kiek vprašat, san gledala nje atencion pruo mene obarnit, pa me nie zastopila, je z Rino guorila... ma nie bluo obedne čude, lohni me je vidla no malo zbuljeno... duo vie... zaki jest san že tenčas pisala, tu glavi, vse tuole.

Potle smo šle nazaj če v vas, tan v vasi smo se ustavle ta pred dno kletjo, nas je bluo na puno, mi smo sednile, tuk smo mogle, atu je biu an kajšan čok za stolič. Ta pod vinjiko smo jedli kompierje an "maltagliate", ki Massimo je cvaru, zlo zlo dobri!

Venč part judi so Coca Colo pil, pa...

An nunac s klabukan gor na glavi, v čarnin obliečen... ma ki samuo jest san vidla mi jau: «ká boš glojnicu pila, na vidiš nje koluor an nje škjumo, na bod norica... Bod popunoma naša, popij an taj noštrana!» Takuo san nardila! San ga bla tiela vprašat, kar Romilda, lohni, mi je bla mogla poviedat, ma tel nunac je biu samuo tu moji pamet. Pa čeglih san viedla, de mi

nie mu pomat, san mu jala: Ste poznu Pino - Miljuna an Antonietto? Tisto Pino, ki du Savodnjo se je oženila, Gušto se je klicu nje mož? An Miljuna, nje bratra tud on du Savodnji oženjen? Scuoch je biu njih priimak! Pokazajtemi, kje so se rodil, kare je njih hiša...

Mi je parielo skor videt Pino majhano, letat veselo okuole nas at v nje vasi!

Kar smo se varnile damu, smo se ustavle pred tistim velicim Kristuše gor na Križe.

Smo se ustavle tud do na Seucah do par Lidji. Lidja nan je pokazala nje lepo an konfortevol hišo, puno rož okuole nje, an liep vart, sanožet, vse čedno an parložno.

Tan uone je dišalo po lavandi, jih je bluo an dug garim, sa nan je šenkala vsaki an pušjac za nest damu.

Lidja grede, ki nam je kazala, je pravla vse nje življenje, vso nje fadijo an nje tarpljenje...

Ankrat doma san misnila na tist popudan!

Moja pamet je bla no malo zmiešana, sama s sabo san se vprašala!

Kako je bluo - Kako je!

Kaki so bli - Kaki smo!

Ka smo tiel - Ki čemo?

San sednila če pred mojo te staro hišo, san jo gledala, je šele ku ankrat, ma prazna, od kar je biu potres!

Mi se je sarce stisnilo. Takuo san začela tesnuo misnit na naše te stare hiša. Naše kučine so ble an sam prestor za se kupe ušafat: za jest, molit an dielat...

- Kar panogle, tu piče kučine, po vičerji smo čužil, kite pledli, za drug dan jih obiest gor na paju, za sierak naglo usušit an miet moko an pulento za cajt. Pajuoli so armeniel vsierod, se jih je vidlo ta z dne vasi do te druge.

- Kar grah tu kučin, smo kozlal an tu kučin kuhal tu rinkone prasetan: kozle, merne an te slave kompierje.
 - Kar se je prase ubilo kučine so ratale bečerije, misnin tist duh, šele vidin ta na miz salame, mužete, klobasice an cieu kos špeha, ki drug dan se je neslo sušit gor na solar.
 - Kar kajšna čiča se je imiela ženit, tu kučin smo vuno skubli za materaše ji zašit, napravt za doto!
 - Tu kučin vidin naše fugolarje, naše velike nape, smo se griel, jedli, šival an pledli ta za kotan, venč part po vičerji ta pod dno šibko lučico.
 - Oginj nie manku, darva so ble ta pod fugolarjan, pa vrata smo daržal skoz nimar parparte, če ne se je kadilo.
 - Misnin tiste vrata pu zaparte, dol za krajan; odpart te drug kos gor na varh, ku an škuret!
 - Ta za kotan mi čičice smo se učile plest, pried duge pledenke za se navast, sparvič šaroke potlè nimar buj uozke, zaki smo zgubjal punte gride: un dritto, un rovescio... gor na glavo, če smo vičkrat zgrešile.
 - Ta za kotan, takuo ki se je moglo, smo pisal, študial an prebie-ral. None so nan pravce pravle, te male ta naruoč zibale.
 - Kučine so ble velike, duge mize tu sretu, na gratula obiešena gu zide, tuk tont, tače, škudiele an cikere so se nimar vidle.
 - Posoda luminova an ramanova je bla obiešena okuole šeglarja, dva cendierja nimar puna vode, an korac za potriebo.
- An šeglot ta pod šeglarjan za te umazano vodo lovit, za jo vrieč če uon, pried ku šeglot se je zapunu.
- Rinkoni za žvinan kuhat, kotli za pulento so bli do na skalovin podè blizu šeglarja, čarni ku bote.
 - An majhan kalderin za jičmenu kafè skuhat je biu nimar blizu ognja - čarin tud on, ku na botca.
 - Ne vsi so miel izbe, an foran za domači kruh peč! Pa družine so se parpomale. Mi druz, ki niesmo miel foran, smo hodil čeh Gomatovin peč kruh, kar ušenično moko smo imiel! Kar foran

počas počas se je pohladu, naše mame so nas nabasale gor na varh, tuole se je gajalo v zimi, kar je biu mraz!

- Kajšno veseje je bluo tu nas; če je peklo no malo, so nam kladli jope al pa žakje če pod rit.

- Roža Gomatova za tele parložnosti nan je župo z batudo an z burjan skuhala, smo bli vsi invitani. Mi otroc gor na forne smo jedli okuole kotlè, vsi kupe, vsak je meu zasanjan njega kos tu kotlu.

- Kuo smo stargal tisto skorčico du koncu, smo očedli nimar lepuo kotu...

Intant ki san bla atu pred mojo staro hišo, se je nardila nuoč, je bluo cajt jo finit misnit na stare hiše... an vi? Misnita, de san šla "fuori tema"? Ne, nie takuo, Tapoluove tista vas, tuk gor na dni bieli arjuh, at v Ronke, je bluo napisano... *E IL MARE*... mi je šenkala kiek, ki san bla zgubila... Kiek, ki san zastopila... Tista vas takuo drugač mi je pokazala gušt, kušt an modruost. Ona varje dno veliko bogatijo tu naši zemji. Te zahvalin, Tapoluove, za kar tisto nediejo at san pobrala.

Si imiela ražon, Cecilia!

POEZIJE

ANDREINA TRUSGNACH

DOK BO, BO

167

San ulegnjena go na klopi,
luht se začne jokati.
Okuole puoje zeleni,
an tič me gleda taz dreva.
Pisic mi lizajo roko...
‘no sonce martvò,
jutre morebit ustane nazaj.
Dok bo, bo.
An ist, ist bon znala živiet?

NIE ZADOST

Človek hode po sviete,
dok na vide kiek, ki želi,
an takuo začne letat.

Let,
let ti, ki imaš še kiek za ujet;
let,
let ti, ki imaš še kajšnega, ki te čaka doma!

An ist
včasih lietan,
morebit za živiet samuo do jutre,
pa potlè se ustaven
an na vien vič, kan iti:

Spomini so vsak dan buj važni, za me;
bi tiela znat
gledat samuo na donišnji dan,
pa pogostu se obracjan odzad.

Odzad:
kier vse je že od dugo cajta končano...

Pa ti let!

Let napri
ti, ki se čakaš še kiek od življenja,
ne se ustavi,
liet napri,
pa zmisli se, de za utec
nie zadost znat letat mocnuo!

UŠAFI ME NAZAJ

Ušafi me, veseje, ušafi me nazaj.
Niesan pa takuo deleč od tebe:
je samuo, de san genjala že od puno cajta sanjat.
Sanji plujejo vesoko ku lastovce,
pa potlè padejo na tla
an ku snieg se arzstajejo.
Ostane od njih nič vic
ku na minena an tiha sapa.

169

ŽE DONAS IMAN VSE

Kajšankrat študieran,
de mislen nimar previc na včera:
na kar se na varne nazaj;
al pa mislen na jutre:
na kar se troštan, de bo,
an malokrat se zmisen, de živin donas
an de glih donas iman,
kar včera san se troštala,
de donas že iman,
kar se troštan, de bon imiela jutre!

GARMAK

Po vasi nie vic obednega,
grede ki gu luhtu 'na zvezda umiera.

Luč te velika na sveti: sa,
morebit, je buojš na videt!
Korito teče njega suze
an ist z njin.
Antà potlè, pozime,
luči od hiš
parjo zvezde gu luhtu...

PRIDEJO PONOC

170

Te cjejo stuort umriet,
Benečija, san zastopila.
Mislejo, de na ušafajo obednega zbujenegà,
kar pridejo ponoc, ku tatje,
pa mi bomo pokoncu an vsi kupe,
na sred vasi,
zapijemo na moc tiste piesmi,
ki so nas učil te star.

Bomo piel, an oni pridejo s škarjan
za nan odriezat jizik,
pa piesmi bojo že gu luhtu,
vesokè vesokè,
zbudjo vse judi na sviete,
usi jih bojo čul an za tiste
na bojo mogle vič umriet.

ZIMA

Sonce pada ta za briegan
an pusti gu luhtu samuo an kos ardecjega,
tu mene veseje pusti prestor žalosti.
Vietar gibje perja od drevju
an nese proč reči te slave, ki so tu mene.

Snieg pada z luhta.
Takuo se zmisen,
de je še kiek čednega na sviete.

Tic, ki tu mraze gleda 'no marvo kruha,
mi prave, de za živiet se muormo nimar borit.

171

More bit zauoj tega mi je ušec zima:
mi store zastopit

Puno.

ŽIVJET TLE

Ciemò bit živi ku buskalce poliete,
ciemò sanjat ku zimske noči,
bit močni ku vieter, ki trese sviet,
dobri ku kruh gorak an
piet v polietnih vičernih
za stuort zastopit, de smo ki,
de smo judje tud mi
de smo živi an ku vsi nečemo umriet,
de ciemo zastopit reči,
ki so okuole nas
brez samuo želiet an čakat,
de druž bojo študieral za nas,
za de kupe bomo znal živjet
sada an za nimar.

SREČANJA OD BLIZU

FRANCO FORNASARO

Mislil sem, da dremam v svoji dnevni sobi, zavit v odejo, in mislil sem, da se od časa do časa prebudim in pogledam na uro: 14.00, 14.20, 14.50...

173

Bil je čas popoldanske dremavosti, ki je od vedno označeval moje dneve, že od otroštva, in ki je zdaj, na starost, postal prava obsedenost, prvinska nuja, nepogrešljiva vzmet za vztrajanje.

Osemdeset, devetdeset... v tistem trenutku se nisem spominjal, koliko sem star. Prišle so mi na misel dedove besede: "*Ja sam stari*", za njimi pa vzklik, ki ga nisem čul že dolgo, "*Buog loni*." Od koga sem se ga naučil? O ja, od mons. Cracine, v prejšnjem stoletju, tam enkrat v osemdesetih letih, ko sva se po naključju spoznala v Čedadu in sem bil še v cvetu moči in prevzet z delom.

Saj res, ne po naključju! Bolj zaradi obojestranske radovednosti in nekaterih skupnih, kraških korenin, in pa zaradi njegove fiziološke potrebe, "čudodelnega" čaja, ki naj bi mu ga pripravil.

Zdaj je nenadoma sedel pred mano, materializiral se je skupaj z drugim starejšim duhovnikom, ki ga sam nikoli nisem osebno

poznal, a sem se njegovih potez spominjal, ker sem ga videl na fotografiji, na lepaku ali kje drugje. Nobenega dvoma ni bilo: bil je mons. Trinko! Bajni, nedosegljivi, veliki učitelj Nadiških dolin.

Kaj reči? Nisem se mogel prepričati, da sta res v moji družbi, prav onadva, "starodavna" glasnika, protagonista dobljenih in izgubljenih bitk v svetu, ki je skorajda izginil, se uničil in utočil.

Zdaj, leta 2030, v Nadiških dolinah ni bilo več avtohtonega prebivalstva. Tisti maloštevilni, ki so dosegli mojo častljivo starost, niso pomenili več ničesar, ozemlje so naselile druge etnije, druge družine, z drugačnim govorom in narečjem: kulturni etnocid, prefinjen in nekrvav, a zato nič manj mrzek.

Po slovensko je ostajalo le nekaj krajevnih imen, ostajalo je slepilo nekaterih ledinskih imen: tudi Nadiške doline so bile del *globalne vasi Evropa*, pravzaprav del makroregije *Vzhodni svet*, ki je, kot vedno, veljala manj kot druga makroregija, imenovana *Zahodni svet*, bogatejša in gospodarsko naprednejša, saj si je prilastila že številne trgovske in politične postojanke v mnogih krajih galaksije.

Vse te novice sem razlagal svojima gostoma, ki sta me nejeverno gledala in ki sta me kar naprej spraševala o svoji zemlji in o njenem življenju: koliko vasi je še bilo? je bilo dovolj župnikov in kuratov ter predvsem otrok, ki naj bi jih učili slovenskega katekizma? je škof še vedno prihajal za birme? in tista drobna izkazavanja vernosti, nekoč tako značilna, kot na primer priprošnje procesije, so še živele?

Jugoslavija... je bila še komunistična?

In še veliko, veliko drugih vprašanj.

Skušal sem odgovarjati preprosto in pošteno, čeprav sem bil prepričan, da je to, o čemer govorim, skoraj prazgodovina.

Kako? Seveda!

Vasi v Nadiških dolinah so bile že dolgo (kakor povsod v

Vzhodnem svetu) označene z angleškimi imeni oziroma po ameriški *slengovski* navadi kar s kraticami, da ni bilo izgube časa (*SNP, GR, OC* itd), duhovnikov ni bilo več in cerkve so bile vključene v informatško mrežo, v sistem *post-unix*: ko si vtaknil novc, so se vrata odprla, zadonela je glasba in elektronski koledar ti je na ekranu predlagal primerne molitve, tudi evharistija se je delila kar tehnološko.

Po slovensko se ni več pravilo ničesar, ker se je to zdelo nekoristno; govorce so se pretakale telematsko, skozi *internet* in po svetlobnih vodnikih, in *input* je bil povsod več ali manj isti, vse od Ognjene zemlje do Oneškega jezera, od Papuazije do Erbeča.

Škof (pravzaprav škofovski *pool*) je imel sedež v Strasburgu in je najpomembnejša navodila pošiljal po *faksu*, ki je postal že tako zapleteno sredstvo, da je zahteval novo kategorijo delavcev, to so bili takojmenovani faksisti. Ta tehnika je bila edino uradno sredstvo sporočanja.

In komunisti?

Postali so skorajda predmet kulta, saj so se mnogi med njimi (post-kato-komunisti) ob koncu svoje poti spreobrnili k družbeno in svobodnjaško obarvanemu krščanstvu ter prevzeli vlogo novih braniteljev vere. Včasih se je celo bralo, da so tega ali onega preganjali in marsikje na svetu so jih, tako kot v delu Fahrenheit 453 (to je knjiga/film iz prejšnjega stoletja, ki prikazuje lov na knjige, ki so jih potem zažigali), tudi pobijali.

Svet je bil globoko spremenjen: vse se je gibalo in urejalo v funkciji najrazvitejše tehnologije in to v vseh sektorjih; kdor je imel v rokah vajeti, je bil absolutni, nesporni gospodar, *veliki starec*.

Ubogi mons. Cracina, ki je pred več kot stopetdesetimi leti odpiral pogled na slovensko zgodovino, tako velik v svoji erudiciji in v svoji zgodovinarski in sploh strokovni metodologiji in tako malo poznan, v svojem življenju celo zasmehovan in

zaničevan! Ubogi mons. Trinko, ki je tkal svilene vezi in skušal ovrednotiti vse kulturne, etnografske in verske aspekte Nadiških dolin!

Ubogi tudi jaz, ki star in utrujen nisem več mogel razumeti sveta, v katerem sem živel!

Fantazije, blodnje, sanje... Morda ja! Ob 15.30 me je zvonec spet priklical v resničnost. Pritisnil sem na stikalo, ki sem ga imel obešenega okrog vratu, in kot vsak dan je k meni prihitela nejevoljna in godrnjava bolničarka.

“Spati takoj po jedi ni dobro!”

Tako mi je rekla v svoji nerazumljivi, sodobni, kovinski govoriči, v tistem domu, kjer smo počivali nekoristni ljudje...

KRATKE S HOSTNEGA

GIUSEPPE FLOREANCIG - KOKOC

STRAŠILO

Hostne stoji na sred doline, na breščicu, ki se kliče Svet Matija, zak na varhu stoji cierku telega svečenika. Vas, ki je lepuo položena na soncu, je sestavljena s treh koncu, ki se kličejo: Županstvo, Miesto an Kavalat.

An puob taz Županstva je hodu v vas h adnì čeči taz Miesta.

Ankrat dva puoba taz Miesta so mu napravili "truk" za ga ustrašt.

Parpravili so an suh beku hlod, ki je bil tarhlinast. Zdielo se je, da je pru an človek. Vsi vedo, da tarhlina ponoč se blišči.

So nastavili tole strašilo na sred tamne poti, ki parti Županstvo od Miesta.

Muhor, takuo se je klicu puob, je šu zvičér ku ponavad brez skarbi v vas. Kar je zagledu sred poti telo bliskotò z velan na glavi, je začel močnuo tec an prosu na pomuoč.

Vse tuole je čula Mica, ki je znala guorit s te martvimi, z dušican brez pokoja. Se nie pru nič bala an ga je začela spraševat: «Kaj je zapustu Buog na zadnji večerji?»

Viedla je, da dušice brez pokoja muorajo odguorit «Mier», pa

tela dušica ji nie odguorila.

Zatuo se je močnuo ustrašla antà je uteklà an ona.

Judje so šli klicat na pomuoč mežnarja cierkvice Svetega Matija, ki je biu adan od Luščakovih, ki je znu piet Konfiteor. Vsi judje iz Županstva so šli z mežnarjem ta spried na precesjo pruoť prestoru, kjer je bluo tole strašilo.

Mežnar, kar je paršu pru blizu njega, grede ki je molu napri, ga je parjeu z rokam antà subit potle se je začel močnuo režat an je jau: «Kuo sta šleutasti, se bojta an par bek!»

KATINA AN SIMON

Katina je jala možu Simonu: «Sada imamo zadost sudu za kupit dno kravo, jutre biež v Čedad jo kupavat!»

178 Simon je šu v Čedad kupavat kravo, pa je parpeju damu nega muša, ki nie biu skopjen. Paršu je pozno damu gor na muše.

Katina ga je vprašala, ali je kupu kravo. «Ja, - je odguoriu Simon - biež žihar hitro tu štalo jo muzt, zak ima sise pru pune mljeka!»

Katina je tiela paržgat lumin za iti muzt, pa mož ji je jau, de nie trieba, saj krava je takuo barka, da se ji na še gane, kar jo bo muzla. Katina je šla brez skarbi muzt, saj tekrat so muzli vsi brez luči. Šla je tu štalo, diela suoj stolic pod "kravo" an začela muzt. Muš pa, kar ga je začela tipat, ji je dal tako cabado, de je vargu v luht stolic, škaf an še njo.

Kajšan kreg je biu tisto vičer, kar je paršla na tuo, de nie bla krava, de je biu muš; an so se kregal na duzin.

Simon se je naveliču telega kreganja antà an par dni potlè se je pobrau na harbatu njega muša an je šu proč taz hiše; an če je še žiu, lohni je šele ta na njin, ker se nie vič varnu damu.

An Katina? Katina je ostala brez sudu, brez krave, brez muša an.... brez moža!

KONFINI

V Hostnem je živeu an mož, ki celo njega življenje je prekladu konfine na njega zemji v škodo družih. Telo navado jo je peju napri do smarti.

Kar je umaru, je paršu pred Boga, ki ga je obsodiu, da muora spet iti klast na pravo miesto tiste konfine, ki je prekladu celo življenje.

Takuo, vsako nuoč se je čulo strašno uekat po hostieh, sano-žetah an njivah: «Kan ga denen? Kan ga denen?»

Vsi so se strašno bal se parbližat.

No vičer pa je pasu atu mimo an pijanac an kar je ču vekat «Kan ga denen, kan ga denen» je jau: «Fardaman norac! Kjer si ga vzeu, atu deni ga!»

Ču se je odguorit: «Sarčna hvala ti, hvala tebe sada san riešen! An ti boš riešen, kadar pride toja zadnja ura!»

179

ŠTIEFAN

Tu Hostnem je živel an pridan puob, ki se je klicu Štiefan. Puno krat se mu je zgodilo, de je vidavu al pa srečavu duhe po pot.

Ankrat, kar je parhaju damu s Peterniela, ga je pru zastrašlo.

Kaj se je zgodilo? Paršu je na križišče, kjer se partijo dvie poti.

Po te gorenji, ki je pejala buj vesoko, se je šlo par nogah; po te dolenji, ki je pejala buj nizko po klancu, se je vozilo krave napajat dol h rieki.

Štiefan je hodu po te gorenji poti, kar na žlah je zagledu dol na te dolenji, glih ta pod njin, dnege velikega moža, ki je biu takuo vesok, da je bil navriedič njega.

Hiteu je napri, pa tel mož je biu saldu za njim an saldu buj vesok. Od strahu je začeu letat, letat... Velik mož je biu saldu z njim v par!

Preteku ga je, glih kjer se tele dvie poti srečajo.

Štiefan še buj ustrašen, še buj je leteu napri brez pogledat nazaj. Paršu je do parve hiše od vasi an kumi je rivu poviedat, da ga je lovil mož, velik ku hudič s klabukan ku ostja, ki je leteu ku sajeta...

Od tekrat Štiefan v zahvalo, da se je riešu, je hodu vsako vičer zuonit Avemarijo gor h cierkvici Svetega Matija.

An 'dno vičer ga je spet niek čudnega čakalo...

Kar je zuoniu Avemarijo, zunaj, tan na vratah je vidavu an gou lahat, ki se je pokazavu, pa se je skrivu... An tuole se je ponovilo vsak krat, ki je uon pogledu...

Parjeu ga je tajšan strah, de je pustu zuoni, cierku odparto, an buos je začeu letat dol po stazi pruoť vasi. Leteu an leteu, pa staza je bla puna grič.

Vas prestrašen an spraskan je parleteu dol h njega sestri an vso vičer so mu vliekli uon s peti tarne od griče.

An le puno takih se mu je gajalo, an šele kar je biu star, je zastopu ka so bili teli strahuovi.

A vesta, ka so bli?

Njega sienca!

POŽAR NA ŽUPANSTVU

Bluo je okoli 1870. lieta. Tekrat hiše so imiele striehe pokrite s slamo.

Bla je nuoč Marije Rožarja, kar an mož taz Seuca, ki je šu ponoč par nogah pruoť Tarbju za iti na romanje na Sveto Goro, takuo ki je bluo v navadi hodit par starih cajtih do 2. ujske zadnjo nediejo šetemberja, je vidu, kuo je ratalo, de Županstvo je zagorielo.

Tisto vičer se je biu vzdignu močan vietar "taz Beuščar".

Vidu je človeka iti skuoze vas z 'no faglo, ki je bla nareta uoz lieskovega hloda, velika no metro an pu. Nucal so jo za dielat luč, kar so imiel potrebo.

Tel človek je biu paržgau faglo za se preluožt z adnin hišnin, ki je kuhu japno tan v farnažji. Takrat vso japno, ki se je nucalo, so ga kuhal tu naših hostieh.

Zad za telo faglo je vidu pried an majhan oginj, ki je ratu zavoj vietra saldu buj močan, an takuo, že priet ku je pasu ta za Human, je vidu, de oginj je biu parieu cielo Županstvo. Judje nieso mogli nič pruot ognju, takuo jim nie ostalo nič družega ku zbrat an rešit na hitro, tiste ki so mogli. Škoda bi bla še buj velika, če žvina nie bla šele na paši. Paršla je hitro zima, bedan jin nie pomau, zatuo so jo muorli preživiet po tistih kazonah, ki so bli ostal pokoncu.

Kar je paršla pomlad, so začel nazaj gradit hiše, ki so jih telekrat zazidal.

Tu Hostnem, v kraju Podhostne, je na hiša na samin, tan an emigrant, ki je hodu dielat po sviete po farnažah, je začel kuhat korcè an planete, s katerim so ljudje pokrili njih nove hiše, an od družih kraju so hodil atu po nje.

Gor na vse tuole pa puno puno liet je bluo trieba za diet vse nazaj na mest, takuo ki gre.

BIRIC

Kar so Nadiške doline ble pod Avstrijo, za iti h vojakan nieso pošijal kartoline, ma vsak kamun je zbrau 3-4 judi, ki so jih klical "biric"; ti so deštinal, dost puobu je bluo trieba zbrat an pejat cju Špietar an jih dat tu pest Avstrijcem.

Malo od njih se je spet varnilo damu. Pravli so, de adan mož s Hostnega se je varnu damu šele po dvanajst liet.

An mož taz Hostnega nie teu oženit tisto čečo, ki so mu jo bli

zbral. Oženu je tisto, ki mu je bla všeč.

Tekrat so ga začel lovit, jal so mu: «Si oženu tisto, ki si teu, ma jo na boš giuoldu!» On je rivu uteč, pa oni so merkal, kada pride ponoč gledat njega mlado ženo.

Čakal so ga an čakal. Puno dni je bluo pasalo an mož je mislu, de ga na lovjo vič, an je paršu gledat ženo.

Biric so poklical na pomuoč druge ljudje an z družih vasi an so ga ujel an pejal cju Špietar. Mlada žena je ostala sama an ga je čakala an čakala.

Pasalo je osan liet. An tekrat tel puob je z njega bataljonan paršu du Vidan, kjer so se ustavli no nuoč, an je rivu uteč. An je šu damu, kjer ga je čakala zvesta žena. Bedan vič nie paršu nazaj po anj.

Drugi krat se je zgodilo niek tajšnega gor na Liesah.

Deštinal so bli za vojsko nega mladenča Kocajnarjove družine an so ga tiel ujet. An dan tel puob je kopu zemjo tan, kjer je sada nou britof, ki so ga potle arzšeril.

Tekrat nie bluo še mosta an za prepasat riekó je bla na "liesa", pru tan, kjer je sada statuina Marije, matere Božje. Če se lepuo pogleda, se videjo šele skazala, kjer je stala liesa, spikana tu kamane.

Tekrat biric so ga zagledal an najpried so snel lieso an so ga obkuolal. Pustil so mu fraj samuo tisto pot, ki je šla do liese, in so se parbližal za ga ujet. Kar jih je zagledu, je uteku pruot liesi. Oni so letiel za njin an so mislili, da jin ne bo mu uteč, ker so bli snel lieso. On pa, kar je zagledu, de liese nie, de so ga bli že dotekli, se je zaunesu an je skočnu čeriez. Rivu je uteč pruoti Sveti Len an jim je jau, de če ga čejo ujet, naj provajo an oni skočnit ta na to kri.

Teli biric nieso mogli družega narest, ku ga pustit fraj.

Saj so po navad tele judje jin stal zad samuo an par miescu, an če so jin rival uteč, so jih potle pustil par mieru an so gledal ujet druge.

KAR BO BO; KAR JE JE

Pravli so nan, de adan mož taz Duzega, ki se je klicu Bepo, je vzeu za ženo adno čečo taz Hostnega.

Kar so šli po pot, ki taz vasi peje do cirkve, je med sabo pravu «Kar bo, bo; kar bo, bo!» Kar so se vračal taz cirkve du vas pa: «Kar je, je; Kar je, je»

Tuole šigurno bi ne jal donas, bi pa jal: «Se non va, si cambierà!»

ŠTUOBLANK

Par starim so hodil an taz Ovške, Ruta, Sriednje, Pusne vasi, ki so sada tu Sloveniji, na ruomanje gor h Svetemu Štuoblanku.

Trudni so bli an puno od njih so se ustavjal v oštariji pit po pu litra vina par Komardine, pried ku iti gu cirkvu.

An na trudna žena se je ustavla an kuazala pu litra vina. Začela je tu njin močit kruh, ki ga je imiela ta par sebe.

Sevieda, da vino je bluo hitro popito. Antà jala Komardinu: «Ben nu, parnesi mi druge pu litra, kruh ga je popiu pu litra an sada ga moren žihar an ist popit druge pu!»

Kar je tuole popila, je šla skuoze vrata an je pogledala pruoť cirkvi Svetega Štuoblanka.

Antà je jala: «Ben nu, paršla san hodit okuole Svetega Štuoblanka, sada pa Svet Štuoblank hode oku mene!»

3/20 Sv. Matije Hostne - Hostne Sv. Matija Giovanni Scovio 1885

Hostne - Sv. Matija 1985

CIERKU SVETEGA MATIJA

GIUSEPPE FLOREANCIG - KOKOC

Votivna cierkuca Svetega Matija, kot vse druge take v Benečiji, je bla zgrajena okoli lieta 1400.

Ta par zgodovin so pa tudi zgodbe, ki so jih naši te stari prenašal od roda do roda an so takuo paršle tudi do nas.

Zmieran so nam pravli, de zvonil Sv. Matija so imieli veliko vriednost an de kar so zvonil so miel veliko muoč pruoť nevihti.

Strupeni štremoni so se lamentoval, de kar so miel za metat tučo po dolin, so se muorli saldu ustavit, zak so začel lajat pisi do par Svetim Matije in takuo judje so začel zvonit pruoť tuči. Štremonan nie ostalo drugo, ku jo metat gor po karnah.

An kuo je tuo, da so bili takuo močni teli zvonil?

Stara pravca prave, de dna bogata gospa dol z Vidna, kar je zaviedla, da so vlival zvonil za Sv. Matija, je parnesla blizu an viertuh pun zlatinje, posvečene an ne, an jo je vargla notar tu kotu, kjer so vlival zvonil.

Zatuo je biu njih glas močan pruoť vsaki hudobiji an zatuo so jih pogosto zvonil.

Zvonil smo jih pogostu tudi mi otroc za dobar spomin (za Buog di srečo): na božič, na zadnji dan lieta, na svete tri kraje, kar je

meu prid temporal, tist dan pred prazniki, ki so jih častil v cirkuc Sv. Matija, kar so hodil na precesijo tudi z družih vasi, kar so karstil an kar so se ženil.

Sv. Matija je biu puno puno čaščen, mi vemo samuo malo reči od te starih cajtu, vemo pa, da naši te stari so častil an molil tudi druge svečenike, an se zmislín, de kar je biu njih praznik, je bla maša tu teli cirkvi: teli so bli sv. Flip an Svet Florjan, zavetnik ognja, svet Muhor, svet Lukež, svet Matevž an sevieda svet Matija. Maše so bile tudi za božič an veliko nuoč.

Te stari so pravli, de okuole cirkvice je bla skrita zlatinja, an se šele zmislín, de no nuoč so paršli niešni ljudje an so začel kopat okuole cirkve, da ušafajo tel cendier pun zlatinje, pa nieso nič ušafal an gaspuod Sdraulig je biu puno jezan.

Dokument, ki pričajo o valuorju tele cirkuce, so nuczal Hoščanom, kar Napoleon an njega sudati so pasal skuoze Podlak. Te star so nan saldu pravli, da tisto ciesto jo je kuazu narest pru Napoleon, ki je imeu an velik boj tu nin kraju med Štuoblančan an Sriednjem, vas, ki je sada tu Sloveniji. Uduobu je Napoleon. Kot so pasal njega oficierji, so tiel pobrat vse zvoni, da bi napravli kanone. Ma judje od vasi so jin poviedal, ki zadno muoč imajo teli zvoni an tela cirkuca. An zaries so muorli pru puno vajat, če so oficierji pustil zvoni par mieru an so pustil vasnjanan dokument, kjer je bluo zapisano, zaki so jih pustil tan an kuo so bli important.

Buog vie, kan se je zgubu, muoru je pa bit zlo important, saj so ga nuczal tudi med ujsko 1915-1918, kar so Avstrijci pobieral povserode vse zvoni. Judje od vasi so se spet položli, posebno adan od Luščakovih, ki jin je z njín dokazu, kakuo tudi Napoleon jih nie biu pobrau, zak so bli zlo important.

Tudi tekrat so bli zvoni riešeni an so le napri služil njih pobožno dielo do lieta 1945-1946, kar so se vederbal.

Pravli so, de tuole je naredu an mož taz vasi, ki je znu, de dan posebni čaru je biu kopac zjest zvoni; za provat, če je tuole ries,

ga je zvezu gor na zvoni sv. Matija, an ries, glih kjer je biu čaru, so poknili.

Zmislin se, da tekrat so se zbral možje taz Hostnega an taz Podlak kupe z gaspuodan pre Luigi Sdraulig, da bi jih postrojil, saj možje drugih vasi, ki so spadale pod cierku Sv. Matija, ku Lombaj, Petarnel, Slapovik, Arbida, Zverinac in Hlocje, nieso tiel parpomagat, ker je previç koštalo.

Judje s Hostnega an Podlaka so tiel, de zvoni bojo nareti le s tistin materialan, ki so bli pried nareti, in da na njih ostanejo stari napisi in stara data. An takuo je gor na zvoni napisano lieto, kar so jih nardil an kar so jih postrojil, napisana so tudi imena svećenikov tele cierkve.

Ne samuo, kar so šli tu fonderijo, so vidli tu nin piçu an zvon, ki je imeu glas, ki se je uštimu z glasan telih zvoni, (Rinaldo Luszach je zapoznu, de so ble note mi-re-do) an so dečidli ga kupit.

Vse kupe je koštalo 22 tavžint. Srečo so miel, de za zvoni muorajo bit za "nunce" tri žene an tri možje. Diel so na ašto an sevieda "nunci" so ratal tisti, ki so dal vič sudu, takuo so rival zbrat an tavzint an pu, vič ku kar je korlo. Imena nuncu so: Floreancig Vittorio taz Podlak, Rucchin Mario taz Podlak, Bucovaz Angelina taz Hostnega, Floreancig Giuseppe taz Hostnega, Dreszach Raffaele taz Hostnega. Ime te trecje žene pa se ga na zmislen.

Za vse druge špeže so tašal družine, tek je imeu vič zemlje, je vič dau, potle so šli zbierat sude še po družih vaseh.

Zmislen se šele, kuo je biu gaspuod veseu, an pru tu naši hiš je pravu, da se nie biu tarkaj čaku od judi.

Do tuod je šlo vse gladko an pru, pa problem je biu, kan an kuo doluožt te nov zvon. An tle je bla velika špeža, vargli so dol te star turam, da na mest dva nastavejo tri zvoni.

Zmenil so se z adnin zidarjan taz Oblice, ki se je klicu Bujac ta par hiš, de za telo dielo narest mu dajo 400-450 lir na dan an še

za jest; jedu je vsak dan ta par dni drugi družin, tarkaj cajta je dielu, de je jedu ta par vsaki hiš od vasi.

Kupil so madone an piesak, pa vse blaguo je bluo dol par Hloc al par Petarniele; voda je bla pa ta na Lužah. Vsi možje so die-lal za manovala, otroc an puobje so nosil piesak an madone, žene so nosile pa vodo. Vse tuole z veliko fadijo. Za an miesac, turam je biu naret.

Tekrat nie bluo še cieste taz Hlocja, zatuo so pejal zvoni na mulah po voznic, do kjer se je moglo, potle pa ta na harbtè. Vsak an tarkaj, kjer so bli počivali, so se no malo odpočil, zvone so diel na šobe v ajar an so veselo natukal s kladvam. Kar so paršli na varh brega, gor h cierkvi, so jih ložli na tla, zad za cierku pruot Petarnielu.

Puno fiašku vina so bli parpravli an Luščaki so godli njih štrumente, drugi so škampinjal cieu popudan: biu je velik praz-nik.

188

Tuole je bluo parvi tiedan setemberja 1946. lieta.

Potlè Rinaldo Luszach je parpravu te leseni kos za parpet zvoni, garbe za daržat zvoni, pasi za daržat žvenkelne, an kar po 20. šetemberju je praznik Sv. Matija, so jih inaugural. Paršlo je tarkaj judi, okuole dva tavžint, da je bluo vse puno ta pred cierkvijo, pod vsakin garman je bla barigla vina, ki tekrat je daržala od 40 do 70 litru. Pravli so, da so popil 10 etolitru vina.

Tle se je končala zgodovina Svetega Matija za nas te mlade, ki smo muorli dan za druzin parpravjat našo valižo in se zgubit po sviete za ušafat dielo in preživiet. Kajšan se je zaries zgubu po sviete an se nie vič varnu, kajšan je nazaj paršu, ma san šiguran, de tele stare zgodbe so za nas šele žive tu našin spomi-nu, an upan, da ostanejo tu spominu naših sinu an navuodu...

TA NA PRAGO

RENATO QUAGLIA

189

Na pragu tretjega tisočletja dolgotrajen spor se dogaja. Jasni znaki že kažejo zmagovalca. Reprodukcijska, ponovitev, konec zgodovine, široki čas, odsekani časi, hlinjeni prostori, nadre-snični časi premagajo Spomin, zgodovino, dolgotrajni čas, Čas, Resničnost. Tisti postopek nobenega dela življenja ne pusti stran. Četudi se obnašam kot da nič bi se ne zgodilo, ali bežim, ali še hujše, zaklinjam, zanikam, Cybernetična izobrazba izpraznjuje in preuresničuje glavo, oko, uho, besedo, srce, roke, celo telo. Duše ni več in telo je ratalo "virtualno", slika, infor-macija, šifra, sporočilna surovina. Ne samo telo pa tudi čustva, misli... Črna belina pokriva stvari. Belina nas začara. Čar ugasuje oči, tako da ne zapazimo umazanijo. Črnina se razodeva pod obliko beline. Prosojnost Zla.

Kakšno šanso "virtualna mreža" pusti Besedi? Tudi beseda je ostala vsesana noter v bitsinhrotronu. Beseda zgubila pomen. Ratala je suha, gnila, kovinska. Da bi se zamenjala, sposobna ni več. Če Kultura je požrla naravo, prestroj požre kulturo: to pomeni Besedo. Če jaz sem beseda, jaz tudi sem požrt. Škoda

da to ne prepoznamo. Skoraj nobeden ne govori, skoraj vsi smo
govorjeni. Skoraj nobeden ne vidi, skoraj vsi smo gledani.
Skoraj nobeden ne komunicira, skoraj vsi smo surovina komu-
nikacije. Ko govorimo, vidimo, delamo, komuniciramo, nismo
mi, kot subjekti, ki govorimo, vidimo, delamo, komuniciramo...
ampak Kodeks prestroja s katerim,
nezavedno, smo identificirani.

Kaj se dogaja s poezijo? Od zmeraj, poezija je stala, pela in ple-
sala na vrhu Besede. Telesna duša Besede. Semenska Beseda.
Kaj pa danes? Kaj pa jutri? Če pesnik je razvil zavest, tragično
čuti kako telo, čustva, misli prepadajo v črno luknjo. On je že
črna luknja. V nadstrojni resnici, kot divji virus se obnaša. Če
nezaveden živi, njegova poezija naivna, vznesena, domotožna
rata. Bit med bitjem. Nič v niču. V splošni vasi, v preresničnosti
času, v dobi edinega kodeksa koliko prostora še ostane za
etnične, jezikovne manjšine, za majhne narode? Medtem ko
mislijo da so svobodni, že proces vpoja narašča. Počasi, neza-
vedno, vendar neizogibno se dobijo brez duše. Standardizirana,
marketizirana dela nadstroja. Kača in strupeno vino "veselita"
našo mizo. Kovana je že polutanska beseda GLOCAL.
"Glo" stane za global, "c" za local. "C" se preživi samo če
vsrka energijo iz "gloBal". Nasprotje je izključeno, ker lokalne
duše več ni. Samo oblika je ostala. Z drugimi besedami:
folklor. Če en sam pih duše še živi, živi kot virus.
"C" (K) virus je naš up in... nadstrojni neup.

na Solbici, v Reziji, 29.11.1995

KA ŠĆE ĆETA

Viter te Marancanavi je prišel
da an bi stupil mô ledno put
ke glawo mô na mutila
ma glave mê ni bilo več

Vilezli so Ognjuli ti Jamini
da bi tribo mô pojibili
da ne bi za smion se pradrl
ma tribuha mâ ni bilo več

Iz Sarta rizlizal Dardej
da bi late zabil okol srcà
da od rebrow ne bi ubižalo
ma srca mâ ni bilo več

Tana Berde more se smijajo
po ti Oblazavi bižijo vetravi
po sloti Črna Penć zatulila
tana Škraži, pobit, Orlej panà.

Ka šće ćeta da wan rače?

TA PRAD PAČO

Be ti vedla, be ti vedla
kako ponižna woda tiče!
Od lasine mladi potokavi
gnjile baside vinašajo

Be ti vedla, be ti vedla
spletane plese
ke roke otroške platejo na citiri
Ognjovi ki spomin so naznali

Be ti vedla, be ti vedla
svizde, ognjuli bili
glasovi uže risni sanji
rosa ke nagi skali dà skranje

192

Be ti vedla, be ti vedla
kako viter tinko igra
nowa ne wezana jura
sokriwda ke oko sviti

Be ti vedla, be ti vedla
brinini dih
Ognj ki rizlaža pokjunut
za kroh ki ni več kača

Be ti vedla, be ti vedla
od oja, solè nu pa kruha
potokavi živi tana gorici
roke nage bran okol Terga
ke Huda Ura zanaša
po robu ledenih lučih

Be ti vedla, be ti vedla
kako močne rame 'ma duša
spomanuta aurawa grlica
listjawa pot na Skali zarezana

Be ti vedla, be ti vedla...

KILINA SLID

Tuw tin zanutranjin dulo srca
itò ke luč črne paće tisće na prag
itò ke uho žalizno luho ostalo
itò ke te lučiave mreže
so kroh za two sinco
ti, Bas,
sin od te Sartave skale
od rudi nag
seme od te jable duhji
munijavi Ognj pod rupo nağan
spomani-se, spomani-se
iz te rozne jame vileze
ta na tarinjo zapleše:
pruća ti gre Kilina slid.

BASIDA

Jaz sem Basida
Basida žiwa
iz zamjè virutana
nebò obačona

Ugodna, huda
dujakawa, trda Basida

Cvet odpopen
Ognj furešt
šće prow tuw ledo
tuw isin ledon

Basida, od strele
na skali narezana
klanjow čris mer
tuw krijò namočena.
Rizbujane more
na poti hude bolè

Warba, česple duhji
lišnik nu jabla
ponižna penć
poğana tuw jezaro

Ninega boga
nine boginje
koj luža spoved:
mala dolinica
kako šće misliš
jajca nadiwat
pod kločo nebeško?

TA NA PRAGO

Ko, po noćé,
tuw snò,
od strehe twa glawa,
na prag Srća,
kap za kapon
hud, počasen
lije Zaduš
da bi duša polila spomin,
itadej iz neba
da bi rozorje nalila
zvizdina rosa rizlaža

15. Angelo de Oblicca Kot v Obliči Giovanni Perini 1985

Oblica 1985

KAZALO

GIUSEPPE FIRMINO MARINIG, ELISA SINOSICH, Koledarju na pot	5
ZDRAVKO LIKAR, Sodelovanje in prijateljstvo ob meji	9
EMIL CENCIG, Koledar Leto 1996 Ljudska modrost	13

NAŠA ZGODOVINA

JOLE NAMOR, Od strahu do ponosa	33
MARINO VERTOVEC, 'Stari' Trinkov koledar in začetki preporoda	41
ALDO CLODIG, Kako je nastalo Beneško gledališče	49

ADRIJAN RUSTJA,	
Režiserjevi spomini	53
FRANC RUPNIK,	
Spomini	57
GIORGIO MATTEUCIG,	
Potres nas je naučil	67
RENZO RUCLI,	
Krajina, arhitektura in gradbene tehnike v Nadiških dolinah 20 let po potresu	73
FABIO BONINI,	
Manjšina, Osimo, potres	81

NAŠ SVET

CATIA QUAGLIA,	
Te Rozajanske uiže	87
ADRIANO NOACCO,	
Nauade	93
Augurje!	
VESNA LESKOVIC,	
Iz beneške kuhinje	99
LILIANA SPINOZZI MONAI,	
Leto je že mimo	107
EZIO GOSGNACH,	
Benečani in slovenska televizija	113

NAŠI LJUDJE

PAVEL PETRIČIČ,	
Umetnosta kultura v Benečiji in rezbarska dejavnost Giovannija Vogriča (1933 - 1986)	119

FRANC RUPNIK,	
Ob krsti biseromašnika g. Josipa Jusiča (Jussiga)	
Kred, 22.10.1964	135
Blasuttovo pismo škofu	141

NAŠA BESEDA

JANEZ DOLENC,	
Rezijanska pravca o zlati ribici	147
LUCIANO CHIABUDINI,	
Radijske igre	151
Irpef	
ANTONIO QUALIZZA,	
Modar kovač	157
MICHELINA BLASUTIG,	
Si imiela ražon, Cecilia... te zahval toja tetà	161
ANDREINA TRUSGNACH,	
Poezije	167
FRANCO FORNASARO,	
Srečanja od blizu	173
GIUSEPPE FLOREANCIG - KOKOC,	
Kratke s Hostnega	177
Cierku Svetega Matija	185
RENATO QUAGLIA,	
Ta na prago	189

uff. sup.

s

TRINKOV koledar 1996

inv.št:

4975